

MONITOR

I S H

2004 Vol. V / № 3-4

481683

Monitor ISH

vol. V / no. 3-4, 2003

Revija za humanistične in družbene znanosti

Revue des Sciences Humaines et Sociales

Review of Humanities and Social Sciences

Rivista di scienze umane e sociali

Revista de ciencias humanas y sociales

Zeitschrift für menschliche und Sozialwissenschaften

Izdaja / Published by / Publié par

Institutum Studiorum Humanitatis
Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

ISH - Ljubljana Graduate School of the Humanities
ISH - École des hautes études en sciences humaines

Ljubljana, zima 2003/2004

Monitor ISH

Revija za humanistične in družbene znanosti

ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij v Ljubljani

TROPOS – Društvo za zgodovinsko, socialno in druge antropologije ter kulturne dejavnosti

Vse pravice pridržane. Ponatis objav brez avtorizacije uredništva je prepovedan./ All rights reserved. No part of this publication may be reproduced without the authorisation of the Editorial Board./ Tous droits réservés. La reproduction des articles est interdite sans autorisation du Comité de rédaction.

ISSN: 1580-688X

Revija izhaja dvakrat letno/ The Review is published twice a year/ La Revue paraît deux fois par an.

Nekateri teksti v celoti in vsi povzetki tekstov rubrik *Članki in Transcriptiones* so objavljeni tudi v spletni reviji *Monitor ISH – elektronska izdaja* na spletnih straneh:/ Some full texts and all abstracts of the sections *Articles* and *Transcriptiones* are published as well in the online review *Monitor ISH – Electronic Issue*:/ Quelques textes entiers et tous les résumés des rubriques *Articles* et *Transcriptiones* sont publiés aussi dans la revue électronique *Monitor ISH – édition électronique*: <http://monitor.ish.si>

Revija je v letih 1999-2000 izhajala kot informativno glasilo z naslovom *Monitor – interno glasilo ISH* in pod šifro ISSN: 1580-0156. Spomladi 2001 smo jo na podlagi sklepa Uredniškega odbora o razširitvi revije s teoretsko-analitičnim delom preimenovali v *Monitor ISH – Revija za humanistične in družbene znanosti*, odtlej ima tudi novo, gornjo ISSN številko.

Odgovorna urednica/ Editor-in-Chief/ Rédactrice en chef:

Taja Kramberger

Glavna urednica/ Managing Editor/ Rédactrice en chef adjointe:

Sabina Mihelj

Urednica *Miscellanea*/ Editor of *Miscellanea*/ Rédactrice des *Miscellanea*:

Barbara Zych

Uredniški odbor/ Editorial Board/ Comité de rédaction:

Peter Arko, Andreja Inkret, Alenka Janko Spreizer (ISH, Ljubljana), Vlado Kotnik, Taja Kramberger, Špela Ledinek (Znanstveno raziskovalni center SAZU, Ljubljana), Sabina Mihelj, Tadej Praprotnik (ISH, Ljubljana), Lucia Rodeghiero (Università degli Studi di Milano - Bicocca), Nataša Rogelja (ISH, Ljubljana), Dobrinka Valkinova (New Bulgarian University, Sofia), Barbara Zych (Mladinska knjiga Založba, Ljubljana), Martin Žužek Kres (SNG Opera in balet Ljubljana, Ljubljana)

Mednarodni uredniški svet/ International Advisory Board/ Conseil de rédaction international:

Marie-Elizabeth Ducreux (École des hautes études en sciences sociales, Paris), Maria-Cecilia d'Ercole (Université de Paris I – Sorbonne, Paris), Janez Justin (Pedagoški inštitut, Ljubljana), Drago B. Rotar (Filozofska fakulteta, Ljubljana; Fakulteta za humanistične študije, Koper)

Tajništvo uredništva/ Editorial Office/ Secrétariat de rédaction:

Vlado Kotnik (promocija, distribucija)

Avtorske pravice/ Copyrights/ Droits d'auteurs :

Peter Arko

Oblikovanje naslovnice/ Front page/ Couverture:

Alenka Koderman, Jure Zalokar

Oblikovanje, prelom, priprava fotografij in priprava za tisk/ Design/ Modelage électronique:

Martin Žužek Kres

Jezikovni pregled/ Language supervision/ Supervision linguistique:

slovenski: Olga Tratar, Barbara Zych (korekture) / *angleški-english*: Manca Gašperšič

Tisk/ Printed by/ Imprimé par: Simpro d.o.o., Brezovica (zanjo: Metod Ropret)

Številka je izšla s podporo Ministrstva za šolstvo, znanost in šport RS in Študentske organizacije visokošolskega zavoda ISH kljub nekooperativnosti založnika, ki ga sicer prijavi na razpis in pogodba z MŠZŠ zavezuje k plačilu realizacije druge dvojne številke (3-4) za leto 2003 (ISH je plačal jezikovni pregled nekaterih tekstov v reviji)./ This issue was sponsored with the support of the Ministry of Education, Science and Sport of Slovenia and the Student Organization of the Graduate Institution ISH, despite the uncooperative attitude of the publisher, which is obliged to cover the costs of realization of the second double issue (3-4) for the year 2003, according to the contract with the Ministry of Education, Science and Sport (ISH paid for the language supervision of some texts published in this issue)./ Le numéro publié avec le support du Ministère de l'Éducation, Science et Sport et de l'Organisation des étudiants de l'ISH, malgré l'attitude non coopérative de l'éditeur (ISH), pourtant dans l'obligation légale de payer les frais de la réalisation du second numéro double (3-4) de l'an 2003 (ISH a payé la supervision linguistique de quelques textes publiés dans le numéro présente).

Uredništvo/ Editorial Office/ Rédaction:

Odslej / From now on / À partir d'ici:

MONITOR ZSA

Za partizanskim domom 5,

1231 Ljubljana,

Slovenija, Evropa

E-mail: monitorzsa@hotmail.com

Pisma, članke, recenzije in druge prispevke pošljite na naslov uredništva. Tehnični napotki za avtorje so na zadnjih straneh publikacije./ All correspondence, articles, book reviews, etc. should be sent to the Editorial Office. Technical instructions to contributors are to be found at the end of the publication./ Le courrier, les articles, les comptes rendus et les autres textes sont à adresser au bureau de rédaction. Notices à l'intention des auteurs se trouvent à la fin de la publication.

Št.: S 67/8

Datum: 09. 03. 2004

Senat ISH - Fakultete za podiplomski humanistični študij, Ljubljana se je na svoji 67. seji dne 09. 03. 2004 seznanil s poročilom, da Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije ni odobrilo sredstev za izdajo revije Monitor ISH in predlogom, da bi revijo izdala fakulteta ter sprejel

SKLEP

Za izdajo nove številke revije Monitor ISH se želi senat fakultete informativno seznaniti z njeno celotno vsebino.

Red. prof. dr. Svetlana Slapšak
v funkciji dekanje

ZAVRNJENO!
REFUSED!
RÉFUSÉ!

Namesto uvodnika / Instead of Editorial / En guise de l'éditorial

ISH FILES

Članki / Articles / Les articles

**Razstavna politika v likovnih galerijah ob koncu 19. stoletja
z ozirom na konstrukcijo spolov***(Exposition Policy in Galleries of Figurative Art at the End of 19th Century
with Regard to the Construction of Gender – Abstract)***Tanja Mastnak** (Visoka šola za risanje in slikanje / sodelavka ISH, Ljubljana)1-9**Genealogija Freudovega »odkritja« sanj***(Genealogy of Freud's »Discovery« of Dreams – Abstract)***Mitja Sardoč** (Pedagoški inštitut, Ljubljana)11-38**Jezik v (kon)tekstu računalniško posredovane komunikacije***(Language in the (Con)text of Computer-mediated Communication – Summary)***Tadej Praprotnik** (ISH, Ljubljana)39-47**Dosje: CRP – Ciljni raziskovalni projekt Reprerentacije kulture v slovenskih medijih***Dossier: RTP – Target Research Project Representations of Culture in Slovenian Media**Dossier: PRC – Projet de recherche ciblé Représentations de la culture
dans les médias slovènes**(članki sodelavcev in sodelavk na projektu /articles of the participants on the project /
les articles des participant(e)s au projet)**Analiza reprezentacij kulture v časopisu Večer za obdobji na koncu osemdesetih in na
začetku devetdesetih let preteklega stoletja / Analysis of Representations of Culture in the
Daily Večer: the end of 80' and the beginning of 90' of the previous Century / Analyse des
reprerentations de la culture dans le quotidien Večer de la fin des années 1980 et du début
des années 1990***Maja Dacar** (ISH, Ljubljana)49-69*Reprerentacije likovne umetnosti na Televiziji Slovenija. Analiza televizijskega poročanja o
kulturnih dogodkih s področja likovne umetnosti / Representations of Figurative Arts on
Television Slovenia. Analysis of the Television Reporting on Cultural Events from the Field of
Figurative Arts / Représentations des Beaux-Arts à la Télévision Slovénie. Analyse des comptes
rendus télévisés sur les événements culturels dans le domaine des arts figuratifs***Špela Spanžel** (ISH, Ljubljana)71-94

Dialog z antiko / Dialogue with Antiquity / Dialogue avec l'antiquité**Plutarhova *Moralia* ali *Etični spisi***

Maja Sunčič (ISH, Ljubljana)95-97

Plutarh: *O zavisti in sovraštvu* 98-102

(prevod Maja Sunčič)

MISCELLANEA**Raziskovalni projekti – tekoči in končani
Research Projects – Current and Completed
Les projets de recherche – en cours et terminés**

*Projekt »Mainstreaming vocational guidance for refugees and migrants« /
Project »Mainstreaming vocational guidance for refugees and migrants« /
Projet « Mainstreaming vocational guidance for refugees and migrants »*
Alenka Janko Spreizer103-104

*Nekateri vidiki implementacije e-forumov v izobraževalni dejavnosti / Some aspects of
implementation of e-forums in education / Quelques aspects de l'implémentation des
forums électroniques dans l'enseignement*
Tadej Praprotnik104-109

*Postkolonialni in postsocialistični konteksti v pisanju in učenju družbenih znanosti /
»Post-colony and Post-socialism Contexts in Social Scientific Writing and Teaching« /
Les contextes post-coloniaux et post-socialistes dans l'écriture et l'enseignement des
sciences sociales*
Irena Šumi109-112

**Gostovanja vabljenih profesorov in profesorjev na ISH
Visiting Professors Lectures at ISH
Les interventions des professeurs invités à l'ISH**

<i>Irén Kertész Wilkinson</i> (University of Hull, Hull, Velika Britanija) in <i>Jasna Čapo Žmegac</i> (Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, Hrvatska) <i>Antropologija migracij in transnacionalnosti / Anthropology of Migrations and Transnationality / Anthropologie des migrations et transnationalité</i> (<i>Alenka Janko Spreizer</i>)	113-114
<i>Druga gostovanja / Other Guests Lectures / Autres invitations</i>	114

Pregled knjig / Book Reviews / Revue des livres

<i>Marija Jurić Pahor, Narod, identiteta, spol</i> , ZTTEST, Trst 2000 Nina Vodopivec	115-125
--	---------

Nea

<i>Francosko-slovensko znanstveno srečanje na EHESS v Parizu / French-Slovenian meeting at EHESS in Paris / Rencontre franco-slovène à l'EHESS à Paris</i> Drago B. Rotar	126-127
<i>Fellowship na Collegium Budapest – Institute for Advanced Study / Fellowship at the Collegium Budapest – Institute for Advanced Study / Bourse au Collegium Budapest – Institute for Advanced Study</i> Taja Kramberger	128-131
<i>Srečanje Slovenskega sociološkega društva, Portorož 2003 / Meeting of the Slovenian Sociological Society, Portorož, 2003 / La réunion de la Société sociologique slovène, Portorož, 2003</i> Špela Spanžel	132-133
<i>Slovesna promocija novih magistrorov in magistrice ter doktorjev in doktorice na ISH – Fakulteti za podiplomski humanistični študij, Ljubljana / Conferment of the new Masters' and Doctors' Degrees at the ISH – Ljubljana Graduate School of the Human- ities / La promotion solennelle des magistres et docteurs à l'ISH – École des Hautes Études en Sciences Humaines</i> Tadej Praprotnik	133-135
<i>Herein in Thesaurus. Mednarodni projekt Sveta Evrope / Herein in Thesaurus. Interna- tional Project of the European Union / Herein in Thesaurus. Le projet de l'Union européenne</i> Špela Spanžel	135-138

ISH – Razširitev pogleda

ISH – Widening of the View / ISH – Élargissement de la vision

<i>Caught in vision and thought / Capté dans la vision et la pensée</i> Sunčan Patrick Stone	139-140
<i>O razstavi / About the exhibition / Sur l'exposition</i> Igor Španjol	141
<i>Slike s izložbe / Photos from exhibition / Les photos de exposition</i> Aleksandar Flaker	142-143

Cordon sanitaire

<i>Zasedanje Akademskega zbora ISH dne 21. januarja 2004 / ISH Academic Assembly Meeting on January 21, 2004 / La séance de l'Assemblée académique de l'ISH du 21 janvier 2004</i>	144
<i>Izjava Akademskega zbora ISH – Ljubljana javnosti, pristojnim institucijam in mednarodnim instancam (Ljubljana, 21. januar 2004)</i> Izjavo so sestavili udeleženci Akademskega zbora, med njimi v prvi vrsti Bojan Baskar, Taja Kramberger, Drago Rotar, Hannah Starman in Irena Šumi. Pobudo za del vsebine je dala Svetlana Slapšak, ki je izjavo na AZ zapisovala, slovensko verzijo je v računalnik vtipkal Tadej Praprotnik	145
<i>Dichiarazione della sessione accademica dell'Institutum Studiorum Humanitatis di Lubiana. Per il pubblico, le istituzioni interessate e gli organismi internazionali (Lubiana, 21 gennaio 2004)</i> Traduzione di Marta Verginella	146
<i>Public statement of the Academic Assembly of the Institutum Studiorum Humanitatis – Graduate School of the Humanities, Ljubljana. To the general public and state institutions in Slovenia, and international bodies and public (Ljubljana, January 21, 2004)</i> Translated by Hannah Starman	147
<i>Déclaration publique de l'Assemblée académique de l'Institutum Studiorum Humanitatis École des Hautes Études en Sciences Humaines, Ljubljana. Au public et aux institutions d'État en Slovénie et aux organismes et public internationaux (Ljubljana, le 21 janvier 2004)</i> Traduit par Drago B. Rotar, supervision linguistique Hannah Starman	148

<i>Nekateri premisleki o postopkih izbora programskih skupin in temeljih raziskovalnih projektov v letu 2004 / Some Reflections on the Selection Procedures of Programme Groups and Basic Research Projects in 2004 / Quelques réflexions sur les procédés de choix des groupes de programme et des projets de recherche de base</i> Irena Šumi	149-155
<i>Kar očitno nikogar med raziskovalci ne moti / What obviously disturbs nobody among the researchers / Ce que, évidemment, ne gêne personne parmi les chercheurs</i> Drago B. Rotar	156-159
Short Cuts	160

Namesto uvodnika

Obžalujemo zamudo pri izidu revije, do katere je prišlo zaradi nevzdržnih razmer na ISH – Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani takoj po uzurpaciji oblasti s strani skupine sodelavcev ISH. V enako plemenitem duhu, ki ga je »novo vodstvo ISH« uporabilo že na 66. seji senata (februarja 2004), ko je z ISH brez sleherne pravne podlage čez noč pregnalo za obstoj institucije in njen ugled sploh najbolj zaslužne člane/članice, je bil eden od prvih sklepov nove *Regierung* pisna napoved cenzure revije *Monitor ISH* (dokument št. S 67/8 z dne 9. marca 2004 je podpisala »red. prof. dr. Svetlana Slapšak v funkciji dekanje«), ki jo je Uredniški odbor revije odločno (pisno) zavrnil (dopis odgovorne urednice in glavne urednice revije z dne 19. marca 2004, naslovljen na Senat ISH). Sledilo je ostantativno oviranje tiska: direktoričino (ga. Dragica Bac, administrativna direktorica) zavajanje glavne urednice revije in sporočanje neresničnih informacij Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport glede izida dveh dvojnih števil, ki sta bili na to ministrstvo prijavljeni na razpis za leto 2003 in dobili podporo. Pričujoča številka je tako pogodbeno obveznost izdaja-telja revije *Monitor ISH*.

Sodelavci in sodelavke revije smo se zato odločili, da bo revija, kolikor je le mogoče, nemoteno nadaljevala svojo pot kot *Monitor ZSA – Revija za Zgodovinsko, Socialno in druge Antropologije* zunaj omenjene institucije.

Taja Kramberger
Odgovorna urednica

Instead of the Editorial

We deeply regret the delay in publishing this issue, caused by the unbearable conditions at the former publisher of the review, i.e. ISH – Ljubljana Graduate School of the Humanities, which followed the change in leadership at the ISH in February 2004. On the occasion of the 66th Session of the ISH Senate, the “new leadership” of the ISH banished some of the most meritorious collaborators – including people who have actually founded the institution and participated in establishing its reputation in the broader intellectual world – from the institution without any legal pretext. In much the same vein, the Administrative director of the ISH (Dragica Bac) informed the General Editor of *Monitor ISH* that the publication of the review is under question. Shortly after that, the new ISH *Regierung* informed the Editorial Board of *Monitor ISH* that the next issue of the review would be censored by the members of the ISH Senate before its publication, and asked for a copy of the contents of the next issue to be presented to the members of the Senate (document no. S 67/8, dated March 9, 2004, is signed by »Full Prof. Dr. Svetlana Slapšak in the Function of the Dean«). The Editorial Board refused to fulfil this request (document written and signed by Editor-in-Chief and Managing Editor of the review, addressed to the Senate of the ISH, dated March 19, 2004). In the meantime, the Administrative director of ISH mediated a false report about the publication of *Monitor ISH* in year 2003 to one of the sponsors of the review, the Ministry of Education, Science and Sport. In the report, the Director stated that both double issues planned for the year 2003 have already been published, although ISH in fact published only the first double issue (Volume V, Issue 1-2). Present double issue is therefore a contract obligation of the publisher (ISH) of the review *Monitor ISH*.

Due to all this, the Editorial Board of *Monitor ISH* decided to sever any links with ISH, and to continue publishing the review under the name of *Monitor ZSA [i. e. HSA] – Review of Historical, Social and other Anthropologies*) outside of the current ISH.

Taja Kramberger
Editor-in-Chief

En guise de l'éditorial

Nous, les rédacteurs du *Monitor ISH*, regrettons vivement le retard causé par la conjoncture insupportable créée à l'ISH (École des hautes études en sciences humaines à Ljubljana) en conséquence de l'usurpation de la direction par un groupe de ses collaborateurs. Dans un esprit semblablement généreux que celui déjà manifesté par la « nouvelle direction » à l'occasion de la 66e session du Sénat de l'ISH (en février 2004) où elle a pratiquement chassé de l'établissement, d'un jour à l'autre, et même sans un prétexte juridique faisant un semblant de validité, les membres de l'équipe les plus méritoires pour la renommée et l'existence même de l'école, une intention de censurer le *Monitor ISH* fut signalée par la nouvelle *Regierung* (document no. S 67/8, le 9 mars 2004, signé par « prof. de l'Univ. Svetlana Slapšak chargée de la fonction de doyen »), et elle fut (de façon écrite) énergiquement et avec indignation refusée par le Comité de rédaction (document signé par rédactrice en chef et rédactrice en chef adjointe, adressé au Sénat de l'ISH, le 19 mars 2004). S'ensuivaient, de façon ostentatoire, les entraves à l'impression, le fourvoiement, par la directrice d'administration (Dragica Bac), de la rédactrice en chef adjointe du *Monitor ISH*, l'information frauduleuse à l'intention du Ministère de l'éducation, de la science et du sport sur la réalisation du plan de publication du *Monitor ISH* en 2003 en vue de tromper le Ministère sur la bonne exécution du contrat et d'éviter le remboursement de la subvention et, en même coup, de bloquer la parution de la revue. Le plan de publication pour 2003 englobe deux numéros doubles dont le second était effectivement bloqué par cette même personne bien qu'il fut, en accord avec la prévision, prêt pour l'imprimerie. Les collaboratrices et les collaborateurs du *Monitor ISH* avons pris la décision de continuer, sans entraves dans la mesure du possible, la publication de la revue sous le nom *Monitor ZSA [i. e. AHS] – Revue des Anthropologies Historique, Sociale et autres* indépendamment de l'ISH actuel.

Taja Kramberger
Rédactrice en chef

Tanja Mastnak

RAZSTAVNA POLITIKA V LIKOVNIH GALERIJAH OB KONCU 19. STOLETJA Z OZIROM NA KONSTRUKCIJO SPOLOV

Povzetek:

Druga polovica devetnajstega stoletja velja za obdobje, v katerem se je temeljito spremenil odnos kulturnega okolja do likovne umetnosti. Uveljavil se je nov umetnostnozgodovinski slog: impresionizem, ki pomeni uvod v modernizem, umetnostno smer, ki se bistveno razlikuje od ustaljenega novoveškega pojmovanja likovne umetnosti. Spremembe pa se niso dogajala samo na torišču slikarskega platna, temveč tudi v širšem družbenem kontekstu. Finese odnosov, ki so se izoblikovali znotraj kulturne politike in novoforimiranega umetnostnega tržišča, lahko analiziramo tudi s stališča marginaliziranih skupin in posameznikov, ki so bili dejavni v tem času. V marginaliziranem položaju so vsekakor bile tudi ženske, ki so se začele uveljavljati v likovni umetnosti. Na eni strani so se začele organizirati v skupine in se boriti za pravico do profesionalnosti na likovnem področju, na drugi strani pa so bile še vedno sistematično izrivane iz sistema reprezentacije. Številne posebnosti delovanja žensk v teh okoliščinah lahko spoznamo iz življenja in dela slovenske slikarke Ivane Kobilce, ki je večino časa preživela v tujini.

Ključne besede: likovna umetnost, druga polovica devetnajstega stoletja, kulturna politika, ženske umetnice, reprezentacija v umetnosti

Druga polovica devetnajstega stoletja v Franciji je obdobje, ki v umetnostni zgodovini velja za začetek impresionizma in s tem modernizma, umetnostnozgodovinskega stila, ki uvede bistvene slogovne spremembe in zaznamuje vso umetnostno produkcijo dvajsetega stoletja. Čeprav se vrednote in koncepti modernizma že od sedemdesetih let prejšnjega stoletja močno krhajo in so podvrženi številnim kritikam in iskanju drugačnih pristopov, v svojem bistvu modernizem še ni presežen. Značilen je termin *postmodernizem*, ki zgovorno nakazuje svojo tendenco, da bi stil, ki ga ta termin označuje, nekako presegel modernizem, saj je *post*, na drugi strani pa sam po sebi, brez modernizma, sploh ne more obstajati in je z njim nujno povezan.

Razvoj modernizma v likovni umetnosti je torej bistvenega pomena za razumevanje tako umetnostnih gibanj od devetnajstega stoletja dalje kakor za percepcijo sodobne umetnosti in njenih prizadevanj za spremembo samega koncepta likovne umetnosti.

Umetnostnozgodovinska teorija, ki postavlja impresionistični slogovni premik v ospredje na osnovi stilnih sprememb, ki jih je ta uvedel v likovno umetnost, in s hierarhičnim pristopom izključevanja drugih umetnostnih dogajanj, konstruira samo

bistvo umetnostnozgodovinske interpretacije, ki je prevladovala v prejšnjem stoletju. Razširjena interpretacija dogajanj v drugi polovici devetnajstega stoletja pa nam razkrije pomen ekonomskih, socialnih in družbenih sprememb, ki so prav tako bistveno vplivale na razvoj impresionizma. Z antropološkimi analizami položaja in del »poražencev« – tistih, ki se niso umestili v umetnostnozgodovinske pregledne – lahko boljše razumemo, zakaj so bili »zmagovalci« ravno impresionisti. Z razkrivanjem subtilnih plasti kulturne politike in odnosov na umetnostnem tržišču ugotovimo, da meril ni določalo zgolj vprašanje »kvalitete in estetske vrednosti« likovnega dela. Ravno impresionisti, ki so zrušili akademski »estetski metrum«, so določili novega, prav tako trdnega. Katero merilo dokazuje, da je npr. Puvis de Chauvanes manj upravičen do mesta v »pregledu umetnostne zgodovine« kakor Edgar Manet? Po istem merilu tudi številne umetnice, med njimi Ivana Kobilca, veljajo za »konservativne«, saj naj ne bi razumele revolucionarnosti impresionizma.

Natančnejša analiza dogajanja v sredini devetnajstega stoletja pokaže, da so v tem času delovale številne skupine, da so se oblikovali nove likovne usmeritve in estetski pristopi. Uspeh enega ali drugega načina ni bil vselej zvezan z estetsko superiornostjo določenih likovnih del (npr. impresionističnih ali klasicističnih), temveč tudi s številnimi drugimi dejavniki (prilagodljivost tržišču, boljše sodelovanje z likovno kritiko in galeristi, izpostavljanje svoje drugačnosti kakor zanimivosti in kvalitete), ki so se novim zahtevam družbe hitreje in bolj prilagajali kot druge usmeritve. Seveda pa je nemogoče pričakovati, da se bodo zaradi intervencij v interpretacijo preteklosti v stoletjih izoblikovani okus, merila in vrednotenje hipoma spremenili. To velja tudi za vrednotenje in razumevanje likovnih del umetnic.

Modernistična interpretacija umetnostnih dogajanj v Franciji v času tretje republike je že dolgo zelo zaničljiva. Uveljavilo se je mnenje, da je bila umetnost tega časa zaznamovana s konflikti med institucijami in umetniki, da je administracija likovne akademije zavračala nove pobude v umetnosti, in to ustvarja negativni vtis. V tem času naj bi bilo premalo novih iniciativ pri šolanju umetnikov, modernistom naj bi preprečevali vstop v muzeje, pojavljala naj bi se nasprotja med umetniki inovatorji in javnimi službami. Pogosto pa pozabljamo na spremembe ekonomskih in družbenih odnosov v tem času, ki so veliko bolj odločilno kakor sam akademski sistem vplivali na razvoj umetnosti.¹

Sodobne teorije to obdobje obravnavajo drugače, bolj poglobljeno. Prva odmevna študija, ki so jo ponovno odkrili šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, je delo zakoncev White, *Canvases and Careers*, iz leta 1965, ki v zadnjem času velja za izjemno odkritje in jo prevajajo v številne jezike. Umetnostna zgodovinarica in sociolog kulture sta skupaj raziskala situacijo na področju likovne umetnosti na koncu devetnajstega

¹ Harrison C. White in Cynthia A. White: *La carrière des peintres au XIXe siècle*, Flammarion, Pariz 1991. Original je bil objavljen v angleščini leta 1965.

stoletja s stališča ekonomije in spreminjajočih se družbenih odnosov. To je sociološka analiza, ki pa ostaja »nevtralna« in ne kaže npr. poudarjeno marksističnega pristopa kakor približno v istem času napisana Hauserjeva *Socialna zgodovina umetnosti*.

Bistveno sporočilo študije zakoncev White in številnih, ki so ji sledile, je, da se je v drugi polovici devetnajstega stoletja spremenila družbena in ekonomska situacija, s čimer se je spremenil tudi umetnostni trg, pojavil se je sistem »dealer/critic« (posrednik/kritik), in to je vzrok za drugačno gledanje na umetnost, ne pa slogovna sprememba na slikovnem polju (platnu), kot velja v umetnostni zgodovini, ki razvoj slogov razlaga, ne da bi upoštevala druge družbene okoliščine.

Drugi odmevni avtorji s tega področja so še Gerard Monnier, Natalie Heinrich, Denis Riout, Martha Ward, v Sloveniji pa Jure Mikuž, Nadja Zgonik, Beti Žerovec in Sergej Kapus.

Danes bolj jasno vidimo, da je bilo obdobje od leta 1880 naprej čas prehoda iz sistema monarhične tradicije v republikanski sistem in da so torej tudi spremembe v ustvarjalnosti ustrezale novim ekonomskim in socialnim razmeram, ki so na tržišču zahtevale nove oblike. V likovni umetnosti so se te težnje uresničevale tako v sistemu šolanja (uveljavljanje neodvisnih privatnih likovnih akademij) kot v sistemu reprezentacije (oblikoval se je tržni sistem, likovni trg) in v samem slogovnem razvoju, ki je z modernizmom proslavil »svobodo individualnosti« in »kreativnost neodvisnosti«.

Tudi za ženske, ki so se ukvarjale z likovno umetnostjo, je bilo to obdobje polno izzivov. Na eni strani so se jim odpirale možnosti, o katerih pred kratkim niso mogle niti sanjati (študij na privatnih likovnih akademijah, boljše možnosti za razstavljanje v salonih, aktivna vključitev v likovni trg itd.), po drugi strani pa so postali sistemi izrivanja žensk iz javne sfere bolj prikriti in prefinjeni. Impresionizem, ki je prevzel vodilno vlogo pri prehodu v modernizem, je umetnostna smer, ki s svojo ikonografijo in programom ženskam ne dopušča veliko manevrskega prostora. Kakor je opozorila že Griselda Pollock, je impresionistični umetnik »flaneur«, pohajač, človek množice, ki se brez ciljno potika po mestu, po zabaviščnih parkih, lokalih in barih ter išče motive za slikanje. To so bili kraji, ki so bili ženskam srednjega razreda, iz katerega so izhajale skoraj vse slikarke, nedostopni.²

Še preden je likovnim umetnicam uspelo izboriti si pravico do šolanja na likovnih akademijah, je umetnostni trg zasedel nov slog, ki ni žensk in ženskega nič manj izključeval kakor predhodni akademizem. Tiste likovne umetnice, ki so se pridružile impresionistom (npr. Mary Cassat, Berthe Morrisot, Camille Claudel), so bile v tesnih stikih z drugimi impresionisti in so tako njihove izkušnje pri delu prenašale v svoje ikonografske motive (portrete žensk in otrok, žanrske prizore domačega življenja in podobno). Večina drugih ustvarjalok pa se je, podobno kakor Ivana Kobilca,³ gibala v

² Griselda Pollock: »Modernity and the spaces of femininity«, *Vision and difference*, Routledge, London, New York 1988, str. 50-91.

ženskih likovnih krogih in si prizadevala za pravico do šolanja, prestižnih nagrad in naročil. Nekatere pa so bile radikalnejše in so kratko malo oblekle hlače, tako kot znamenita Rosa Bonheur, ki je dobila dovoljenje pariške policije, da lahko nosi moška oblačila, medtem ko slika konjske dirke in sejme.⁴

Varovanje žensk s pomočjo družine ali androgenosti dokazuje, da to obdobje »ženskim vrednotam« v likovni umetnosti ni bilo naklonjeno. Na drugi strani pa so imele ženske več možnosti za ustvarjanje kakor kdaj prej.

V vsej zgodovini so morale biti likovne ustvarjalke zelo iznajdljive in prodorne, da jim je uspelo razviti uspešno kariero. Konec devetnajstega stoletja jih je večina tako ali drugače prikrivala svojo ženskost. Da bi se bolje promovirale in lažje prodajale svoja dela, so privzele vedenjske vzorce, ki naj bi družbo prepričali, da so življenje posvetile umetnosti, ne pa družini (in drugim ženskim vrednotam). Ivana Kobilca je slike podpisovala zgolj z začetnicama. Znana pa je tudi anekdota, po kateri so jo prijatelji klicali kar Ivan.⁵

Delitev vrednot na moške in ženske morda še nikoli v zgodovini ni bila tako zavezujoča kot v devetnajstem stoletju, vendar pa je meščanska družba tega časa dopuščala tudi prehajanje iz sfere v sfero. Ljudi, ki so se odločili za življenje »brez spola«, torej tudi in predvsem brez spolnosti, so imenovali »tretji spol«.⁶ Po krščanski ideologiji in tradiciji je bila »seksualna vzdržnost najvišji duhovni ideal, ki ga je postavljala katoliška cerkev«.⁷ Skozi vso zgodovino se pojavlja zahteva po celibatu kot sredstvu za doseganje določenih duhovnih ciljev (npr., v celibatu so morali živeti univerzitetni profesorji na nekaterih univerzah v srednjem veku, duhovniki, svečeniki in svečenice itd.). Celibat vzpostavlja ločnico med umom in telesom.

Konec devetnajstega stoletja so bile najburnejše javne razprave povezane z obveznim celibatom učiteljic, ki je bil predpisan prav zaradi prepričanja, da je poslanstvo ženske materinstvo (telesna izpolnitev) in da se mora temu popolnoma odpovedati, če hoče prestopiti v polje kulture in intelektualnosti.⁸

»Le deviško srce in čista duša lahko gojita najvišja čustva.«⁹ To je bil pogost argument proti ukinitvi obveznega celibata za učiteljice.

Za umetnice celibat ni bil obvezen, vendar je predstavljal ločnico med družinskim in intelektualnim življenjem. Slikarke, ki so se odločile za družino, so se izpostavile nevarnosti, da postanejo amaterke. Če natančneje preučimo življenjske zgodbe umetnic

³ Življenje in umetniško pot Ivane Kobilce večkrat navajam kot značilen primer ustvarjalnih prizadevanj likovne umetnice, delujoče tako v velikih umetnostnih centrih kakor v provinci.

⁴ Frances Borzello, str. 148.

⁵ Luc in Ljerka Menaše: *Ivana Kobilca*, Gorenjski muzej, Kranj 1972, str. 7.

⁶ Vesna Leskošek: *Zavrnjena tradicija*, *cf., Ljubljana 2002, str. 170.

⁷ *Ibid.*, str. 106.

⁸ *Ibid.*, str. 106.

⁹ *Ibid.*, str. 99, citat iz: *Slovenka*, št. 14, 1899, str. 155.

tistega časa, ugotovimo, da so bile večinoma poročene, nekatere celo večkrat, najpogosteje s kolegi umetniki.¹⁰ Življenje v umetniških krogih ni bilo tipično meščansko družinsko življenje, zato je bilo v teh krogih vendarle mogoče nadaljevati ustvarjalno kariero.

Številne ustvarjalke, tudi Ivana Kobilca, pa so se vseeno odločile za celibat, saj je bila ideologija ločnice med telesnim in duhovnim zelo močna. Miselnost, da mora umetnik vse svoje moči usmeriti v en sam cilj, je bila od renesanse do devetnajstega stoletja razširjena med vsemi ustvarjalci. Šele v času romantike in zgodnjega modernizma se je uveljavil boemski tip umetnika, ki se je hitro širil med moškimi ustvarjalci, medtem ko je bil ta tip obnašanja pri ženskah težko sprejemljiv.

Umetnice so si skušale vsaka na svoj način zagotoviti ustrezne delovne in življenjske razmere. Ena najpogostejših rešitev je bila poroka z umetnikom, ki je pomagal tudi pri promociji del. Kakšne pa so bile možnosti za promocijo ženske slikarke ali kiparke brez pomoči sorodnikov?

Drugo polovico devetnajstega stoletja zaznamujejo organizirana prizadevanja žensk, da bi si izborile možnosti izobraževanja znotraj akademskega sistema. Kljub temu da je bil ta zaradi svoje neprilagojenosti novim družbenim razmeram v čedalje hujši krizi, je bil vendarle edini (kar velja še danes), ki je svojim diplomantom zagotovil naziv, ki jim je omogočil uspešno likovno kariero.

Študenti, ki so bili sprejeti na likovno akademijo, so se avtomatsko vključili v sistem konkurzov in nagrad. Najznamenitejša nagrada je bila prix de Rome, ki je najboljšemu študentu omogočila prebivanje v Rimu in študij antičnih spomenikov. Nagrade in udeležba na konkurzih so bile slikarju izhodišče za kasnejšo profesionalno pot.

Ženske so se lahko vpisale na pariško likovno akademijo šele po letu 1896 pod ostrimi pogoji. Šele leta 1900 so dobile svoj atelje in od leta 1903 naprej so se lahko potegovala za prix de Rome.¹¹ Druge evropske akademije so sledile pariškemu zgledu in so postopno začele vpisovati tudi ženske.

Do leta 1896 pa so imele študentke likovne umetnosti naslednje možnosti izobraževanja: lahko so se vpisale na katero izmed umetnostnoobrnih šol ali pa se šolale v katerem izmed številnih privatnih ateljejev, ki so sprejemali ženske študentke. Šolanje žensk je bilo soliden vir dohodka za marsikaterega tedanjega slikarja in ateljeji so bili nabito polni, šolnina pa zelo visoka (v Parizu najmanj 2350 frankov letno).¹² Privatni ateljeji so ženskam zaračunavali višje cene kakor moškim, poleg tega je bil privatni študij veliko dražji od akademskega (državnega). Za zgled naj navedem razmere

¹⁰ Frances Borzello: *A Word of Our Own*, Thames and Hudson, London 2000, str. 124, 125.

¹¹ Sauer, 1990, str. 36. Prva ženska, ki je dobila prix de Rome francoske likovne akademije v Rimu, je bila leta 1911 kiparka Lucienne Antoinette Heuvelmans.

¹² C. Holland: *Lady Art Students Life in Paris*, Studio, Bd. 30, 1904, str. 233.

v Münchnu: cena študija na zasebni Damenakademie je bila 400 mark, medtem ko je stal študij na Kunstakademie (likovni akademiji) samo 70 mark (140 za tujce).¹³

V Parizu so bile najbolj znane privatne šole Academie Julian, atelje Charlie Chaplin in Rodinov atelje. Vendar šolanje na nobeni izmed njih ni omogočilo akademskega naziva, ki je bil pogoj za uspešno umetniško kariero.

Ženske so bile zaradi izključenosti iz akademskega sistema šolanja izključene tudi iz drugih institucij umetnosti, likovne kritike, sistema konkurzov, muzejskih natečajev itd. Ne glede na kvaliteto privatnega študija se diplomanti teh šol nikoli niso mogli otresti statusa diletantov. Akademski slikarji so se lažje udeleževali tudi letnih akademskih razstav v salonu, ki je deloval že od sedemnajstega stoletja naprej po bolj ali manj ustaljenih principih. Prav ta utrjeni izključujoči sistem razstavljanja in reprezentacije umetnikov je v drugi polovici devetnajstega stoletja povzročil krizo, ki se je pokazala v ustanavljanju številnih novih salonov (med drugim tudi salona neodvisnih, salona zavrženih) kot odrazu težnje po fleksibilnejši razstavniki politiki. Ena izmed najpogostejših sprememb, ki so jo zahtevali novoustanovljeni saloni, je bila enakopravnejša udeležba vseh umetnikov (tudi tujcev in žensk) na razstavah in s tem tudi možnost svobodnejšega delovanja umetnostnega trga.

Ženske so lahko razstavljale na letnih razstavah v salonu, vendar zaradi prepovedi slikanja po golem modelu niso mogle upodabljati historičnih motivov (zgodovinskih ali mitoloških), ki so imeli najvišjo vrednost v hierarhičnem sistemu ikonografskih motivov. Precej uspešno pa so se predstavljale s cvetličnimi motivi, tihožitji, portreti in miniaturnimi. Ruska umetnica Marie Bashkirtseff (1857–1884), ki se je šolala na akademiji Julijan, je pod psevdonimom Pauline Orell v časopisu *La Citoyenne* leta 1880 objavila članek, v katerem je opozorila na dosežke žensk, ki so se kljub problemom šolale na privatnih akademijah:

»Na srečo pa obstajajo letne razstave in zadnji saloni so pokazali, da so te tako preganjane ženske vrle učenke, ki visoko in trdno držijo zastavo svobodne šole atelje Julijan, ki jim je odprla vrata.«¹⁴

V Nemčiji je delovalo več združenj slikark, v Münchnu od leta 1882 Damenakademie, ki se je razvila iz društva *Künstlerinnen-Verein*. Namen tega društva je bil predvsem ustaviti diletantizem žensk in ženskam zagotoviti profesionalni razvoj.

Čeprav je bil položaj žensk pri uveljavljanju na likovnem področju še vedno slabši od položaja moških, je to vendarle bilo obdobje velikega entuziazma, ko so se jim odpirale nove in nove možnosti. Zaradi velikih sprememb v politiki razstavljanja pa je bilo to obdobje polno vzponov in padcev za vse udeležence umetnostnega trga, ne samo za ženske. Podobno kakor so francoski impresionisti spretno izkoristili zavrnitev

¹³ Sauer, 1990, str. 25.

¹⁴ *Ibid.*, str. 8.

nekaterih slik na letnem salonu in so svojo drugačnost poudarili z novo razstavno politiko (zasebni galeristi, alternativni saloni itd.) ter tako vzbudili pozornost kritikov, publike in kupcev umetnin, sta Rihard Jakopič in skupina slovenskih impresionistov taktično preusmerila pozornost slovenske javnosti na svoje delo.

Beti Žerovc strategijo izrivanja, ki jo je uporabil Rihard Jakopič, opisuje takole:

»Značilno je, da so dobili mesto v taki kategoriji 'marginaliziranih' v 19. stoletju delujoči slikarji brata Janez in Jurij Šubic ter Ivana Kobilca, ki so 'ogrožali' Jakopičevo prvo mesto med slovenskimi slikarji. V tem primeru se je oprl na biografije slikarjev: za svojega predhodnika je v besedilu ob jubilejni razstavi postavil slogovno in idejno sicer bolj oddaljenega mu Janeza Wolfa, ki se je vrnil v domovino (in bil neuspešen celo lokalno), medtem ko so omenjeni trije v tujini živeči slikarji 'postali tujci, ki so raje ostali v prijetnejši tujini in enostavno posegali po tujih vzorcih namesto, da bi ustvarjali slovensko umetnost.'«¹⁵

Po mnenju Beti Žerovc je bila Kobilca v umetnostnozgodovinski stroki tako dolgo marginalizirana zaradi strategij impresionistov in kasnejše zanimanje za njeno delo je bilo morda celo spodbujeno s tem, da je bila ženska.¹⁶ V zgodovini so mnoge slikarke vzbudile pozornost prav zato, ker so bile ženske, saj je bilo to nekaj izjemnega in posebnega, in marsikatera si je s tem pomagala do večje družbene veljave in slave. To gotovo velja tudi za Ivano Kobilco. Vendar pa je ob analizi njenega dela nemogoče obiti dejstvo, da se je v tujini gibala v območju »separiranih sfer«, rezerviranih za likovne ustvarjalke (določenih s pogoji šolanja in uveljavitve), da si je tudi ona aktivno prizadevala za preboj umetnic v polje profesionalnega delovanja, da je iskala vzornice med mojstricami iz preteklosti in da so ti elementi močno zaznamovali njeno delo. S svojimi deli domov ni prinesla izkušnje impresionizma, pač pa del tega posebnega vzdušja, polnega entuziazma, borbenosti in upanja, ki je prevladovalo med evropskimi umetnicami druge polovice devetnajstega stoletja.

V pričujočem članku je nanizanih zgolj nekaj izhodišč in značilnih problemov obdobja prehoda v modernizem, v tržno gospodarstvo in uveljavitev umetnostnega trga s pomočjo kritike in galeristov. Poseben položaj žensk v tej situaciji dogajanje osvetli še z enega zornega kota. Položaj umetnikov, tako moških kakor žensk, v umetnostnih centrih, kakršna sta bila Pariz in München, težko primerjamo s situacijo v odmaknjeni provinci, kar je takrat bila Ljubljana, zato bi primerjava vseh teh okolij zahtevala posebno raziskavo, ki bi pomagala razumeti položaj umetnikov, ki so pripadali obema svetovoma in so iz tujine vnašali v Slovenijo odmeve dogajanj, za katere v

¹⁵ Beti Žerovc: *Rihard Jakopič – umetnik in strateg*, *cf., Ljubljana 2002, str. 186, 187. Uporabljeni citat iz: Rihard Jakopič: »Epilog k jubilejni umetniški razstavi«, *Ljubljanski zvon*, XXXI/1911, str. 77-78.

¹⁶ *Ibid*, str. 187.

skromnem domačem okolju ni bilo ustreznih razmer. Eno takšnih dogajanj je prav gotovo tudi organiziranost in solidarnost žensk v likovni umetnosti.

Tanja Mastnak

Sodelavka ISH,

docentka na Visoki šoli za risanje in slikanje
(Arthouse College for Visual Arts)

E-mail: tanja.mastnak@guest.arnes.si

Literatura

- BORZELLO, F. (2000): *A World of Our Own. Women as Artists*, Thames and Hudson, London.
- HEINICH, N. (1993): *Du peintre à l'artiste, artisans et academiciens à l'âge classique*, Les Editions de Minuit, Pariz.
- HOLLAND, C. (1904): *Lady Art Students Life in Paris*, Studio, Bd. 30.
- LESKOŠEK, V. (2002): *Zavrnjena tradicija*, *cf., Ljubljana.
- MENAŠE, L., in L. (1972): *Ivana Kobilca*, Gorenjski muzej, Kranj.
- MICHAUD, Y. (1999): *Ensigner l'Art? Analyses et reflexions sur les écoles d'art*, Edition Jacqueline Chambron, Nimes.
- POLLOCK, G. (1988): »Modernity an the spaces of femininity«, *Vision and Difference*, Routledge, London, New York, str. 50–91.
- SAUER, M. (1990): *L'Entrée des femmes à l'École des Beaux-Arts 1880-1923*, Ecole national superiere des Beaux-Arts, Pariz.
- VURNIK, S. (1923): »Ivana Kobilca – Spomini«, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, III, Ljubljana.
- ŽEROVC, B. (2002): *Rihard Jakopič – umetnik in strateg*, *cf., Ljubljana.
- WHITE, H., in C. (1991): *Les carrières des peintres au XIXe siècle*, Flammarion, Pariz.

Summary

Exposition Policy in Galleries of Figurative Art at the End of 19th Century with Regard to the Construction of Gender

Second half of the 19th century is considered to be a period of ground changes in the attitudes towards figurative art. The new figurative art historical style, impressionism, was put into force and it represents the beginning of the modern art – art period which is crucially different from ideas which were in use during the period of modern era. The changes did not take place only on painters' canvases, but also in the broader context of society. The subtle relations that formed part of cultural politics and newly developed art market can be analysed also from the point of view of margin groups and individuals working at that period. Women painters can be considered as such group of marginal individuals. On the one hand they began to organize interest groups and to fight for the right of professional career in arts, but on the other hand they were still systematically driven out of systems of representation. From the life story of Slovene painter Ivana Kobilca, who spent most of her time abroad, we can learn a lot about activities of women in art.

Mitja Sardoč

GENEALOGIJA FREUDOVEGA »ODKRITJA« SANJ

Povzetek:

Pričujoči prispevek obravnava genealogijo Freudovega »odkritja« pomena sanj. V ospredju analize je konceptualizacija psihoanalitične teorije o sanjah, njen položaj v psihoanalizi, zastavitev sanj kot modela v primerjavi z ostalimi tvorbami nezavednega in pomen ter problematizacija analogije med sanjami in simptomom. Preko ugotovitev iz konceptualizacije sanj kot modela skušam v tem prispevku ponovno ovrednotiti in postaviti na pravo mesto teoretično umestitev dihotomije normalno/patološko v Interpretaciji sanj ter psihoanalizi nasploh. S tem želim opozoriti, da je treba posebno pozornost nameniti temu, kako misliti razmerje med normalnim in patološkim v psihoanalizi, ter sami utemeljiti Freudovega razsrediščenja te dihotomije. Najpomembnejši vidik psihoanalitične teorije sanj, ki jo Freud razvije v Interpretaciji sanj, predstavlja artikulacija sanj kot modela, »paradigme«, za razlago tako normalnih kot patoloških psihičnih procesov, ki so podrejeni enakemu mehanizmu delovanja; to mu omogoči novo izhodišče za preučevanje psihičnega življenja in s tem povezano premestitev konceptualizacije samega odnosa med normalnim in patološkim.

Ključne besede: psihoanaliza, sanje, Interpretacija sanj, normalno, patološko

Uvod in opredelitev problematike

»Če se vrnemo k izvoru freudovske izkušnje – ko rečem *izvor*, ne govorim o zgodovinskem izvoru, ampak o začetni točki – se je treba zavedati, da je le-ta tista, ki zmeraj oživlja analizo, kljub globoko različnim preoblikam, ki se ji jih podeljuje.«
(Lacan, 1975: 26)

Pričujoči prispevek je več kot zgolj *hommage* avtorju in knjigi, ki je – povedano z Mannonijem – zaznamovala 20. stoletje in s katero je psihoanaliza pravzaprav nastala ter spada v »del tako imenovane 'moderne'« (Mannoni, 1986: 6), v kateri predstavlja norost »njeno resnico in drugačnost« (Foucault, 1996: 402). Predstavlja problematizacijo temeljne knjige psihoanalize – *Interpretacije sanj* – in teorije o sanjah, ki jo v njej razvije Freud, ter z njo povezano konceptualizacijo normalnega in patološkega, »vodilnega nasprotja Freudovega teoretičnega pogleda« (Sulloway, 1992:

12). Kot je povedal Foucault v *Zgodovini norosti*, se je prav Freud »vrnil k norosti na ravni njene govornice« ter tako znova vzpostavil in omogočil »dialog z brezumjem ... izkušnjo brezumja« (Foucault, 1998: 161).

Interpretacija sanj je temeljno delo psihoanalize: »... lahko rečemo, da se je [p]sihoanaliza rodila z dvajsetim stoletjem, saj nosi publikacija, s katero se je pojavila pred svetom kot nekaj novega – v moji *Interpretaciji sanj* – letnico '1900'« (Freud, (1924 [1923]): 191). Vse pomembne teoretične novosti, povezane s teorijo o sanjah, je Freud tako vključeval v druge publikacije, npr. v *Nova predavanja za uvod v psihoanalizo* (29. predavanje *Revizija teorije o sanjah*), ali pa v nekatere krajše spise, npr. v *Sanje in telepatijo* (1921), *Uporabo razlage sanj v psihoanalizi* (1911), *Opažanja o teoriji in praksi interpretacije sanj* (1922). *Interpretacija sanj* ima v razvoju Freudove psihoanalitične misli strateško mesto: »da je izbral sanje kot najbolj poučen primer duševnega delovanja, je zelo pomembno; sanje so normalna, univerzalna izkušnja« (Gay, 1995: 117). »Odkritje nezavednega«, ki ga upravičeno lahko umestimo v *Interpretacijo sanj* in o katerem Laplanche in Pontalis v *Vocabulaire de la Psychanalyse* pravita, da je »največje Freudovo odkritje« (Laplanche/Pontalis, 1984: 197), je Freud v *Predavanjih za uvod v psihoanalizo* ponazoril s prisposodbo, da jaz ni nič več gospodar v lastni hiši, »pač pa se mora zadovoljiti z bornimi sporočili o tem, kar se nezavedno dogaja v njegovem duševnem življenju« (Freud, 1916–1917 [1915–1917]: 274).

V teoriji psihoanalize – metapsihologiji – ostaja *Interpretacija sanj*, predvsem pa njeno VII. poglavje [Psihologija sanjskih procesov], Freudovo osrednje metapsihološko delo, knjiga, v kateri je razvita večina glavnih psihoanalitičnih konceptov: primarni in sekundarni psihični procesi, nezavedno, potlačitev, sanje, prva topika, načelo ugodja, Ojdipov kompleks, kastracija, narcizem itn. Freud je na več mestih poudaril, da je interpretacija sanj najpopolnejše delo, »kar ga je doslej opravila ta mlada znanost« (Freud, 1912: 28). Prav interpretacija sanj, poudarja Freud, je ključ razumevanja psihoanalize, saj »omogoča priti do sklepov o zgradbi našega duševnega aparata« (Freud, 2000: 149). Poglobitev v probleme sanj tako predstavlja »... neogibni vnaprejšnji pogoj za razumevanje psihičnih procesov pri histeriji in pri drugih psihonevrozah« in predpostavko, pri kateri je vztrajal Freud, »da si na tem področju ni mogoče obetati napredka niti za korak, če izpustimo to pripravljeno delo« (Freud, 1901/1905: 48).

Hkrati je *Interpretacija sanj* delo, ki se ga je lotila tako večina kritikov psihoanalize, npr. Adolf Grünbaum (1984), Malcolm MacMillan (1997), Frank J. Sulloway (1992), kot tudi sam Lacan: Lacanova »vrnitev k Freudu« – programski zastavek »Rimskega govora« – je prav vrnitev k Freudu *Interpretacije sanj*, *Psihopatologije vsakdanjega življenja*, *Šale in njenega odnosa do nezavednega*. *Interpretacija sanj* je torej delo – kot pravi Octave Mannoni – »ki ga je treba vedno znova odkrivati, vedno je nova, ker odpira vrata Nezavednega; ...« (Mannoni, 1986: 105). Nenazadnje je v svojem morda najslavnejšem citatu in najcelovitejši formulaciji iz *Interpretacije sanj* in psihoanalize nasploh Freud poudaril, da je interpretacija sanj »(...) via regia do vednosti o nezavednem v duševnem življenju« (Freud, 2000: 546). Hkrati je *Interpretacija sanj*

na privilegiranem mestu Freudove konceptualizacije dihotomije normalnega in patološkega in njene vloge v zastavitvi psihoanalize, ki jo lahko najboljše ponazorimo z mislijo iz sestavka, ki ga je Freud napisal za podelitev Goethejeve nagrade, saj vsebuje prav tisti vidik, ki ga bomo izpostavili v pričujočem prispevku:

»Moje življenjsko delo je usmerjeno k enemu samemu cilju. Opazoval sem drobne motnje *duševnih funkcij* pri zdravih in bolnih; iz takih simptomov sem hotel sklepati – ali, če vam je ljubše, uganiti – kako je zgrajen aparat, ki rabi tem funkcijam, in kakšne povezujoče in nasprotujoče sile so pri tem na delu. Kar sem se skupaj s prijatelji in sodelavci po tej poti naučil, se mi je zdelo pomembno za oblikovanje vede o duševnosti, ki bi omogočila razumeti *normalne* in *patološke* procese kot dele istega naravnega dogajanja.« (Freud, 1930: 356 [mi podčrtujemo])

Razprava o pomenu teorije o sanjah ter konceptualizaciji sanj kot modela pri nastanku psihoanalize predstavlja torej strateško mesto za razumevanje celotnega Freudovega projekta psihoanalize, saj je bil njegov temeljni cilj, kot je opozoril Jones, prav »formulirati teoretični temelj za nova odkritja, ki jih je sam odkrival v psihopatologiji, in tako utemeljiti osnove psihološke teorije, ki bo upoštevala poseben status nezavednega« (Jones, 1953: 369).

Delovna hipoteza pričujočega prispevka je, da pomen *Interpretacije sanj* kot Freudovega najpomembnejšega dela in psihoanalitične teorije o sanjah ni v pravilnosti ali napačnosti Freudovih hipotez o nastanku, delovanju in funkciji sanj, tehniki interpretacije sanj, ampak v vlogi, ki jo Freud dodeli sanjam kot duševnemu procesu, ter mestu, ki ga imajo sanje v kontekstu duševnega življenja. Kot je povedal Lacan v II. seminarju *Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse* leta 1954/1955, Freuda »[n]e zanima vse tisto, kar je v sanjah ...« (Lacan, 1987: 153). Pravzaprav je pomen psihoanalitične teorije o sanjah ključen za konceptualizacijo teorije normalnega in patološkega, saj v VII. poglavju *Interpretacije sanj* Freud poudari, da ga je k oblikovanju teorije o sanjah pripeljala »neka druga točka«:

»Neka druga točka pa se mi zdi pomembna in priznati moram, da sem se samo zaradi nje lotil vse te razprave o dveh psihičnih sistemih, njunih načinih delovanja in potlačitvi. Pri tem ne gre za vprašanje, ali sem obravnavane psihološke dejavnike dojel kolikor toliko pravilno ali pa, kar je pri tako težavnih stvareh čisto mogoče, napačno in pomanjkljivo. Ne glede na to, kaj vse se še lahko spremeni pri interpretaciji psihične cenzure in obdelave, korektna in abnormna, ki ji je podvržena vsebina sanj, velja, da taki procesi delujejo pri oblikovanju sanj in da v vseh bistvenih točkah kažejo najtesnejšo *analogijo* s procesi, ki jih opazimo pri oblikovanju histeričnih simptomov.« (Freud, 2000: 545–546 [mi podčrtujemo])

Temeljni objekt naše razprave bo torej analiza pomena sanj v nastanku psihoanalize ter njihov odnos z drugimi tvorbami nezavednega. Prav konceptualizacija sanj, njihova umestitev v delovanje duševnega aparata, predvsem pa razmerje med sanjami in »vsakdanjo patologijo« [spodrseljaji, šale, sanjarije, pozabljanja itn.] ter konceptuali-

zacija odnosa med sanjami »normalnih« posameznikov in histeričnih pacientov,¹ se na določen način izkažejo za temeljna vprašanja psihoanalize nasploh. Ena od Freudovih glavnih tem, pri kateri je vztrajal do konca svojega življenja ter se je ponavljala vse do zadnjega [nedokončanega] spisa *Očrt psihoanalize* (Freud, 2000a), je bila »prevzetost s poenotenjem psihičnih fenomenov« (A. de Mijolla, S. de Mijolla Mellor, 1998: 58) in razširitvijo dognanj, do katerih je prišel na področju psihopatologije tudi na »normalno« mišljenje. Kot je opozoril Bogdan Lešnik, je Freud svoj govor o »patologiji« zastavil drugače: »... dal je vedeti, da so za analizo subjektov odločilne prav 'patološke' strukture, spodrsrljaji, simptomi ...« (Lešnik, 1997: 50).

Teorija o sanjah: sanje kot model – »ključ za histerijo«

»Hočem ti samo razkriti, da je shema sanj primerna za najbolj splošno uporabo, saj se v sanjah dejansko nahaja ključ za histerijo.«
(Masson, 1985: 338 [mi podčrtujemo])

V uvodnem predavanju *Novih uvodnih predavanj o psihoanalizi* [*New Introductory Lectures in Psychoanalysis*] (1933 [1932]) je Freud poudaril, da ima teorija o sanjah za psihoanalizo izjemen pomen.

»Zaseda posebno mesto v zgodovini psihoanalize in označuje prelomnico; z njeno pomočjo je analiza storila korak od psihoterapevtskega postopka do globinske psihologije. Od takrat je teorija o sanjah obdržala, kar je najznačilnejše in svojevrstno v mladi znanosti, nekaj, kar nima dvojnika v našem ostalem vedenju, del nove dežele, ki so jo iztrgali splošnim prepričanjem in misticizmu. Nenavadnost trditev, ki jih je morala izreči, jo je prisilila, da je prevzela vlogo gesla, po katerem se je odločalo, kdo je lahko postal privrženec psihoanalize in komu je za vedno ostala nedoumljiva.« (Freud, 1933a [1932]: 7)

Freud nas tukaj sooča z dvema različnima strategijama, dvema različnima projektoma in nas tako postavlja pred neko emfatično izbiro. Konceptualizacija razmerja teorije o sanjah in psihoanalize nas postavlja pred neko dilemo oziroma *razcep*, saj predstavlja teorija o sanjah absolutno mejo psihoanalize, merilo razločevanja med psihoanalizo kot »globinsko psihologijo« (Freud, 1915: 134) in psihoanalizo kot partikularno psihoterapevtsko metodo.

¹ Sigmund Freud, »Odlomek iz analize nekega primera histerije [Dora]« (1901/1905), v: S. Freud, *Dve analizi*, str. 48. Octave Mannoni nas v *Clefs pour l'imaginaire* opozori na vlogo študije primera *Dora*. To študijo primera, ki je najprej imela naslov *Sanje in histerija*, je treba brati kot neposredno nadaljevanje *Interpretacije sanj*, saj predstavlja aplikacijo dognanj, do katerih je Freud prišel na podlagi primerjave med sanjami »normalnih« posameznikov in sanjami histerične pacientke. V pismu Fliessu, 25. januarja 1901, je Freud zapisal: »... interpretacija je osrediščena okoli dvojnih sanj, tako je resnično nadaljevanje knjige o sanjah.« Kot je povedal Octave Mannoni, je bil namen Freudove objave te študije primera »ponazoritev oz. aplikacija njegovega temeljnega dela« (Mannoni, 1969: 153).

Freud je v svojem opusu vseskozi poudarjal, da je teorija o sanjah najpomembnejši del njegove teorije. Ne predstavlja torej zgolj in samo tehničnega problema interpretacije sanj *per se*, pač pa predstavlja v določenem smislu temeljno vprašanje psihoanalize nasploh. Freudovo vztrajanje pri utemeljevanju teorije o sanjah kot »najvarnejšem temelju psihoanalize in področju, na katerem mora vsak delavec priti do svojih prepričanj in poskrbeti za svoje usposabljanje« (Freud, 1910a [1909]: 33), pomeni, da je treba psihoanalizo, če jo hočemo razumeti na ravni njenega pojma, opredeliti kot radikalno drugačno od drugih oblik psihoterapije. *Interpretacija sanj* je, kot je opozoril Bogdan Lešnik, psihoanalizi odprla novo pot, saj je »tako rekoč neopazno – izstopila iz kroga medicinskih tehnik« (Lešnik, 2000: 658); prav utemeljitev psihoanalize kot »psihologije nezavednega« (Freud, 1901b: 259) dobi smisel »v nasprotju z njeno 'terapevtsko' razsežnostjo« (Assoun, 1997: 65). Kot pravi Octave Mannoni, so bili prav s teorijo o sanjah

»temelji psihoanalize trdno postavljeni in mnogo poznejših del je neposredno izhajalo od tod. *Psihopatologija vsakdanjega življenja* (*Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, 1901), *Šala in njen odnos do nezavednega*, analiza Jensenove *Gradive*, analiza 'Dore' in pozneje 'Podganarja' predstavljajo uporabo, dodatek (ali skoraj korolarij) k *Interpretaciji sanj*« (Mannoni, 1986: 77).

Za pojasnitev te izhodiščne dvojnosti psihoanalize, ki je prisotna vse od predgovora k prvi izdaji *Interpretacije sanj*, torej samega začetka knjige, in od katere je odvisen celoten Freudov projekt psihoanalize kot *metode, tehnike in teorije*, je treba vpeljati za našo študijo najpomembnejši vidik psihoanalitične teorije o sanjah: Freudovo elaboracijo sanj kot modela ter preučitev *razmerja* med sanjami in drugimi tvorbami nezavednega. Kakor pravi Freud, so prav »lažja in popravljiva odstopanja od zdravega« ključnega pomena, saj šele z njihovo pomočjo lahko »razumemo tako zdravje kakor težke bolezenske pojave« (Freud, 1907 [1906]: 48–49). Umestitev problematike teorije o sanjah v genealogiji Freudovega »odkritja sanj« pravzaprav zahteva še dodatno utemeljitev: kakor smo videli, sanje, kot jih Freud pojmuje od sanj o Irmini injekciji dalje, prenehajo biti zgolj eden od psihičnih fenomenov in začnejo Freudu služiti kot *model*, paradigma. Če hočemo torej psihoanalizo razumeti na ravni njenega pojma, moramo razpravo o pomenu psihoanalitične teorije o sanjah in *Interpretacije sanj* za koncepcije normalnega in patološkega pravzaprav začeti s predstavitvijo pomena, ki ga Freud pripisuje preučevanju sanj, saj je teorija o sanjah ena od različnih značilnosti psihoanalize in tudi eno od osrednjih področij, kjer naletimo na težave pri razvijanju in razumevanju teorije kot celote.

Teoretski pomen sanj v psihoanalizi

Začetek razprave o Freudovi konceptualizaciji sanj kot modela bomo umestili v *predgovor k prvi izdaji Interpretacije sanj*: ta predstavlja privilegirano točko branja, v kateri Freud pove, kaj je osrednja tema knjige, kakšen cilj poskuša doseči, kaj tvori temeljno predpostavko argumentacije, kakšno vlogo pripisuje sanjam in – kar je najpomembnejše – kakšen je njihov pomen za psihoanalizo. *Predgovor k prvi izdaji Interpretacije sanj* zaseda torej »ničto točko« razprave, mesto, kjer je *in nuce* zajet celoten projekt same knjige, ter hkrati točko, iz katere bomo izpeljali nadaljnjo analizo Freudove elaboracije sanj kot modela. Zaradi pomena, ki mu ga pripisujemo, navajamo prvi odstavek tega predgovora v celoti:

»Ko poskušam v tej knjigi predstaviti interpretacijo sanj, mislim, da ne izstopam iz interesnega področja nevropatologije. Psihološko raziskovanje namreč kaže, da so sanje prvi člen v vrsti abnormnih psihičnih tvorb, katerih člani so še histerične fobije, prisilne predstave in blodnje, s temi pa se morajo zdravniki ukvarjati iz praktičnih razlogov. Kot bomo videli pozneje, si sanje ne morejo lastiti tako praktičnega pomena; zato pa je toliko večja njihova *teoretska vrednost kot paradigme*, in kdor ne zna pojasniti nastanka sanjskih podob, si bo tudi zaman prizadeval razumeti fobije, prisilne predstave in blodnje oziroma terapevtsko vplivati nanje.« (Freud, 2000: 13 [mi podčrtujemo])

Pomen sanj v psihoanalizi je torej dvojen. V svojem *praktičnem* pomenu so sanje umeščene v kontinuiteto z drugimi psihičnimi procesi in pojavi, npr. s prisilnimi predstavami ali simptomi. V svojem *teoretskem* pomenu pa Freud sanje loči od drugih psihičnih procesov, saj imajo sanje kot »kompromisna struktura« (Freud, 1933a [1932]: 19) za preučevanje delovanja psihičnega aparata dve nedvoumni prednosti: (1) sanje »srečamo pri najnormalnejših osebah«, so torej nekakšen »normalni patološki pojav«; (2) sanje nudijo »*analogijo* za najbolj nenavadne proizvode blaznosti, pa filozofom ni bila nič bolj razumljiva od same blaznosti« (Freud, 1912: 28 [mi podčrtujemo]).

Freud je *teoretsko* vrednost sanj, vrednost sanj kot paradigme, poudarjal v celotnem opusu, vse do *Očrta psihoanalize*, svojega zadnjega dela, objavljenega postumno, v katerem poudarja, da elaboracija sanj kot paradigme pomeni, da bo razlaga sanj služila kot model za razlago simptomov. K temu se Freud v eksplicitni obliki vrne čez petnajst let v članku *Two Encyclopaedia Articles*, v katerem dikcija ostaja nespremenjena.

»*Teoretski pomen* te podobnosti med sanjami in simptomi je poučen. Dejstvo, da sanje niso patološki pojav, kaže na to, da so duševni mehanizmi, ki producirajo bolezenske simptome, prav tako prisotni v normalnem duševnem življenju, da en sam zakon velja tako za normalno kot patološko ter da ugotovitve raziskav nevrotikov ali psihotikov ne morejo biti brez pomena za naše razumevanje zdrave misli.« (Freud, 1923a [1922]: 239 [mi podčrtujemo])

Postavlja se torej vprašanje, kakšna je povezava med sanjami in drugimi tvorbami nezavednega in kako razumeti to »teoretsko« *razliko* med sanjami in simptomi, saj v

klinični praksi, na *praktični* ravni torej, vse tvorbe nezavednega ostajajo enako pomembne. Freud tukaj postavlja pod vprašaj določitev samega razmerja podobnosti med sanjami in simptomi, ki je prisotno že v »Zasnutku znanstvene psihologije«. Vpeljati je torej treba vidik, »kako« Freud poveže sanje s simptomi in »kateri« so tisti elementi, na katere navezuje formulacijo sanj kot izpolnitve želje – »ključ za psihološko teorijo sanj ...« (Freud, 2000: 99) – saj prav izbira sanj kot modela za razlago drugih psihičnih procesov ni prosta vsake določenosti.

Izpolnitev želje in kompromisne tvorbe

»Izza raznolikosti oblik je pomembno odkriti enotnost funkcij. (...) Te podobnosti, ki niso več zasnovane na merilu oblike, ampak lokalizacije in *funkcije*, oživljajo stari Aristotelov koncept analogije.« (Žakob, 1978: 117 [*mi podčrtujemo*])

Sanje, kakor smo videli, v psihoanalizi ne predstavljajo neke partikularne, »pomožne« tvorbe nezavednega oz. naključne podvojitve simptoma: nasprotno, sanje predstavljajo za psihoanalizo strateško mesto. Freud je v sanjah – za razliko od Junga, ki je iz analize sanj naredil hermenevtiko za branje arhetipov – iskal »normalno mišljenje«, ki ga doleti psihična predelava, če je nanj transferirana [potlačena] nezavedna želja. Freudovo prvo omembo sanj kot izpolnitve želje, formulacijo, ki predstavlja eno od osrednjih tez *Interpretacije sanj*, srečamo že v pismu Fliessu, 4. marca 1895, pred samim »Zasnutkom znanstvene psihologije« torej, v katerem poroča o sanjah Breuerjevega nečaka, ki jih vzporeja z »analognim dogodkom sanjske psihoze Emme E.«.

»Rudi Kaufmann, Breuerjev dokaj inteligenčen nečak in prav tako zdravnik, zelo rad spi do poznega. Zbudi ga gospodinja, a se vendar prebudi z velikim naporom. Nekega jutra, ko je ni hotel slišati, je potrkala še drugič in ga pri tem poklicala po imenu: 'Gospod Rudi!' Spečnež je zaradi tega doživel sanjsko halucinacijo, v kateri vidi ob bolniški postelji zdravstveni karton (glej Rudolfinerhaus!), na katerem razbere ime Rudolf Kaufmann, in si reče: 'V redu, Rudolf Kaufmann je že v bolnišnici, tako da mi ni treba tja' in nadaljuje spanje!« (Masson, 1985: 114)

Podobna formulacija o sanjah kot izpolnitvi želje se v korespondenci s Fliessom pojavi tudi jeseni istega leta. V pismu, 23. septembra 1895, Freud zapiše: »Predvčerajšnje sanje so prinesle zelo zabavno potrditev misli, da sanje motivira izpolnjevanje želja« (Masson, 1985: 140). Kot je pravilno opozoril Michael Schröter, urednik italijanske izdaje Freudove korespondence s Fliessom, v opombi k Freudovemu pismu Fliessu 31. maja 1897, je Freud tezo o sanjah kot izpolnitvi želje, kakor smo videli, zagovarjal že leta 1895 v »Zasnutku znanstvene psihologije« ob prvi omembi

sanj o Irmini injekciji, ko pravi, da si »na podoben način lahko razlagamo zadovoljitev želje v sanjah nasploh« (Freud, 1895: 342).

Do spremembe v zastavitvi razmerja med sanjami in simptomi in s tem tudi v zastavitvi psihoanalize kot metode pride spomladi leta 1897. Formulacijo, ki reartikulira odnos med sanjami in simptomi, zasledimo v enem od »teoretičnih« dodatkov h korespondenci s Fliessom, v Osnutku N., v katerem Freud opisuje, da je »... prvi motiv za oblikovanje simptomov libido. Torej so simptomi, kakor tudi sanje, *zadovoljitev želje*« (Masson, 1985: 251). Skoraj identična formulacija, ki postavlja sanje na mesto, iz katerega se izpeljuje druge tvorbe nezavednega, se v korespondenci s Fliessom znova pojavi leta 1899, ko je identično tudi zaporedje utemeljevanja posamezne tvorbe nezavednega oz. postavljanja sanj kot modela, paradigme, pravzaprav nasprotno kakor leta 1895 in prav zato izredno pomembno. Odstavek iz pisma Fliessu, 19. februarja 1899, navajamo v celoti, ker predstavlja paradigmatski primer, »epistemološki rez« v Freudovi opredelitvi odnosa teorije o sanjah s teorijo nevroz, predvsem pa utemeljitev sanj kot modela v primerjavi s simptomi.

»Zadnja splošna ideja, do katere sem prišel, je prepričljiva in kaže, da se bo razvijala na nepredvidljiv način. Niso samo sanje zadovoljitev želje, temveč je to tudi histerični napad. To drži za histerične simptome, vendar se prav tako lahko naveže na kateri koli produkt nevroze, kot se mi je zdelo pred časom, ko sem preučeval akutno blodnjo. Realnost – zadovoljitev želje: naše duševno življenje izvira iz teh dveh nasprotij. Sedaj že prepoznam razliko, ki loči sanje od simptomov, ki se kažejo v stanju budnosti. Za sanje je dovolj, če uresničijo potlačeno misel, ker so sanje ločene od resničnosti. Vendar simptom, ki zaseda njegovo mesto v življenju, mora biti tudi nekaj drugega: uresničitev potlačujoče želje. Sanje izvirajo iz kraja, kjer si lahko potlačene in potlačujoče misli združujejo v zadovoljitvi neke želje ... Torej je pomen simptoma v zadovoljitvi para nasprotujočih si želja.« (*Ibid.*: 345)

Tukaj gre za temeljno distinkcijo, obrat glede na prejšnjo vlogo sanj, ki jo Michael Schröter, ki je napisal opombe k italijanski izdaji Freudove korespondence s Fliessom, »spregleda«: leta 1895 Freud po analogiji s simptomom sklepa, da tudi sanje predstavljajo izpolnitev želje, kar pomeni, da so sanje sekundarne oz. izpeljane. To zastavitev potrjuje tudi podatek iz prejšnjega poglavja, v katerem smo videli, da so bile Freudove pacientke tiste, ki so mu v obravnavi začele pripovedovati svoje sanje: kakor je poudaril Bogdan Lešnik, »morda ne bi bilo čisto neupravičeno reči, da so psihoanalizo v resnici iznašle pacientke ...« (Lešnik, 2000: 653). Leta 1899, v pismu Fliessu, z datumom 19. februar 1899, pa je Freudova dikcija glede razmerja sanj in simptomov pravzaprav nasprotna, saj je problem, na katerega tu naleti Freud, dejansko to, kako utemeljiti identičnost *mehanizma* oblikovanja sanj in histeričnih simptomov ter dodelitev prednosti objekta interpretacije sanjam. Sami, za razliko od Michaela Schröterja, ki to *premostitev* v zastavitvi sanj zavajajoče poimenuje »ponovno odkritje« (Schröter, 1994: 285) oblikovanja simptomov in sanj, opozarjamo, da je Freud leta 1899 sanje formuliral kot paradigmo ter vprašanje sanj kot modela povezal z vprašanjem

psihoanalize kot »psihologije potlačitve« (Freud, 1901: 676). Kako se torej lotiti konceptualizacije tega »minimalnega premika« v zastavitvi razmerja med sanjami in simptomi, kjer ne gre za preprosto preobrnitev hierarhije med sanjami in simptomi, temveč za utemeljitev podobnosti mehanizma oblikovanja tvorb nezavednega in za to, kako naj se pravilno vrednoti reartikulacija pomena sanj v psihoanalitični teoriji, ki tako niso več nekaj sekundarnega, ampak služijo kot model, »ključ za histerijo«?

Ovinek, po katerem Freud utemelji to zvezo med sanjami in simptomi ter drugimi tvorbami nezavednega, predstavlja koncept *kompromisne tvorbe*, saj – tako nas opozarja Freud – »[n]e smemo pozabiti, da so sanje zmeraj rezultat nekega konflikta, so neke vrsta *kompromisna tvorba*« (Freud, 2000b: 44 [*mi podčrtujemo*]). Koncept kompromisne tvorbe je Freud najprej utemeljil, kakor sta poudarila Laplanche in Pontalis v *Vocabulaire de la psychanalyse*, s »preučevanjem mehanizma prisilne nevroze« (Laplanche/Pontalis, 1984: 167) in z oblikovanjem prisilnih predstav pri prisilni nevrozi. Kakor je poudaril sam Freud v Osnutku K., je bila v obdobju okoli leta 1895 prav prisilna nevroza tista, ki jo je »od vseh nevroz tudi najbolj spoznal« (Masson, 1985: 164). Idejo o oblikovanju kompromisa med potlačenim in potlačujočim je Freud prvič opisal v Osnutku K. leta 1895 kot enem od dodatkov h korespondenci s Fliessom, kjer je poudaril, da so prisilne predstave prisilnih nevrotikov »rezultat kompromisa« (Freud, 2000b: 52). Koncept kompromisne tvorbe je Freud podrobneje razdelal leta 1896 v enem od svojih prvih opisov prisilnih nevroz (v članku »Nadaljnje opombe k obrambnim nevropsihozam«). V tem spisu, ki poleg koncepta kompromisne tvorbe prinaša, kakor smo že opozorili v I. poglavju, tudi sam pojem psihoanalize (Freud, 1896: 162), je Freud opisal psihični *mehanizem*, prek katerega se oblikujejo kompromisne tvorbe med »potlačenimi in potlačujočimi predstavami« (*ibid.*: 170). Na pomen psihičnega *mehanizma* pri oblikovanju nevrotičnih simptomov »kot obliki kompromisa« (Laplanche/Pontalis, 1984: 120) in njihove podobnosti s preoblikovanjem latentnih sanjskih misli v manifestno vsebino sanj je Freud opozoril v 29. predavanju *Novih predavanj za uvod v psihoanalizo*, kjer je opozoril, da so »pri oblikovanju nevrotičnih simptomov na delu isti mehanizmi (ne drznemo si reči 'proces misli') kot tisti, ki so preoblikovali latentne sanjske misli v manifestne sanje« (Freud, 1933a [1932]: 18).

V primeru sanj je Freud psihični mehanizem oblikovanja sanj poimenoval *delo sanj*. Kakor je pojasnil v kratkem spisu *On Dreams* leta 1901, je delo sanj »prvi psihični proces, ki smo ga spoznali v celotni seriji, ki vodi k izvoru histeričnih simptomov, fobij, obsesij in blodnih predstav« (Freud, 1901: 671). Po analogiji z delom sanj je Freud mehanizem oblikovanja šale poimenoval *delo šale*. V eni od opomb v *Šali in njenem odnosu do nezavednega* je opozoril, da poleg dela sanj in tehnike šale sodi v to strukturo še en duševni proces: »mehanizem nenamernega *pozabljanja*« (*ibid.*: 168). Problematizacija psihičnega mehanizma oblikovanja sanj, simptomov, šale, spodrseljavev in pozabljanja, ki sta jim skupna zgoščanje in premeščanje kot dejavnika v procesu oblikovanja kompromisne tvorbe – npr. preoblikovanja latentnih misli v manifestno

vsebinsko sanj – po svojem pomenu presega razlago psihičnega mehanizma oblikovanja posamezne kompromisne tvorbe. To sam Freud potrjuje s formulacijo kompromisne tvorbe kot »vrnitve potlačenega« v obliki kompromisa, ki po svoji kompromisni strukturi in funkciji izpolnitve želje predstavlja izpolnitev želje dveh instanc, potlačene in potlačujoče:

»Veste tudi, da lahko pod določenimi pogoji konflikt med tema dvema učinkoma proizvede druge psihične strukture, ki so, podobno kot sanje, *rezultat kompromisov*; da bi vam pokazal, kaj vemo o determinantah oblikovanja takšnih kompromisov, ne bom ponavljal vsega, kar vsebuje moj uvod v teorijo nevroz.« (Freud, 1933a [1932]: 15 [*mi podčrtujemo*])

Prav ta *strukturna konstanta* kompromisnih tvorb kot tvorb nezavednega »daje pojmu želje njegov psihoanalitični domet« (Freud, 1997: 186). S konceptom kompromisne tvorbe, v okvir katere spadajo simptomi, sanje, prisilne predstave in šala, je Freud določil formo vsebine izražanja nezavednega: nezavedno »privzame obliko« (Leclair, 1972: 26), kakor je poudaril Serge Leclair, ravno v kompromisnih tvorbah, kar pomeni, da te psihične tvorbe označimo kot »opremljene z določeno stopnjo organizacije ter dostopne za raziskovanje« (Assoun, 1987: 143). Koncept kompromisne tvorbe, v katerem je Freud utemeljil razmerje podobnosti med sanjami in simptomom, *koncept oblike vsebine* označevalnega mehanizma nezavednega, je morda najjasneje predstavil prav Lacan. Kompromisne tvorbe kot »predstavniki« nezavednega pred jazom predstavljajo v registru Lacanovega diskurza vznik nekega tujega jedra znotraj same subjektivnosti. Poudariti moramo, da je ta spotikljaj, okvara, razpoka, *zev*, pravzaprav »bistvena oblika, v kateri se nam najprej prikazuje nezavedno kot fenomen« (Lacan, 1996: 29).

Kakor smo videli, je Freud simptom opredelil kot »notranji tuj teritorij«, kot tisto, kar je »najbolj tuje samemu jazu« (Freud, 1933a [1932]: 57); ta trditev velja tudi za sanje, saj se sanje »... oblikujejo na povsem enak način kot nevrotični simptomi. Prav tako so lahko na videz čudne in nesmiselne ...« (Freud, 1924f [1923]: 199). Kakor je poudaril Freud v *Predavanjih za uvod v psihoanalizo*, so sanje »tuj pojav samemu sanjavcu« (Freud, 1916–1917 [1915–1917]: 185). Sanje, spodrsrljaj ali simptom so torej točka »nesmisla«, ki generira smisel, tisti izvrženi del, presežek nad samo identiteto posameznika, kjer subjekt naleti nase v neki »razpoki, iz katere privre najdba, ki jo Freud enači z željo ..., kjer subjekt naleti nase na kakem nepričakovanem kraju« (Lacan, 1996: 30). Ta paradokсна točka, mesto neprepoznanja, kjer posameznik pravi, »to nisem jaz«, ki ga jaz doseže prek procesa »notranje izključitve«, predstavlja torej mesto, kjer »sistemu spodleti, da bi se vključil, tako da mora zavrniti ta trenutek razlike ali težave, da lahko pred njo pobegne« (Rose, 1986: 221).

To artikulacijo zveze med dvema psihičnima procesoma, od katerih je eden obče prisoten, drugi pa zamejen na področje patologije – v okviru formulacije koncepta kompromisne tvorbe je izbral dihotomijo sanj in simptomov – Freud utemelji prek

procesa *analogije*, ki ga uporabi v različnih obdobjih in pri različnih teoretičnih projektih. V *Žalovanju in melanholiji*, enem od osrednjih metapsiholoških spisov, se Freud pri razlagi melanholije, ki jo omogoča »analogija z žalovanjem« (Freud, 1917 [1915]: 207), znova vrne k razlagi delovanja dveh psihičnih procesov prek procesa analogije. V zadnjem, VII. poglavju *Interpretacije sanj*, Freud izpostavi, da procesi, ki delujejo pri oblikovanju sanj, v vseh bistvenih točkah

»kažejo najtesnejšo *analogijo* s procesi, ki jih opazujemo pri oblikovanju histeričnih simptomov. Toda sanje niso patološki fenomen; ne predstavljajo motnje psihološkega ravnotežja in zaradi njih se prav nič ne zmanjša storilnost. (...) Če torej iz fenomenov sklepamo na njihove gonske sile, vidimo, da psihičnega *mehanizma*, ki ga uporablja nevroza, ne ustvari šele vpliv patološke motnje na duševno življenje, temveč je že navzoč v normalni zgradbi duševnega aparata« (Freud, 2000: 546 [mi podčrtujemo]).

Kljub pomenjenju različnih vidikov sanj, simptomov, prisilnih misli, šale, spodrsaljaja in pozabljanja s konceptom *pozitivne* analogije, ki povezuje tiste elemente, ki so skupni posameznim kompromisnim tvorbam, je Freud izpostavil, da so med njimi tudi razlike: npr., sanje so »popolnoma asocialni duševni produkt«, medtem ko je šala »... najbolj družabna od vseh duševnih funkcij, ki so namenjene doseganju ugodja« (Freud, 1901b: 270). Kot je izpostavil Lacan v seminarju *Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*, gre pri razmerju med sanjami in simptomom za podobna psihična procesa in ne za identični kompromisni tvorbi.

»Sanje omogočajo razumevanje delovanja simbolike in so kot take ključne za razumevanje simptoma. Toda simptom je vedno vključen v neko globalno ekonomsko stanje subjekta, medtem ko so sanje stanje, določeno v času, v izjemnih pogojih. Sanje so zgolj del dejavnosti subjekta, medtem ko je simptom razširjen na več dejavnosti.« (Lacan, 1978: 157)

Zakoni pojavov, ki so v enem primeru prisotni pri normalnemu posamezniku, v drugem primeru pa pri nevrotiku, se torej podrejšajo *analognemu mehanizmu*. Z vidika konceptualizacije kompromisne tvorbe tako ni pomembno razhajanje v okviru dihotomije »normalnih psihičnih procesov« in »patoloških psihičnih procesov«, okoli katere je pod določenimi pogoji zgrajena tudi dihotomija sanje/simptom, ampak »neka druga točka« (Freud, 2000: 545), kakor je izpostavil Freud v *Interpretaciji sanj*, zaradi katere se je tudi lotil konceptualizacije o dveh psihičnih sistemih ter njihovih načinih delovanja. Prav v določitvi podobnosti mehanizma oblikovanja sanj in simptomov ter drugih kompromisnih tvorb ter z njo povezano artikulacijo sanj kot modela, paradigme, gre torej iskati *teoretsko* vrednost sanj za psihoanalizo, saj bomo sposobni oblikovati idejo o »nadaljnem pomenu teh odkritij, ko spoznamo, da je *mehanizem* oblikovanja sanj tudi *model* za razlago nastanka nevrotičnih simptomov« (Freud, 1916–1917 [1915–1917]: 183 [mi podčrtujemo]).

Sanje kot model

»ANZIEU: Freud je vedel, preden je sanjal 'Irmine sanje', da imajo sanje pomen. Prav zato, ker so mu pacienti prinašali sanje, ki so imele smisel izpolnitve želje, jih je želel uporabiti pri sebi. To je njegovo merilo pravilnosti.

LACAN: Natančno tako.

VALLABREGA: V vprašanju ne gre za smisel sanj, ampak za teorijo identičnosti sanj z nevrotičnim simptomom.« (Lacan, 1978: 156)

Freud v okviru formulacije koncepta kompromisnih tvorb utemelji sanje kot izhodiščni psihični proces za preučevanje delovanja psihičnega aparata, ki ponotranjajo neko podobnost med različnimi kompromisnimi tvorbami. Za utemeljevanje lastnih idej si je v skladu s svojimi epistemološkimi predpostavkami, predvsem pa s konceptualizacijo dihotomije »normalnega« in »patološkega«, odnosa, ki je stalnica v njegovem delu nasploh, izbral antinomični par, v katerem je eden od njiju, kakor smo videli v primeru sanj in simptomov, praviloma umeščen v polje »normalnega«, drugi pa spada na področje »patologije«.

»Če rečemo, da so sanje paradigma, pomeni, da bo razlaga sanj služila kot model za razlago simptomov. Morda pa je tu prisotna še neka druga misel, ki jo je še nejasno slutiti: same sanje so model za halucinacije, delirij, tako kot bo pozneje žalovanje 'model' za melanholijo.« (Mannoni, 1986: 62)

Zamenjava simptoma kot paradigme s sanjami – *premestitev* objekta raziskovanja – in spoznanje o njuni enaki strukturiranosti ne predstavljata samo spremenjene smeri opazovanja, spremenjene smeri gledanja, ali torej gledamo iz smeri normalnega ali iz smeri patološkega, ampak tudi spremenjeni »pogled« opazovalca, ki omogoča, da posamezni objekt spremenimo v znanstveni objekt. Kakor je poudarila Shoshana Felman, v moderni znanosti

»[n]a predmet opazovanja ne moremo več gledati kot na nekaj danega. Konstruiran je s pomočjo hipoteze, brez katere ne bi prišlo do opazovanja – procesa potrditve ali zavrnitve hipoteze. Fizik je tudi sam del podatkov, eksperimentator je del laboratorija. Opazovalec je temeljni strukturni, želeči, oblikujoči del opazovanega. Z drugimi besedami – sodobna znanost simptom opazovalca vključuje v opazovano.« (Felman, 1987: 63)

Freudovo vztrajanje pri utemeljevanju sanj kot *modela*, paradigme mišljenja, predstavlja izpeljavo in razširitev dognanj, do katerih je prišel na področju psihopatologije, tudi na »normalno« mišljenje ter s tem povezano generalizacijo psihoanalitične metode, ki jo poudarja od *Interpretacije sanj* pa tja do zadnjega

[nedokončanega] spisa *Očrt psihoanalize*. Freudov metodološki postulat v *Interpretaciji sanj* in tudi v kasnejših metapsiholoških spisih, npr. *Žalovanju in melanholiji* (Freud, 1917 [1915]), enega od psihičnih pojavov uporabi kot analogijo za razlago drugega. Aplikacija dognanj, ki jih Freud izpelje pri preučevanju sanj in mehanizma njihovega oblikovanja na patologijo, pomeni raziskati, kako nastane odstopanje v patološkem. Formulacija sanj kot modela torej Freudu omogoči razsrediščenje razmerja preproste opozicije med dvema psihičnima procesoma, posledica česar je *premestitev* njunega razmerja v notranje, dialektično razmerje, kjer si oba psihična pojava ne stojita nasproti kot izključujoča, ampak je eden izmed njiju možen zgolj kot obzorje drugega.

Sanje so torej vzpostavljene kot model patoloških pojavov, kar pa za Freuda ne pomeni prezreti pomen simptomov in njihove izvornosti: »Dejstvo je, da *psihopatologija predstavlja izvorno in temeljno področje psihoanalitične misli*« (A. de Mijolla, S. de Mijolla Mellor, 1998: 441 [*mi podčrtujemo*]). Formulacija sanj kot modela predstavlja, kakor smo videli, določitev temelja za psihoanalitično teorijo in je Freudu omogočila reševanje »težjih problemov psihologije nevroz« (Freud, 2000: 112). Prav ta zamenjava simptoma kot »objekta« raziskovanja s sanjami predstavlja novo izhodišče za preučevanje duševnega življenja, posledica česar je reartikulacija razlike med normalnim in patološkim in s tem tudi same dihotomije normalnega in patološkega. Kakor je poudaril Freud: »(...) nikakor se nismo odpovedali zvezi med sanjami in duševnimi motnjami [str. 96 *sqq.*], temveč smo na novi podlagi le trdneje utemeljili to zvezo« (Freud, 2000: 533).

Psihoanaliza med normalnim in patološkim

»Od časa do časa mi po glavi krožijo misli, ki obetajo razložiti kar koli, povezati *normalno in patološko*, seksualni problem kakor tudi psihološkega.« (Masson, 1985: 284 [*mi podčrtujemo*])

Formulacija sanj kot modela Freudu omogoči razsrediščenje razmerja preproste opozicije med dvema psihičnima procesoma, od katerih je eden umeščen na področje psihopatologije, drugi pa na področje normalnega duševnega življenja: formulacija sanj kot modela torej ne predstavlja nekakšnega spoja ali sinteze obeh področij oz. utemeljitve »srednjega člena«, ki bi ukinjal razliko med normalnim in patološkim. Ta reartikulacija odnosa med dvema psihičnima procesoma, ki sta na prvi pogled nezdružljiva, prek utemeljitve mehanizma njunega oblikovanja skozi koncept kompromisne tvorbe, ima za posledico *premestitev* njunega razmerja v notranje, dialektično razmerje: oba psihična pojava si tako torej ne stojita nasproti kot izključujoča, ampak sta postavljena v razmerje, v katerem sta pravzaprav identična.

Vprašanje *Interpretacije sanj* in z njo povezana teorija o sanjah nista več samo problem teoretizacije sanj kot psihičnega fenomena, njihovega oblikovanja in uporabe

v klinični praksi, ampak ta problematika – kakor jo je Freud lakonično nakazal v I. poglavju *Interpretacije sanj* – pravzaprav odpira eno od osrednjih nevralgičnih točk psihoanalitične teorije: povezanost sanj in duševnih bolezni.² Prav tukaj gre torej iskati potrditev Freudove formulacije o *teoretični* vrednosti sanj, na kateri temelji psihoanalitična teorija o sanjah, saj je ta problematika nerazdružljivo povezana s problematiko normalnega in patološkega v psihoanalizi.

Problematika normalnega in patološkega je vpisana v notranjost psihoanalitične izkušnje in je v psihoanalizi prisotna na več ravneh in različnih področjih. V *Treh razpravah o teoriji seksualnosti* je Freud poudaril, da je v smislu psihoanalize tudi »izključni seksualni interes moškega za žensko *problem, potreben razlage*, in nikakor ne *samoumevnost*, ki naj bi izhajala iz v bistvu kemične privlačnosti« (Freud, 1995: 27 [mi podčrtujemo]). Tudi v sami psihoanalitični obravnavi se analitikovega jaza³ ne sme jemati kot »kliničnega merila realnosti, normalnosti ali zdravja, tako da nam ne more služiti kot model razvoja močnega avtonomnega jaza pri pacientu, niti kot referenčna točka zdravljenja, ki se uveljavi prek narcističnih identifikacij« (Felman, 1987: 11–12). V okviru Lacanove »kritike jaza«, ki jo ta zastavi že v znamenitem spisu o »zrcalnem stadiju«, je psihoanaliza osrediščena prav okoli formulacije tujega jedra znotraj samega jaza, točke, kjer pride do neprepoznanja, kar je dejansko lastnost vseh tvorb nezavednega.

»Jaz kot tak po Lacanu ne more biti izvor kakršnega koli zdravljenja ali referenčna točka za terapevtsko zaveznitvo. Lacan pravi, da je tudi sam jaz »strukturiran kot simptom« (...) Znotraj subjekta predstavlja zgolj privilegirani simptom. Gre za človeški simptom par excellence. Jaz je duševna bolezen človeškega bitja.« (*Ibid.*: 11–12)

Freud je prav s tem, kar se na prvi pogled kaže kot nefunkcionalen presežek, »diskontinuiteta, v kateri se kaže nekakšna neustaljenost« (Lacan, 1996: 29), npr.

² V sklepnem delu I. poglavja *Interpretacije sanj* je Freud poseben razdelek namenil prav preučevanju sanj in duševnih bolezni, kjer je opozoril na »notranjo povezanost sanj in psihoz« (Freud, 2000: 96 [mi podčrtujemo]) ter analognost mehanizma njihovega oblikovanja (razdelek H, Povezanost sanj in duševnih bolezni). Tudi v korespondenci s Fliessom (15. marec 1898) zasledimo, da je Freud v samo *Interpretacijo sanj* nameraval vključiti tudi posebno poglavje o sanjah in nevrozah: »To, kar ti pošiljam, bi moralo biti drugo poglavje. Prvo poglavje, okoli literature o sanjah, še ni bilo napisano. Sledijo: 3. Sanjski material, 4. Tipične sanje, 5. Psihični proces v sanjah, 6. *Sanje in nevroza*« (Masson, 1985: 303 [mi podčrtujemo]).

³ V zadnjem poglavju *Zgodovini norosti* je Foucault psihoanalizi namenil očitek, da je kljub dejstvu, da je Freud »odpravil molk in pogled« (str. 236), s katerim je bila povezana zavest o norosti, ter demistificiral tudi druge azilske strukture, psihoanaliza pravzaprav opravila zgolj premestitev azilske strukture v okvir dvojice zdravnik/pacient: ključ psihoanalitične terapije, osrediščene okoli figure zdravnika kot osrednje inštanice, »je zdravnik kot oseba, ki alienira« (str. 237). S tem je po Foucaultu psihoanaliza »absolutni pogled varuha podvojila z neskončnim monologom opazovanca« (str. 211). Freud je prisluhnil govoricu norosti, »odtlej utesnjeni v monolog« (str. 222).

simptom, sanje, pozabljanje ali spodrsrljaj – nekaj, kar se ponavlja, *odpor*⁴ – utemeljil presežek identitete posameznika v njegovi želji. Psihoanaliza je prav s problematizacijo tega razmerja in *premestitvijo poudarka* z normalnega na patološko odprla temeljno vprašanje sodobnih razprav o identiteti: freudovska gesta *par excellence*, gesta, s katero Freud postavi pod vprašaj redukcioniistično ter esencialistično konceptualizacijo *imaginarne koherentnosti* identitete kot nespremenljive in ujete v partikularno fizično lastnost, npr. barvo kože, hendikep ali spol, predstavlja »odkritje nezavednega«, splošno teoretsko spoznanje, da v psihičnem življenju ni kontinuitete in torej tudi ni trdnosti katere koli identitetne kategorije. Ta ne-celost identitete predstavlja torej rojstno mesto psihoanalize, mesto, kjer nezavedno razkriva »neuspeh identitete«. Kakor je opozorila Jacqueline Rose, je »spodbijanje entitete 'histerije', tj. histerije kot entitete, ki je bila dostopna povsem določenim oblikam družbenega nadzora, temeljilo na pojmu nezavednega« (Rose, 1996: 19). Freud je z »odkritjem nezavednega« »nesprejemljivi«, »patološki« in »iracionalni« obliki vedenja histeričnih pacientk ter prisilnih nevrotikov dal psihično vrednost in s tem postavil pod vprašaj redukcioniistično ter esencialistično konceptualizacijo identitete.

Hkrati se konceptualizacija odnosa med normalnim in patološkim na določen način izkaže za enega temeljnih vprašanj same psihoanalize: prav konceptualizacija te dihotomije predstavlja eno od »ponavljajočih se metodoloških razprav v psihoanalizi« (Kitcher, 1998). Za pojasnitev odnosa normalnega in patološkega v *Interpretaciji sanj* in s tem posredno tudi v celotnem Freudovem opusu moramo torej sestopiti k Freudovim načelom v nekaterih temeljnih metapsiholoških spisih. Freud na več mestih vztraja, da mora posameznik, ki se odloči za psihoanalitično obravnavo, kakor je npr. izpostavil v članku *Freudova psihoanalitična metoda*, »... imeti določene lastnosti. Predvsem mora biti sposoben normalnih psihičnih pogojev; ...« (Freud, 1904: 254). Kako torej razumeti dihotomijo »normalnega« in »patološkega« znotraj psihoanalize: kakšno vlogo ima vprašanje norm in normalnosti ter z njim povezana konceptualizacija normalnega in patološkega v utemeljitvi psihoanalize kot »globinske psihologije« (Freud, 1915: 134)?

Prav analiza odnosa med normalnim in patološkim na primeru oblikovanja sanj in oblikovanja histeričnih simptomov, ki se je izkazala za osrednje vprašanje v *Interpretaciji sanj* in psihoanalitični teoriji o sanjah, nas popelje v paradokse in

⁴ Če želimo psihoanalizo razumeti na ravni njenega pojma kot radikalno drugačno od drugih oblik psihoterapije, je treba koncept *odpora* razumeti v vsej svoji revolucionarnosti. Odpor kot način obstoja nezavednega v zunanosti je eden ključnih konceptov, s katerim se Freud sreča že pri uporabljanju hipnoze in sugestije, in je tudi razlog, da ti dve tehniki dela s pacienti opusti. Jean Laplanche in J.-B. Pontalis v *Vocabulaire de la psychanalyse* dodelita odporu »odločilno vlogo v zasnovanju psihoanalize« (Laplanche/Pontalis, 1984: 420). Prav v obliki odpora se transfer v analizi pojavi prvič (v študiji primera *Dora* se ta silogizem obeh mehanizmov pojavi skupaj): le-ta »preneha biti pojmovan kot ovira ter postane središče zdravljenja ...« (Mannoni, 1969: 150).

probleme razgradnje dualistične konceptualizacije opozicije dveh členov: kateri od obeh je izvoren in kateri sekundaren, ali je izpeljano kot sekundarno nepomembno, torej zgolj učinek, ali pa se izkaže, paradokсно, za primarno pravzaprav konstitutivno in ga kot takega šele vzpostavlja. Prav s *premestitvijo* in

»spodkopavanjem jasno določenih nasprotij med subjektom in objektom, seboj in drugim, notranjim in zunanjim, analitikom in analizandom, zavestjo in nezavednim novo Freudovo razmišljanje nadomesti vse tradicionalne binarne, simetrične konceptualne opozicije – nadomesti same temelje zahodnjaške metafizike – z novim načinom pristopa k heterogenosti« (Felman, 1987: 61).

Razpravo o normalnem in patološkem v psihoanalizi – ena njenih temeljnih ugotovitev je prav razumevanje, da tisto, kar je izključeno, ni »očitno nikoli enostavno izključeno, [...] ne da bi se na neki način vrnilo« (Derrida, 1994: 49), kakor je izpostavil Derrida – je torej treba začeti z identifikacijo temeljnega načela o identičnosti normalnega in patološkega, »Broussaisovega načela«.

Normalno in patološko v psihoanalizi

»Dovolite mi, da na tej točki pojasnim glavno ugotovitev, do katere me je pripeljala psihoanalitična preiskava nevrotikov. Nevroze nimajo psihične vsebine, ki bi bila zanje značilna in ki bi je ne našli tudi pri zdravih ljudeh.« (Freud, 1910a [1909]: 51)

Kontinuiteta normalnih in ustreznih patoloških pojavov v opusu Sigmunda Freuda, t. i. »Broussaisovo načelo«, ki predpostavlja identičnost normalnih in patoloških pojavov, kjer predstavlja patološko stanje (bolezen) samo kvantitativno modifikacijo normalnega (zdravega) stanja, bolezen pa ni nič več kot prekoračenje ali pomanjkanje nekaterih dejavnikov, potrebnih za zdravje, ne nastopa samo kot tema posameznih spisov, temveč predvsem kot postulat same psihoanalitične teorije, metapsihologije. V *Interpretaciji sanj* je to načelo o istovetnosti normalnega in patološkega Freud zastavil prav na podlagi mehanizma oblikovanja sanj.

»Zdaj psihoanalitično zdravljenje med normalnim in nevrotičnim duševnim življenjem ne ugotavlja nobene načelne razlike, ampak samo kvantitativno; in analiza sanj, pri katerih potlačeni kompleksi delujejo podobno pri zdravih in bolnih, res kaže popolno identičnost tako njihovih mehanizmov kot njihove simbolike.« (Freud, 2000: 347–348)

Freud je trditev o dejanski identičnosti patoloških in normalnih pojavov, ki je bila v 19. stoletju, kakor je poudaril Georges Canguilhem, sprejeta kot nekakšna »znanstveno zajamčena dogma« (Canguilhem, 1987: 22), zagovarjal v celotnem opusu. Ta predpostavka ima eno od osrednjih mest že v »Zasnutki znanstvene psihologije«, pred

samo *Interpretacijo sanj* torej, kjer Freud prvič jasno poudari kvantitativno pojmovanje razmerja normalnega in patološkega.

»To pojmovanje je vzeto neposredno iz zapažanj klinične patologije, na določen način predvsem tam, kjer je šlo za čezmerno intenzivne predstave, kakor v hysteriji in v prisilni nevrozi, v katerih se, kakor bomo videli, kvantitativni značaj izraža jasneje kakor v normalnem.« (Freud, 1895: 295)

Tudi v članku *Freudova psihoanalitična metoda* leta 1905 Freud poudarja, da se bolezen in zdravje v svojem bistvu ne razlikujeta, »temveč ju ločuje kvantitativna demarkacijska črta, ki jo je mogoče praktično določiti« (Freud, 1904: 253). Freud je na različnih mestih poudaril, da med normalnim in patološkim ni objektivne in naravne meje, »tako je dokazano, da v normalnem in patološkem duševnem življenju delujejo iste sile in med temi silami isti procesi« (Freud, 1924f [1923]: 200). Meja, mesto *razlike* »... med normalnim in nenormalnim v nevrotičnih zadevah je fluidno ...« (Freud, 1901b: 278). V *Odlomku iz analize nekega primera hysterije ['Dora']* je načelo identičnosti med normalnim in patološkim prvič posredno razširil tudi izven domene klinične prakse: pojem *normalnega* seksualnega življenja tukaj konceptualizira kot zgodovinsko in družbeno konstituirano obliko, ne pa kot vsebino *na sebi*. Kakor je poudaril Freud:

»Že nedoločnost meja, kaj je treba pri različnih rasah ali v različnih obdobjih razumeti kot normalno seksualno življenje, bi morala ohladiti zelote. (...). Vsakdo od nas v svojem lastnem seksualnem življenju zdaj tu zdaj tam vsaj malo prekorači ozke meje, ki so nam začrtane kot merilo normalnega.« (Freud, 1905/1901: 48)

Prav to vztrajanje pri razsrediščenju poprejšnje strukturiranosti »normalnih« in »patoloških« psihičnih procesov predstavlja privilegirano mesto, kjer Freud problematizira in postavi pod vprašaj tedaj uveljavljeno prepričanje o radikalni *heterogenosti* »drugih« – kategoriji posameznikov, ki na zgodovinsko in kulturno določen način ne ustrezajo prevladujočim merilom racionalnosti ali pa normalnosti. Temeljna gesta psihoanalize je prav iskanje notranje, inherentne vezi med tistim, kar velja za domnevno normalno, in tistim, kar je patološko: treba je poudariti, da je Freud prav z *razsrediščenjem* »središča« in »obrobja« pojavov, »kot so spodrsljaji, sanje, simptomi itn., ki prej niso veljali za legitimni objekt znanosti, naredil znanstvene koncepte in v njih vedno znova utemeljeval svoje epistemološke izpeljave« (Bahovec, 1998: 87).

Sami bomo poudarili, da je Freud načelo o identičnosti normalnega in patološkega obravnaval na dva različna načina, skozi dve različni perspektivi: obravnava obeh načinov problematizacije dihotomije normalnega in patološkega ima v psihoanalitični teoriji različne logične posledice. V *Metapsihološkem dopolnilu vede o sanjah* je Freud opozoril, »kakšna prednost je za naše raziskovanje, kadar zaradi primerjave pritegnemo določena stanja in pojave, ki jih lahko pojmujeemo kot *normalne zglede* bolezenskih

obolenj« (Freud, 1917 [1915]: 183). Ta stanja, kot npr. žalovanje, zaljubljenost, spanje in pojav sanj, so Freudu pravzaprav omogočila potrditev načela identičnosti normalnega in patološkega oz. *homogenosti* mehanizma oblikovanja sanj in simptomov oz., kakor je pravilno izpostavil Frank J. Sulloway, »pogled z druge zgodovinske perspektive potrди, da so sanje in spodrsaljaji storili za prihodnost psihoanalitičnega gibanja to, česar bolj omejeno preučevanje psihonevroz ne bi bilo sposobno« (Sulloway, 1992: 359). Freud se je, s tem da je izpostavil pomen normalnih psihičnih procesov in njihove povezanosti s posameznimi primeri patoloških procesov, pravzaprav znebil očitkov, kakor je poudaril sam, »da normalno duševno življenje konstruiramo na podlagi patoloških izvidov« (Freud, 2000b: 38).

S konceptualnega vidika pa je razlaga patološkega kot zgolj hrbtna stran normalnega oz. izpeljevanja patološkega na izpeljano, sekundarno, pravzaprav vračanje k redukcionističnemu umevanju dihotomije normalnega in patološkega. To zastavitev potrjuje tudi Freudova formulacija, da predstavljajo »normalne okoliščine ali takšne, ki se približujejo normalnim, manj ugodne predmete raziskovanja kot pa patološke« (Freud, 1901b: 273). V metapsihološkem spisu *Nekaj pripomb k pojmu nezavednega v psihoanalizi* je Freud izpostavil, da »v psihologiji normalnih uporabljamo sklepe, ki izhajajo v glavnem iz preučevanja patoloških stanj« (Freud, 1912: 26), saj se da določene *funkcijske motnje*, ki se pri zdravih pojavljajo izredno pogosto, na primer spodrsaljaje, spominske in govorne napake, pozabljanje imen itn., podobno kot nevrotične simptome ali pa prisilne misli, »zlahka zvesti na dejavnost močnih nezavednih misli« (*Ibid.*). Kakor je poudaril v *Psihopatologiji vsakdanjega življenja*, so v psihoanalizi, »tako kot je to zelo pogosto v biologiji, normalne okoliščine ali takšne, ki so blizu normalnim, manj ugodne za raziskovanje kot pa patološke« (Freud, 1901b: 338).

Kakor smo videli, se z ugotovitvijo o identičnosti mehanizma oblikovanja sanj in simptomov Freudov interes prenese od patološkega k normalnemu, da bi dosegel opredelitev zakonov normalnega. Kljub temu pa je Freud vztrajal ravno pri tistem, kar je pozneje izpostavila Donna J. Haraway v svoji knjigi *Opice, ženske in kiborgi*, da je predpostavka o primatu patološkega v teoriji tradicionalen fiziološki dokaz, da so ekstremne razmere »najčistejše okno v normalno, ker poudarjajo osnovne mehanizme, ki bi bili sicer zabrisani« (Haraway, 1999: 53 [*mi podčrtujemo*]). Kakor je izpostavil sam Freud:

»Raziskovanje normalnih, stabilnih stanj – v katerih meje jaza pred onim varujejo odpori (nasprotne investicije), te meje pa ostanejo nespremenjene, in v katerih med nadjazom in jazom ni razlik, ker oba složno delujeta – bi nam kaj malo razjasnilo. Pomagajo nam lahko le konfliktna stanja in stanja nemirnosti, pri katerih obstaja možnost, da vsebina nezavednega onega prodre v jaz in zavest, jaz pa se znova upre temu vdoru.« (Freud, 2000b: 38)

Izkaže se torej, da je Freud sistematično preučeval patološko v zameno za biološko eksperimentiranje, ki je pogosto neizvedljivo, zlasti na človeku. François Jacob je v svoji knjigi *Logika živog* opozoril, da je dajanje prednosti patološkemu v preučevanju živih organizmov pravzaprav neki novi postopek:

»Z Broussaisom se je pojavil nov postopek v preučevanju živih bitij. Izvajanje eksperimentov v fiziologiji najpogosteje temelji na spreminjanju naravnega stanja organizma, kar pripelje do onemogočanja delovanja te ali one funkcije. Dejansko pa se lahko enak rezultat doseže z opazovanjem nekaterih patoloških stanj. (...) Če je poznavanje fiziološkega stanja potemtakem neizogibno za interpretacijo patoloških stanj, predstavlja preučevanje patološkega, nasprotno, dragoceno sredstvo v preučevanju delovanja živih bitij.« (Žakob, 1978: 140)

Videti je, da pozorno branje različnih Freudovih formulacij, ki obravnavajo artikulacijo dihotomije normalnega in patološkega, sugerira neenoten odgovor. Prav konceptualizacija *razlike* med normalnim in patološkim v psihoanalizi nakazuje, da je psihoanalitična teorija v okviru te teoretizacije postavljena pred neko dilemo, pred neki *razcep*, saj gre v vsem Freudovem opusu za dvojno linijo pisanja: prva pomeni elaboracijo skozi patološki primer, v katerem se, kakor je izpostavil Georges Canguilhem, »v povečavi dešifrira resnica o zdravju« (Canguilhem, 1987: 22), druga pa predstavlja utemeljevanje in potrjevanje »kliničnih« dognanj in odkritij na polju »normalnega« in s tem povezano generalizacijo »odkritij« psihoanalize. V pismu Fliessu, 25. maja 1895, je Freud to zastavitev tudi paradigmatično predstavil:

»Dejansko je zadovoljiva splošna teorija nevropsihotičnih motenj [sic] nemogoča, če je ni mogoče povezati z jasnimi hipotezami, ki ustrezajo normalnim psihičnim procesom.« (Masson, 1985: 129)

Če hočemo torej pravilno razumeti smisel in domet trditve o kontinuiteti med normalnimi in patološkimi pojavi in njenem pomenu za psihoanalizo, je treba opozoriti, da je namen Freudovega kritičnega dokazovanja teza, ki priznava, da so mehanizmi in produkti življenjskih funkcij v patološkem in normalnem stanju *homogeni*, torej da se »normalna in patološka psihična stanja ne le nahajajo na istem kontinuu, temveč se tudi medsebojno pojasnjujejo« (Lešnik, 2000: 658–659). Prav zaradi tega si je treba podrobneje ogledati, kako Freud v okviru zagovarjanja načela o identičnosti normalnega in patološkega samo dihotomijo pravzaprav zastavi. Postavlja se torej vprašanje, kako misliti strukturo dihotomije normalnega in patološkega v psihoanalizi, model dihotomije, v kateri normalno, kakor smo videli, ni preprosto odpravljeno kot neproblematično in v kateri patološko ni dojeta kot nekakšna motnja »naravnega« reda. Kakšna je ta »nova podlaga«, kakor je poudaril Freud v *Interpretaciji sanj*, na kateri je utemeljil razmerje med normalnimi in patološkimi procesi v psihoanalizi, saj prav psihoanaliza postavlja pod vprašaj nevprašljivost same »normalnosti«, ki ni zvedljiva na enega izmed obeh polov dihotomije?

»Normalnost« in normalna funkcija

V definiranju meje med patološkimi in normalnimi psihičnimi pojavi je Freud *razliko* med normalnim in patološkim zastavil v okviru odstopanja različnih patoloških pojavov, skozi katere se izražajo motnje posameznih funkcij pri nevrotičnih težavah. Razumevanje te *razlike* [dihotomije] med normalnim in patološkim v okviru modela binarne opozicije dveh členov je nujno treba razumeti v okviru koncepta »normalne funkcije« ter z njim povezanega normativnega pojma »normalnosti«, ki ga je Freud v *Psihopatologiji vsakdanjega življenja* v popolnoma tehničnem pomenu besede opredelil kot »stanje brez nevroze« (Freud, 1901b: 152). Najbolj indikativen primer opredelitve »normalne funkcije« posameznega organa oz. določene normalne sposobnosti posameznika ter »prekoračitev« [funkcije] patološkega v navezavi na le-tega je naveden v VII. poglavju *Interpretacije sanj*, kjer Freud pojasnjuje:

»Če sledimo analizi sanj, dobimo boljši vpogled v sestavo najčudovitejšega in najskrivnostnejšega inštrumenta. Seveda le malce boljši, a to je prvi korak, da se lotimo njegove členitve tudi na podlagi tvorbo, ki jih moramo imenovati patološke. Pri bolezni – vsaj tisti, ki jo upravičeno imenujemo funkcionalna – ne moremo predpostavljati, da aparat razpade ali da v njem nastanejo kakšni novi razcepi; to je treba pojasniti *dinamično*, s krepitvijo in slabitvijo različnih sestavin v igri sil, katere številni učinki so prikriti, dokler so *funkcije normalne*.« (Freud, 2000: 547 [mi podčrtujemo]).

Pojem patološkega (bolezni), ki je v navezavi z utemeljitvijo določene funkcije konceptualiziran kot prekoračitev, označena s preveč ali s premalo, torej s krepitvijo ali slabitvijo, je mišljen kot oslavljen oz. pretiran izraz »normalne funkcije«: kakor je poudaril Canguilhem, pomeni definirati nenormalno s preveč ali premalo, »priznati normativno naravo t. i. normalnega stanja« (Canguilhem, 1987: 34). Paradigmatski primer formulacije »funkcijske motnje« najbolje ponazarja Freudova opredelitev spodrsaljaja, ki dokazuje »prikladnost modela, ki ga je naredil za sanje in histerijo« (Mannoni, 1986: 82). Freud na podlagi utemeljitve psihičnega determinizma, ki ga je podrobneje obravnaval prav v *Psihopatologiji vsakdanjega življenja*, poudarja, da je spodrsljaj dejanje, ki ima vselej pomen: spodrsljaji se »običajno z lahkoto in gotovostjo interpretirajo glede na situacijo, v kateri se pojavijo« (Freud, 1901b: 35), saj jih »storijo tako normalni kot nevrotični ljudje« (Freud, 1910a [1909]: 37). Psihični spodrsljaj se lahko vključi v razred pojavov, ki se lahko pojasnijo na ta način, če izpolnjuje naslednje pogoje: (1) ostati mora v mejah »normalnosti«; (2) biti mora trenuten, tj. »funkcijska motnja«, ki jo je spodrsljaj opravil, je začasna; (3) spodrsljaja se ne smemo zavedati; spodrsljaj, tako kot sanje in simptom, predstavlja točko neprepoznanja, vznik nekega tujega jedra znotraj samega jaza, razpoko v verigi smisla, točko nesmisla, tisto »drugo sceno« znotraj samega jedra subjektivnosti. Prav v tem, na videz popolnoma deskriptivnem opisu pogojev, da neko dejanje prepoznamo kot spodrsljaj (kot majhne napake v funkcioniranju oz. nepopolnosti v duševni dejavnosti), je simptomatično

zgoščena vsa problematika razmerja normalnega in patološkega v psihoanalizi. *Psihopatologija vsakdanjega življenja* je tako kot študija Jensenove *Gradive* ter *Šala in njen odnos do nezavednega* dosledno nadaljevanje problematike *Interpretacije sanj*, tj. utemeljitev normalnih in patoloških psihičnih procesov prek enakega mehanizma oblikovanja posamezne kompromisne tvorbe.

Formulacija spodrseljaja kot odstopa od »normalnega« delovanja psihičnega aparata ali posamezne »normalne funkcije« uporablja dve načeli, ki sta za psihoanalitično teorijo nadvse pomembni: prvi korak v preseganju binarnega *modela* dihotomije normalnega in patološkega predstavlja Freudovo razsrediščenje »normalnosti« kot »regulativne fikcije«, *normativnega ideala*, ki ga Freud v *Končni in neskončni analizi* pri opisu normalnega jaza opredeli kot »idealno fikcijo« (Freud, 1995: 80). Dejstvo, da psihoanaliza to dihotomijo razsredišči, še ne pomeni, da je dihotomijo tudi odpravila, saj psihoanaliza ne predstavlja idealizirane podobe konca diskriminacije in segregacije »drugih« oz. ukinitve same dihotomije normalnega in patološkega. V psihoanalizi, kakor smo videli, koncepta »normalnosti« in »duševnega zdravja« nista definirana v okviru normativnega ideala, saj v psihoanalizi, kakor je poudarila Jacqueline Rose, ni vnaprej danega »razvoja k normalnosti« (Rose, 1996: 13). V tem smislu opozicije med patološkimi in normalnimi pojavi pri Freudu ni treba razumeti skozi *razliko med* zunanjo dihotomijo dveh pojavov in normativnim pojmom »normalnosti«, ampak skozi dihotomijo, v kateri se demarkacijska črta med normalnim in patološkim premesti v samo notranjost koncepta »normalnosti«: to zastavitev moramo razumeti v okviru Freudovega boja »za ukinitve meje med 'normalno' duševnostjo in tistim, kar dozdevno spada izključno na področje patologije« (A. de Mijolla, S. de Mijolla Mellor, 1998: 26).

Na podlagi tega ugotavljamo, da je prav teorija o sanjah, ki jo je Freud utemeljil v *Interpretaciji sanj*, na določen način razsrediščila ločnico med normalnim in patološkim, mesto razlike med primarnim in sekundarnim, saj sanje, spodrseljaji in drugi »nekorektni psihični procesi« (Freud, 2000: 537) predstavljajo v okviru »vsakdanje patologije« zgolj nepomemben odmik. Freud nam torej ponuja izhodišče za povsem drugačno koncepcijo normalnega in patološkega. Prav ta konceptualizacija dihotomije normalno/patološko nakazuje, da zunanja demarkacijska črta med obema procesoma ni več mogoča in da se s tem tudi polje konstitutivne zunanosti premesti v samo notranjost koncepta »normalnosti«: teoretizacija normalnega in patološkega psihoanalitični teoriji torej omogoči, da to *razliko* razume kot artikulacijo te »nemožne« meje med normalnim in patološkim, med jazom in *drugim*.

Sklep: »Kopernikanski obrat« ali *premestitev*

»Naučil sem se obvladovati svoje spekulativne težnje in se začel ravnati po nepozabnem nasvetu svojega učitelja Charcota: *vedno znova gledati iste stvari, dokler same ne spregovorijo.*«
(Freud, 1914d: 22 [mi podčrtujemo])

»To, kar je morda najbolj korenito spremenilo znanost o živih bitjih, je dostopnost novih objektov analizi. Ne vedno kot posledica pojava neke nove tehnike, ki povečuje občutljivost čutil, temveč predvsem kot rezultat *spremenjenega načina gledanja.*«
(Žakob, 1978: 23 [mi podčrtujemo])

Razsrediščenje konceptualizacije dihotomije normalnega in patološkega, ki ne predstavlja neartikuliranega prepleta normalnega in patološkega, potrjuje dejstvo, da psihoanalize ni mogoče reducirati zgolj na tehniko vzpostavljanja in obnavljanja normalnega. Psihoanaliza, kakor je poudarila Jacqueline Rose, »daje nesprejemljivi, patološki ali iracionalni obliki vedénja njeno psihično vrednost. To je za histerično žensko pomenilo, da ji je dovoljeno *govoriti*, namesto da jo zgolj ogledujejo ali jo preiskujejo« (Rose, 1996: 20). Freudovo vztrajanje, subsistenca, pri izpeljavi in razširitvi dognanj, do katerih je prišel na področju psihopatologije, tudi na »normalno« mišljenje, je pomemben korak. Kakor je izpostavil Paul-Laurent Assoun, je Freud razširil psihopatologijo tako, da je vanjo »integriral nezavedne procese: s tem je *logos* subjekta zgradil na njegovem *pathosu*« (Assoun, 1993: 28).

Zamenjava paradigme interpretacije, simptomov s sanjami, prek katere je utemeljil *homogenost* mehanizma oblikovanja tvorb nezavednega, predstavlja torej neko ponovitev, *prisilo ponavljanja* [v psihoanalitičnem pomenu besede] izhodiščne dvojnosti same psihoanalize. Kakor je poudaril Lacan:

»Kopernikanska revolucija nikakor ni revolucija. Če v nekem diskurzu, ki je analoške narave, predpostavimo, da središče neke sfere tvori njeno glavno točko (le point-maitre), potem ni na samem dejstvu, da spremenimo to glavno točko, da naredimo, da jo namesto zemlje zasede sonce, prav ničesar, kar bi subvertiralo vsebino, ki jo označevalec, *središče* ohranja sam po sebi. Človeka – to, kar označujemo s tem terminom, ki je zgolj nekaj, kar prenaša pomen – ni še zdaleč nikoli omajalo odkritje, da zemlja ni v središču, saj jo je brez težav nadomestil s soncem.« (Lacan, 1985: 37)

V tem smislu ta dislokacija, *premestitev* v okviru konceptualizacije mehanizma oblikovanja sanj in simptomov ter drugih kompromisnih tvorb, še ne predstavlja

»kopernikanskega obrata« v preučevanju duševnega življenja. Nadomestiti patološki pojav z normalnim še ne pomeni, da smo *razliko*, ki je inherentna sami dihotomiji, tudi odpravili. Ta *premostitev poudarka* ne meri preprosto zgolj na zamenjavo posameznega psihičnega procesa, temveč predvsem na spremembo v samem načinu opazovanja objekta preučevanja, s katerim se proizvede *izvorna evidentnost*, skladno s katero je Freud utemeljil psihoanalizo. Kakor je poudarila Shoshana Felman, je Freudovo »odkritje« nezavednega

»rezultat njegovega razumevanja histeričnega diskurza njegovih pacientov, njegove zmožnosti, da je v histeričnem diskurzu Drugega spoznal lastno nezavedno ... Nezavedno pravzaprav ni 'odkrito'; je *skonstruirano*: ne more biti predmet opazovanja, snov od zunaj, ki smo jo končno spravili pod mikroskop, ampak je teoretični konstrukt« (Felman, 1987: 23–24).

Freud združi problematiko oblikovanja posameznih patoloških oblik in »vsakdanje patologije« v eno samo vprašanje, saj pri vrnitvi od sanj k simptomu, od normalnega k patološkemu, ne gre preprosto za neko ponavljanje oz. podvajanje v strogem pomenu besede: pogoji obojega so namreč isti. Prav ta »minimalna« razlika, »minimalni« premik, s katero Freud postavi pod vprašaj nevprijetnost razmerja med dvema na videz dispartatnima psihičnima procesoma, narekuje sklep: če je bila do *Interpretacije sanj* psihoanaliza postopek za zdravniško obravnavanje nevrotičnih pacientov, »posebna psiho-terapevtska metoda« oz. »poskus razlage patoloških psihičnih procesov« (Freud, 1914d: 8), kot jo označi sam Freud, postane psihoanaliza z *Interpretacijo sanj* – in prav to je Freudov temeljni zastavek – znanost o delovanju »normalnega« nezavednega mišljenja: psihoanaliza je z njo »prenehala biti zgolj psihoterapevtski postopek in postala globinska psihologija« (Freud, 1933a [1932]: 7). Kar torej predstavlja izjemen pomen *Interpretacije sanj* in samih sanj, ni toliko njihova uporaba v klinični praksi, kjer jih Freud uvrsti poleg prisilnih predstav, simptomov, spodrsrljajev, pozabljanja itn., ampak nekaj, kar je imelo za samo psihoanalizo daljnosežne posledice:

»Prej je psihoanalizo zanimalo le reševanje patoloških pojavov (...). V primeru sanj pa ni šlo več za obravnavanje patoloških simptomov, ampak za pojav v normalnem duševnem življenju, do katerega lahko pride pri kateri koli zdravi osebi. Če se je izkazalo, da so sanje oblikovane kot simptomi, če so bile za njihovo razlago potrebne iste domneve – potlačitev nagonov, nadomestna tvorba, kompromisna tvorba, delitev zavestnega in nezavednega na različne psihične sisteme – potem psihoanaliza ni bila več pomožna znanost na področju psihopatologije, ampak izhodišče nove in globlje znanosti o umu, ki postane prav tako nujna za razumevanje normalnega.« (Freud, 1925d [1924]: 47)

Prav s teorijo o sanjah je psihoanalizi kot delu strogo zamejenega področja t. i. funkcionalnih nevrotičnih bolezni uspelo zgraditi okvir, ki psihopatologijo povezuje z normalnimi duševnimi procesi, in s tem je umestila vprašanje o »izključitvi norosti« v perspektivo, ki poudarja različne oblike organizacije, povezane v celoto duševnega delovanja, ter »umešča patologijo kot tako v antropološko perspektivo« (A. de Mijolla,

S. de Mijolla Mellor, 1998: 441 [mi podčrtujemo]). Prav z izpeljavo tega »minimalnega« premika si je psihoanaliza, kakor je kljub vsej svoji ambivalentnosti do nje v *Zgodovini norosti* izpostavil Foucault, »prizadevala vnovič soočiti norost in brezumje« (Foucault, 1998: 175): *raison d'être* psihoanalize kot »globinske psihologije« je torej prav na razpotju med sanjami, duševno boleznijo, blodnjo in »vsakdanjo patologijo«. Psihoanaliza je z ugotovitvijo, da »med nevrotičnim in nenevrotičnim ni ostrih meja« (Lešnik, 2000a: 423), postavila pod vprašaj nevprašljivost dihotomije normalnega in patološkega in mejo *das Unheimliche* »premestila« v samo notranjost normalnega. V tej *premestitvi* je na delu nekakšna realizacija metafore: sanje so v *Interpretaciji sanj* konceptualizirane kot *model*, niso torej nekaj, kar je najprej dojeto kot naključna podvojitvev simptoma, kot zgolj eden od vrste psihičnih pojavov, ampak začnejo ustrezati določeni funkciji tako, da vzpostavljajo sam pogoj tega, kar na videz podvajajo. Prav ta *učinek* metafore zaznamuje trenutek »rojstva« psihoanalize, tako da ga šele proizvede: gesta podvajanja s tem konstituira sanje kot izvorno paradigmo psihoanalize.

Mitja Sardoc

Pedagoški inštitut v Ljubljani
Gerbičeva 62, 1000 Ljubljana
e-mail: mitja.sardoc@pei.si

Literatura

- ANZIEU, Didier: *L'autoanalyse de Freud et la decouverte de la psychanalyse*, PUF, Paris 1998.
- ASSOUN, Paul-Laurent: *Introduzione all'epistemologia freudiana*, Theoria, Roma-Napoli 1988.
- ASSOUN, Paul-Laurent: *Introduction à la metapsychologie freudienne*, PUF, Paris 1993.
- ASSOUN, Paul-Laurent: *Psychanalyse*, PUF, Paris 1997.
- BAHOVEC, Eva D.: »Za freudovsko epistemologijo«, v: Sigmund Freud, *Metapsihološki spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana 1987, str. 517–539.
- BAHOVEC, Eva D.: »Odsotni spol: Freud, Marx in drugi«, v: *Delta: revija za ženske študije in feministično teorijo*, Društvo za kulturološke raziskave, Ljubljana 1998, letnik 4, številka 1–2, str. 77–90.
- CANGUILHEM, Georges: *Normalno in patološko*, Studia humanitatis, Ljubljana 1987.

- CANGUILHEM, Georges: *Ideologia e razionalità nella storia delle scienze della vita; nuovi studi di storia e filosofia delle scienze*, La Nuova Italia Editrice, Scandicci (Firenze) 1992.
- DERRIDA, Jacques: »Essere giusti con Freud«, v: J. Derrida, *La storia della follia nell'età della psicoanalisi*, Raffaello Cortina Editore, Milano 1994, str. 21–92.
- FELMAN, Shoshana: *Jacques Lacan and the Adventure of Insight: Psychoanalysis in Contemporary Culture*, Harvard University Press, London 1987.
- FOUCAULT, Michel: *Storia della follia nell'età classica*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 1996.
- FOUCAULT, Michel: »Il mio corpo, questo foglio, questo fuoco«, v: M. Foucault, *Storia della follia nell'età classica*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 1996, str. 485–510.
- FOUCAULT, Michel: »La follia, L'assenza di opera«, v: M. Foucault, *Storia della follia nell'età classica*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 1996, str. 475–484.
- FOUCAULT, Michel: *Zgodovina norosti v času klasicizma, *cf.*, Ljubljana 1998.
- FREUD, Sigmund: »Project for a Scientific Psychology« (1895), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. I.
- FREUD, Sigmund: »Heredity and the Aetiology of the Neuroses« (1896), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. III.
- FREUD, Sigmund: »Further Remarks on the Neuro-psychoses of Defence« (1896), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. III.
- FREUD, Sigmund: »Screen Memories« (1899), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. III.
- FREUD, Sigmund: *Interpretacija sanj* (1900 [1899]), *Studia humanitatis*, Ljubljana 2000.
- FREUD, Sigmund: »On Dreams« (1901), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. V.
- FREUD, Sigmund: *The Psychopathology of Everyday Life* (1901b), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. VI.
- FREUD, Sigmund: »Freud's Psycho-analytic Procedure« (1904), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. VII.
- FREUD, Sigmund: »Odlomek iz analize nekega primera histerije ['Dora']« (1905/1901), v: S. Freud, *Dve analizi*, DDU Univerzum, Ljubljana 1984, str. 9–110.
- FREUD, Sigmund: »Blodnja in sanje v Jensenovi noveli *Gradiva*« (1907 [1906]), v: S. Freud, *Spisi o umetnosti, *cf.*, Ljubljana 2000, str. 13–94.

- FREUD, Sigmund: »Five Lectures on Psychoanalysis« (1910a [1909]), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. XI.
- FREUD, Sigmund: »Leonardo da Vinci and a Memory of his Childhood« (1910c), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. XI.
- FREUD, Sigmund: »Nekaj pripomb k pojmu nezavednega v psihoanalizi« (1912), v: *Metapsihološki spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana 1987, str. 19–30.
- FREUD, Sigmund: »On the History of the Psychoanalytic Movement« (1914d), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. XIV.
- FREUD, Sigmund: »Nezavedno« (1915), v: *Metapsihološki spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana 1987, str. 119–176.
- FREUD, Sigmund: »Nagoni in njihove usode« (1915), v: *Metapsihološki spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana 1987, str. 71–100.
- FREUD, Sigmund: »Žalovanje in melanholija« (1917 [1915]), v: *Metapsihološki spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana 1987, str. 197–218.
- FREUD, Sigmund: »Metapsihološko dopolnilo vede o sanjah« (1917 [1915]), v: *Metapsihološki spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana 1987, str. 177–196.
- FREUD, Sigmund: *Introductory Lectures to Psychoanalysis* (1916–1917 [1915–1917]), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vols. XV & XVI.
- FREUD, Sigmund: »Two Encyclopaedia Articles« (1923a [1922]), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. XVIII.
- FREUD, Sigmund: »Remarks on the Theory and Practice of Dream-interpretation« (1923), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. XIX.
- FREUD, Sigmund: »A Short Account of Psychoanalysis« (1924f [1923]), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. XIX.
- FREUD, Sigmund: »An Autobiographical Study« (1925d [1924]), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. XX.
- FREUD, Sigmund: »Ob podelitvi Goethejeve nagrade« (1930), v: S. Freud, *Spisi o umetnosti*, *cf, Ljubljana 2000, str. 351–362.
- FREUD, Sigmund: »New Introductory Lectures to Psychoanalysis« (1933a [1932]), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. XXII.
- GAY, Peter: *Freud; A Life for Our Time*, Papermac, London 1995.
- GRÜNBAUM, Adolf: *The Foundations of Psychoanalysis: A philosophical critique*, University of California Press, Berkeley 1984.
- HARAWAY, Donna: *Opice, kiborgi in ženske: reinvenčija narave*, ŠOU, Študentska založba, (Knjižna zbirka Koda), Ljubljana 1999.

- JONES, Ernest: *The Life and Work of Sigmund Freud*, Volume 1, The Formative Years and the Great Discoveries 1856–1900, Basic Books, inc., New York 1953.
- JONES, Ernest: *The Life and Work of Sigmund Freud*, Volume 2, Years of Maturity 1901–1919, Basic Books, inc., New York 1955.
- KITCHER, Patricia: »Methodological Issues in Psychoanalysis«, v: Craig Edward (ur.), *Encyclopedia of Philosophy*, Routledge, London 1998.
- LACAN, Jacques: *Knjiga XX, Še [1972–1973]*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Analecta, Ljubljana 1985.
- LACAN, Jacques: *Le séminaire, Livre I., Les écrits techniques de Freud (1953–1954)*, Éditions du Seuil, Paris 1975.
- LACAN, Jacques: *Le séminaire de Jacques Lacan. Livre II. Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse (1954–1955)*. Éditions du Seuil, Paris 1978.
- LACAN, Jacques: »Funkcija in polje govora in govornice v psihoanalizi«, v: J. Lacan, *Spisi*, Analecta, Ljubljana 1994, str. 61–140.
- LACAN, Jacques: *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, Analecta, Ljubljana 1996.
- LAPLANCHE, J., in PONTALIS, J.-B: *Vocabulaire de la psychanalyse*, PUF, Paris 1984.
- LECLAIRE, Serge: *Psicoanalizzare: saggio sull'ordine dell'inconscio e la pratica della lettera*, Astrolabio, Roma 1972.
- LEŠNIK, Bogdan: *Subjekt v analizi*, *Studia humanitatis*, Apes; 5, Ljubljana 1997.
- LEŠNIK, Bogdan: »Fragmenti o norosti, seksualnosti in sebi (Spremna beseda)«, v: Michel Foucault, *Zgodovina norosti v času klasicizma, *cf.*, Ljubljana 1998, str. 249–282.
- LEŠNIK, Bogdan: »Odkritje sanj: Nekateri poudarki iz zgodnejšega obdobja Freudovega življenja in dela (Spremna beseda)«, v: Sigmund Freud, *Interpretacija sanj*, *Studia humanitatis*, Ljubljana 2000, str. 643–665.
- LEŠNIK, Bogdan: »Opombe pod črto (Med mislijo in blodnjo)«, v: Sigmund Freud, *Spisi o umetnosti, *cf.*, Ljubljana 2000, str. 417–425.
- MACMILLAN, Malcolm: *Freud Evaluated*, First MIT Press Edition, Cambridge, Massachusetts, London 1997.
- MANNONI, Octave: *Clefs pour l'Imaginaire ou l'Autre Scène*, Éditions du Seuil, Paris 1969.
- MANNONI, Octave: *Freud*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1986.
- MASSON, Jeffrey Moussaieff (ur.): *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887–1904*, The Belknap Press (Harvard University Press), Cambridge, Mass., in London 1985.

- MASSON, Jeffrey Moussaieff: »Introduction«, v: J. M. Masson (ur.), *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887–1904*, The Belknap Press (Harvard University Press), Cambridge, Mass., in London 1985, str. 1–14.
- de MIJOLLA, Alain, & de MIJOLLA, MELLOR, Sophie (ur.): *Psicoanalisi*, Borla, Roma 1998.
- ROSE, Jacqueline: *Ženskost in njeno nelagodje*, Analecta, Ljubljana 1996.
- SCHRÖTER, Michael: Urednikova opomba k besedilu na str. 342, v: S. Freud, *Opere complete II*, Bollati Boringhieri, Milano, 1994.
- SULLOWAY, Frank: *Freud, Biologist of the Mind*, Harvard University Press, London 1992.
- ŽAKOB, Fransa (Jacob, F.): *Logika živog*, Nolit, Beograd 1978.

Abstract

Genealogy of Freud's "Discovery" of Dreams

This article deals primarily with the genealogy of Freud's »discovery« of dreams' meaning. The analysis in my work focuses on the conceptualisation of psychoanalytic theory of dreams, its place within psychoanalysis, the establishment of dreams as a model in contrast to other unconscious formations, and the meaning as well as the study of the analogy between dreams and the symptom. Through the findings from the conceptualisation of dreams as a model we try to re-evaluate and put into the right perspective the theoretical placement of the dichotomy normal/pathological in *The Interpretation of Dreams* and psychoanalysis in general. I try to draw the attention to a more detailed elaboration on how to consider the relationship between the normal and pathological in psychoanalysis and how to understand the argumentation for Freud's partial abandonment of this dichotomy. The most important aspect of psychoanalytic theory of dreams, developed by Freud in his work *The Interpretation of Dreams*, is the articulation of dreams as a *model*, »a paradigm« for explaining both normal and pathological psychic processes which are subject to the same mechanism of functioning. This enables him a new starting point for studying psychic life and consequently a shift in the conceptualisation of the normal/pathological relationship itself.

Tadej Praprotnik

JEZIK V (KON)TEKSTU RAČUNALNIŠKO POSREDOVANE KOMUNIKACIJE *

Nastopno predavanje za izvolitev v naziv docenta
za področje lingvistike govora in teorije družbene komunikacije

We »write« e-mails, not »speak« them. But chatgroups are for »chat«, and people certainly »speak« to each other there – as do people involved in virtual worlds.

(David Crystal, *Language and the Internet*, 2001: 29)

Računalniško posredovana komunikacija (okr. RPK) je postala pomembno komunikacijsko sredstvo uporabnikov in uporabnic, njena uporaba sega na poslovno področje, izobraževanje, uporabljajo pa jo tudi v »rekreacijske« namene. Poznamo več tipov RPK, na primer spletne strani, klepetalnice, elektronsko pošto, poštno liste. Osredotočili se bomo na »prave« komunikacijske tipe RPK, zlasti na klepetalnice in diskusijske forume, kjer je interakcijski vidik RPK še najbolj očiten. Tu so uporabniki zaradi tehnoloških in kontekstualnih značilnosti RPK najbolj soočeni z lastnimi transformacijami jezikovne prakse. Kaj se torej dogaja v odnosu med RPK in rabo jezika v njej? Ker je jasno, da večine interakcij v RPK ne bi bilo brez rabe jezika, se veliko vprašanj navezuje na lingvistični vidik te komunikacije. David Crystal (2001) v knjigi *Language and the Internet* navaja preprost, a učinkovit primer: elektronsko pošto »napišemo« in je ne »govorimo«, prav nasprotno pa je – denimo – v klepetalnicah, kjer ljudje »klepetajo« oziroma »govorijo«. Raba glagolov »pisati« in »govoriti« do določene mere kaže na to, kako uporabniki sami razumejo posamezne tipe RPK in kako te tipe uporabljajo. Seveda pa ni preprostih razlag tovrstnega komuniciranja. RPK je uporabnike soočila z novo možnostjo pisanja, ki vključuje nekatere ključne značilnosti govora, zlasti kadar govorimo o sinhronih tipih RPK (na primer klepetalnice), kjer komunikacija poteka »v živo«. Tovrstno govorjenje obstaja samo skupaj s pisanjem, kar je posebna novost. Opozoriti namreč želimo, da tako pri pisanju kakor pri govorjenju obstajajo določene strategije, značilne za vsakega od obeh tipov komunikacije, obstajajo pa tudi primeri, ko se strategije, ki so tipično vezane na govorjeni jezik, aplicirajo na pisani jezik ali narobe. Tovrstne aplikacije se dogajajo

* Besedilo je skrajšana verzija nastopnega predavanja za izvolitev v naziv docent, ki ga je Tadej Praprotnik imel 15. oktobra 2003 na ISH – Fakulteti za podiplomski humanistični študij, Ljubljana.

na podlagi ocene konteksta in cilja komunikacije, tako da lahko najdemo »nespontani« govori ali pa »spontani« pisani jezik; slednje je zlasti pogosto v računalniško posredovani komunikaciji. V klepetalnicah se nekako domneva, da bodo ljudje »govorili« oziroma »klepetali«, pa čeprav bodo morali pisati. To pisanje tako vključuje značilnosti spontanega govora, ki se odvija »v živo« in ga nadzorujejo drugi ljudje v klepetalnici. Glede na komunikacijsko situacijo lahko torej ljudje izbirajo med različno »spontanimi« rabami jezika, na kar vpliva namen komunikacije in vzpostavljene rabe jezika, ki so jih oblikovali uporabniki te komunikacije (Noblia, 1998: 6–7).

Hkrati lahko opozorimo še na drugo dihotomijo: sinhronost–asinhronost. Govorjeni jezik je sinhron, saj je čas njegove produkcije enak času »konzumpcije«. Pisani jezik pa je v tradicionalnih tipih komunikacije razumljen kot asinhron, saj obstaja časovna razlika med pisanjem teksta in branjem tega istega teksta. Naj navedemo še tretji vidik: govor se običajno navezuje na fizično prisotnost nagovorjene osebe in vsebuje nekatere paralingvistične in prozodične elemente (mimika, geste, intonacija), vse to pa omogoča (več) nadzor(a) in takojšnje medsebojno razumevanje glede interpretacije izrečenega. Pisani jezik, poleg tega, omogoča nadzor nad tem, kar je bilo zapisano. V RPK je zlasti širši vidik konteksta pogosto odsoten, tako da je pisec sporočila soočen s pomanjkanjem nekaterih kontekstualnih elementov, zato ne more nadzorovati, kako bo prejemnik sporočilo interpretiral, saj se pri običajni komunikaciji zanašamo tudi na neverbalne plati komunikacije in na kontekst, v katerega je umeščeno sporočilo. Tovrstne značilnosti RPK vsekakor vplivajo na rabo jezika v tej komunikaciji oziroma so uporabnike soočile z določenimi problemi, ki jih ti skušajo premostiti z uporabo različnih interakcijskih strategij.

Prvi val raziskav o računalniško posredovanem diskurzu (angl. *computer-mediated discourse*) je bil reakcija na nerazumevanje RPK, saj je bila ta komunikacija popularno označena kot anonimna, neosebna, egalitarna, fragmentirana, »spoken-like«, pri čemer so bile navedene lastnosti pripisane sami naravi medija. Lingvistka Susan Herring meni, da raziskavam ni uspelo razlikovati med različnimi tipi in rabami računalniško posredovanega diskurza (Herring, 2001: 1–2). Izmenjave po RPK so hitrejše od običajnih, hkrati pa bistveno počasnejše kot govorna interakcija, saj je tudi v sinhronih klepetalnicah tipkanje počasnejše od običajnega govorjenja.

Udeleženci zaradi tovrstnih značilnosti razumejo računalniško posredovani diskurz kot posebno obliko komunikacije, različno tako od pisanja kakor tudi od govorjenja, vsekakor pa kot obliko komunikacije, ki ima svoje tipične omejitve in tudi (z)možnosti.

S stališča lingvističnega raziskovanja je zanimiva percepcija, da je raba jezika v računalniško posredovani komunikaciji manj natančna, kompleksna in koherentna kakor raba jezika v tradicionalnem pisnem jeziku. Računalniški jezik naj bi postal fragmentiran in naj bi imel skromnejši besedni zaklad. Nekateri celo predvidevajo, da bo zaradi tovrstne rabe jezika ekspresivna funkcija jezika sčasoma izginila. Susan Herring v zvezi s takimi napovedmi opozarja na dejstvo, da lahko kljub temu da jezik RPK pogosto vsebuje nestandardne jezikovne oblike, samo za relativno majhen delež

takih rab jezika ocenimo, da so to napake, katerih vzrok je nepazljivost ali pomanjkanje seznanjenosti s knjižnimi jezikovnimi oblikami. Večina »nepravilnosti« je posledica namerne izbire uporabnikov, ki skušajo skrajšati čas pisanja in pisanje približati govoru ali pa se želijo izražati ustvarjalno. (Herring, 2001: 5). Medij kot tak sicer ne povzroča osiromašenja in napak; napake so načrtne, a prav ta načrtnost tudi nakazuje proces standardizacije jezika. Nadaljnja zavestna praksa, ki se kaže v nekonvencionalni ortografiji, je tekstualna reprezentacija nekaterih »psihičnih stanj«, kot je tipkanje besede »hahaha«, ki izraža smeh. Uporabniki računalnikov so tudi razvili različne strategije, s katerimi nadomeščajo kontekstualne znake, ki so običajni v neposredni (angl. *face-to-face*) komunikaciji. Taka strategija je uporaba tako imenovanih smeškov (angl. *emoticons, smileys*), ki reprezentirajo obrazne ekspresije in s tem razpoloženje uporabnikov. Prav tako pa lahko tekstualno predstavijo fizična dejanja (ploskanje, objemanje sogovorca).

Tovrstne strategije torej ne odražajo nepopolnosti ali osiromašenosti komunikacije, pač pa zlasti demonstrirajo sposobnost uporabnikov, da se prilagodijo računalniškemu mediju oziroma da zmožnosti tega medija izrabijo za zadovoljevanje svojih (komunikacijskih) potreb. Taka praksa rezultira v rabi jezika, ki kljub svoji naravi zapisanega teksta pogosto vsebuje elemente oralnosti.

Čeprav je deterministični vpliv računalniškega medija na rabo jezika v številnih nereflektiranih stališčih pretiran, pa nekatere značilnosti računalniških sistemov igrajo (vsaj posredno) vlogo pri oblikovanju rabe jezika RPK. Tako značilnost smo že omenili: to je (a)sinhronost. Pri asinhronih oblikah je čas pošiljanja in čas prejemanja sporočila različen; sporočila so poslana v času X, prejemnik pa jih prebere v času Y. Tak primer je elektronska pošta ali e-forumi. V sinhronih oblikah (klepetalnice) pa sta pošiljatelj in prejemnik sporočila v klepetalnici navzoča istočasno in se pogovarjata »v živo«. V tej obliki komunikacije se sporočilo pošilja kot celota in prejemnik ne ve, da je bilo naslovljeno nanj, vse dokler se to sporočilo ne prikaže na računalniškem zaslonu, kar pomeni, da nekateri elementi govorne interakcije manjkajo, saj »govorcu« – na primer – ne moremo skočiti v besedo. Uporabniki so prisiljeni, da zatem, ko z ukazom *send* pošljejo sporočilo, počakajo na odgovor. V tem primeru torej ne prihaja do časovnega prekrivanja sporočil. V nekem trenutku uporabnik zre v bel ekran, v naslednjem trenutku pa zagleda celotno sporočilo. Zato se lahko pridružimo Crystalovi trditvi, da je ta »off-on« sistem, ki zelo ustreza samemu binarnemu računalniškemu sistemu, radikalno drugačen od kompleksne realnosti vsakdanje konverzacije (Crystal, 2001: 30).

Sinhrono oblike RPK postavljajo uporabnikom tudi časovne omejitve, ki se kažejo v redukciji lingvistične kompleksnosti, zlasti če jih primerjamo z asinhronimi oblikami. V sinhronih klepetalnicah namreč velja pravilo, da so sporočila kratka in da se – prav zaradi sinhronosti – nanje odgovarja takoj, ne pa čez pol ure. Uporabniki namreč komunicirajo »v živo«, zato morajo reagirati takoj; to je pogoj za komunikacijo, saj so govorce istočasno navzoči v določeni klepetalnici. Sinhrona komunikacija je – vsaj za nekatere komunikacijske namene – zelo privlačna, zato skušajo uporabniki to

intenzivirano interaktivnost tudi izkoristiti. Uporabnik, ki krši tovrstne norme, je za svoje komunikacijske partnerje »izgubljen«, zlasti če – naj parafraziramo Paula H. Grica – krši konverzijske maksime, ki so vzpostavljene v tej komunikaciji.

Časovni pritisk v sinhronih klepetalnicah narekuje rabo krajših besed, oblikovanje manj zapletenih stavkov. Uporabniki niso prisiljeni samo v to, da svoja sporočila natipkajo, kar je počasneje in zahteva veliko pozornosti, tipkati morajo tudi hitro. Počasnejši tipkalci bodo namreč lahko poslali sporočilo šele takrat, ko bo diskusija že povsem zamenjala temo. Vendar pa je tovrstna »zapovedana« hitrost pisanja značilna le za nekatere oblike RPK, pri kateri prihaja do izraza »rekreacijski« značaj komunikacije in gre dejansko za »klepet«, ki je podoben klepetu družine prijateljev na zabavi.

Drugače je v asinhronih oblikah RPK, kjer kateri ima uporabnik več časa za razmislek, kako bo oblikoval svoje sporočilo. Kompleksnost sporočil je tudi odsev situacijskih dejavnikov (kontekst komunikacije), ki določajo, kolikšna stopnja formalnosti (s tem pa tudi stopnja standardnosti) je ustrezna v določenem kontekstu (Herring, 2001: 6). Zasebna elektronska pošta lahko vsebuje ogromno krajšav, malih začetnic, kjer bi morale biti velike, lahko je brez uvodnega pozdrava in podobno. V kontekstu javne akademske razprave po elektronski pošti pa lahko isti posamezniki uporabljajo standardni jezik z vsemi slovničnimi pravili. Na rabo jezika v polju asinhronih RPK (e-forumi) torej vplivajo kontekstualni dejavniki, pomembno je zlasti, s kom govorijo, in sam status komunikacije (ne/formalnost komunikacije).

Omeniti moramo še nekatere posledice (a)sinhronosti RPK. V nasprotju z govorno konverzacijo oziroma njenim idealom – to je brez presledka med sogovorcema in brez prekinjanja sogovorca – računalniško posredovana komunikacija vključuje nepredvidljive in včasih dolge razmike med sporočili ali pa ne pride do običajne izmenjave, ker »hitrejši« uporabnik zastavi naslednje vprašanje, še preden naslovljenec odgovori na prejšnje vprašanje. Tovrstni pretrgani priležni pari (angl. *adjacency pairs*) so najbolj očitni v klepetalnicah, kjer si sporočila sledijo glede na časovni vrstni red pošiljanja. Tako se lahko pomeša več konverzijskih niti. Druga značilnost (a)sinhronosti pa je odsotnost simultane povratne informacije zaradi redukcije avdiovizualnih znakov. Tovrstni komunikacijski zmešnjavi in dejstvu, da je skoraj vsak priležni par (npr. vprašanje : odgovor) »prekinjen« s sporočilom nekoga tretjega, se uporabniki pogosto izognejo tako, da prejemnika eksplicitno imenujejo. Ta praksa, imenovana *adresivnost*, omogoča določanje priležnih parov. Praksa adresivnosti tudi zmanjšuje zadrege zaradi odsotnosti gestikulacije. V klepetalnicah in e-forumih, kjer je običajno navzoče večje število ljudi, ne moremo izvajati gestualne rabe deiks, ne moremo na primer poslati takšnega sporočila: »S tabo se strinjam, ti pa se motiš«. Obstoj deiks – kot ugotavlja Stephen Levinson (1983: 54) – pa kaže tudi na preprosto, a pomembno dejstvo, da so jeziki primarno oblikovani – če lahko tako rečemo – za rabo v neposredni (angl. *face-to-face*) komunikaciji. Na primer:

Luči se nenadoma ugasnejo, ko začne nekdo ravno diskutirati in reče:

»Glej, ne oporekam tebi, ampak tebi, in ne glede tega, ampak glede tega.«

Podoben problem s »temo« je tudi v RPK, samo da je tovrstna tema v RPK tako rekoč »naravno stanje«.

Podobna praksa referiranja na predhodne uporabnike obstaja v asinhronih diskusijskih forumih ali poštnih listah in se imenuje *linking*. To je eksplicitno referiranje na vsebino predhodnega sporočila (na primer: »Rad bi odgovoril na vprašanje, ki ga je zastavil X v zvezi s problemom XY.«) (Herring, 2001: 6–7). Druga praksa je *citiranje* oziroma kopiranje delov predhodnega sporočila v sporočilo. Citiranje oziroma vključevanje dela predhodnega sporočila v novo sporočilo tudi ustvarja vtis izmenjave, saj v eno samo sporočilo vključi uvodno sporočilo (citat) in odgovor nanj. Obe praksi izražata težnjo po preseiganju problemov, ki jih povzročata manko konteksta. Tovrstni praksi namreč na učinkovit način omogočata, da se sporočilo natančno umesti v kontekst predhodne diskusije, s čimer se uporabniki tudi izognejo morebitnim nesporazumom. S tem komunikacija ostaja osredinjena na temo, v nekaterih okoljih RPK pa natančno citiranje velja tudi za kazalec »kompetentne« in »resne« ter argumentirane diskusije.

Praksa citiranja pa lahko tudi pokaže, da tehnične značilnosti niso odločilnega pomena za oblikovanje interakcije v RPK. Citiranje oziroma referiranje pripomore k relevantnosti sporočila oziroma k optimalnemu procesiranju sporočila, saj naslovljenec omogoči, da brez težav razumejo širši kontekst, v katerega je sporočilo umeščeno, oziroma natančno določijo, na katero prejšnje sporočilo se navezuje novo sporočilo. Raziskovalka Anita Pincas je z analizo študentske *on-line* asinhrone diskusije, ki je potekala v več modulih, ugotovila, da so posamezniki v modulu, ki je imel največ sporočil v določeni niti in v katerem je diskusijska nit potekala najdlje in ki je imel najmanjše časovne razmike med posameznimi sporočili, tudi najmanj citirali prejšnja sporočila. A. Pincas sklepa, da študenti v tem modulu niso čutili tolikšne potrebe po citiranju in dodatnem kontekstualiziranju svojega sporočila zato, ker so omenjene značilnosti njihovo računalniško posredovano komunikacijo bolj približale sinhroni komunikaciji z relativno hitrimi povratnimi informacijami in (vsako)dnevno diskusijo (Pincas, 1999: 6). Na tovrstni problem opozarja tudi Susan Herring, ki je v svojih analizah računalniško posredovane komunikacije iz zornega kota interakcijske koherence ugotovila, da večja ko je časovna in (ali) prostorska oddaljenost med sporočili v posamezni niti, težje je ugotoviti, na katero predhodno sporočilo odgovarja trenutno sporočilo (Herring, 1999: 9).

Ljudje v procesu komunikacije zavestno ali nezavedno težijo k maksimalni relevantnosti, to je maksimalnemu razumevanju ob minimalnem naporu za procesiranje informacij. Prejemnik pogosto tudi domneva, da je bil pošiljatelj kooperativen in da skuša učinkovito sporočiti neko informacijo. Pošiljatelj pa domneva, da prejemnik ima ustrezno kontekstualno podlago, da bo razumel pravi pomen, oziroma natančneje, da bo presegel vrzel med tako imenovanim *sentence meaning* in *speaker's meaning*.

V izrazito individualizirani diskusiji, ki je značilna za RPK, kjer je vsak »sam«, je torej pravilno razumevanje sporočila oziroma uspešnost prepoznavanja komunikacijske namere pošiljatelja (kaj je pošiljatelj zares želel povedati) in s tem namere sporočila izrazito odvisna od prejemnikovega poznavanja širšega kontekstualnega ozadja in komunikacijskih norm.

Tovrstne norme lahko seveda zelo variirajo glede na kontekst. To se še najlaže vidi pri ekstremnejših jezikovnih rabah, na primer pri vprašanju žaljivk v računalniško posredovani komunikaciji (angl. *flaming*), ki se pogosto simplificirano razlagajo kot učinek tehnoloških značilnosti RPK, kot so pomanjkanje širših kontekstualnih znakov, manko socialne prisotnosti uporabnikov in anonimnost. Vendar pa je žaljivo vedenje lahko v določenem kontekstu celo predpisano, oziroma povedano drugače: uporabnik s takim vedenjem signalizira svojo pripadnost (identifikacijo) določeni skupnosti. Ta pristop lahko tudi pomaga nekaterim drugim uveljavljenim modelom, ki pojasnjujejo vzroke žaljive komunikacije. Analize, ki sta jih opravila Martin Lea in Russel Spears, kažejo na to, da računalniško posredovana komunikacija v diskusijskih skupinah ne reflektira generične norme (neosebna komunikacija, usmerjenost na naloge), ampak da se norme konstruirajo sproti in šele v sami interakciji. Žaljiva komunikacija ni tipična kar za vse *on-line* interakcije, ampak variira in je bistveno odvisna prav od skupinskih norm.

V nasprotju s precej razširjenim prepričanjem, da se žaljiva komunikacija pojavlja znotraj celotne računalniško posredovane komunikacije, se naj bi ta pojavljala samo v majhnem deležu sporočil, njena absolutna ter relativna pogostnost (v primerjavi s *face-to-face* komunikacijo) pa naj bi bila precejšnja. To je med drugim posledica dejstva, da je permanentnost sporočil tekstualne internetske komunikacije bolj distinktivna in si jo udeleženci interakcije tudi lažje zapomnijo, prav tako pa sama narava medija, kjer posameznik pošilja sporočila številnim ljudem istočasno (vsako sporočilo prebere veliko ljudi), povzroči, da vsako žaljivko prebere veliko ljudi. Žaljiva komunikacija naj torej ne bi bila generalni učinek medija računalniško posredovane komunikacije. Žaljiva komunikacija je zlasti normativnega značaja in ni toliko posledica samega medija. Obstaja veliko tipov sporočil, ki bi lahko vsebovali element, ki tipično zaznamuje žaljivo vedenje, ki pa vsceno niso videni kot žaljivke. Kot primer lahko navedemo vulgarnost, ki je jezikovni element, za katerega se domneva, da je ključni indikator žaljivega vedenja. Veliko sporočil je vulgarnih, zaradi česar bi jih lahko opredelili za žaljiva, vendar pa obstaja tudi veliko primerov, ko vulgarnosti, uporabljene v sporočilu, ne bi razumeli kot žaljivko. Raba vulgarnega jezika med bližnjimi prijatelji je lahko marker tesnega prijateljstva oziroma utrjenega odnosa. Prijatelji se lahko naslavlajo drug na drugega s sovražnimi ali vulgarnimi termini, kar je oblika igre ali prijateljskega verbalnega obračunavanja, in torej uporabljajo besede, ki jih nikoli ne bi uporabili v komunikaciji z nekom, ki je zunaj njihovega socialnega omrežja. V takih primerih lahko normativna jezikovna raba znotraj skupine vključuje – ali celo predpisuje oziroma predpostavlja kot dobrodošlo – uporabo vulgarnosti. Taka jezikovna

raba markira pripadnost skupini. Žaljivo vedenje je pogosto označeno kot antisocialno, ker veliko raziskovalcev teži k neupoštevanju vpliva skupinskih norm in zato žaljivke definirajo kot protinormativne. Vendar pa so dejanja, ki bi jih zunanji opazovalci lahko razumeli kot žaljivke, lahko »zaželena in dobrodošla« znotraj specifične skupine, katere pripadniki in pripadnice delijo norme in pravila interpretacije. Zunaj te socialne mreže, kjer prevladujejo drugačne interakcijske norme, pa bi bila lahko popolnoma enaka jezikovna raba razumljena precej bolj negativno, tako za pošiljatelja kakor za naslovnika. Skupne socialne kategorije so torej pomembni viri socialnega vpliva, ne glede na dejansko vsebino sporočila, bogatost medija in vezi, ki jih ta medij vzpostavlja. Prav zato so žaljivke in žaljiva komunikacija opredeljeni kot elementi, ki so radikalno odvisni od konteksta in ki so prepoznani kot specifika skupine in na katere zelo vplivajo normativna pričakovanja (Baym, 2002; Spears in drugi, 2001: 16–17).

Problematico žaljive komunikacije v računalniško posredovani komunikaciji, ki je tako v popularnem kot tudi v akademskem tisku (pre)pogosto opredeljena kot izključno *on-line* fenomen, skušajo na novo opredeliti, definirati »pravo« žaljivko in jo razlikovati od drugih možnih tipov (problematične) interakcije. O'Sullivan in Flanagin (2001) poudarjata pristop, v katerem žaljivka pomeni sporočilo, v katerem pošiljatelj namerno krši (splošne, situacijske) interakcijske norme, in sporočilo je razumljeno kot kršenje teh norm s strani prejemnika in tudi zunanjega opazovalca. Ta definicija predpostavlja, da interpretacije sporočil izhajajo iz različnih nizov interakcijskih norm, ki se uporabljajo pri ocenjevanju sporočil. Definicija ločuje prave »žaljivke« od nenačnih kršitev interakcijskih norm in tudi od neuspešne, zgrešene in notranje žaljivke. Pristop vključuje namero pošiljatelja, kar pomaga razlikovati načrtovane žaljivke od drugih tipov problematične interakcije, v katerih pošiljateljeva namera ni kršenje interakcijskih norm. Nenačna kršenja norm ne razumemo kot žaljivke, ampak kot nepoznavanje norm na različnih ravneh. Ti tipi so razumljeni kot ponesrečena, ne pa kot žaljiva komunikacija. Prispevek tega pristopa naj bi bil v tem, da opredeli problematične interakcije, nenačne kršitve kot posledice nepoznavanja ali neuskkljenosti norm pa sugerirajo potrebo po natančnejšem in splošno sprejetem razumevanju, kaj je ustrezno interakcijsko vedenje. Tovrstni pristop opredeljuje žaljivko kot dejanje zavestnega, namernega kršenja norm, ki ga prepoznata tako pošiljatelj kot prejemnik.

Pomembno vlogo imajo tudi izkušnje in čas, ki so ga uporabniki namenili tej komunikaciji, saj to vpliva na proces prisvajanja komunikacijskih strategij. Izkušnje so tudi v tem mediju odločujoči dejavnik pri oblikovanju komunikacijskih strategij uporabnikov. Novinci se v RPK pri pisanju pogosto strogo držijo slovničnih pravil in v komunikaciji upoštevajo vse slovnične zakonitosti, ki so se jih naučili v šoli. Z razvojem izkušenj in s pogostejšo uporabo jezikovnih »standardizacij«, ki so tipične za RPK, se poveča tako zaupanje v učinkovitost medija kakor tudi sama komunikacijska učinkovitost uporabnika. Tisti, ki pogosteje uporabljajo RPK, tudi pridobijo kompleksnejšo vednost o možnostih te komunikacije. Tovrstni razvoj lahko poleg tega vidimo tudi pri stališčih znanstvenikov, ki so to komunikacijo preučevali. V začetnem

obdobju rabe RPK je bilo izrazito navzoče stališče, da zgolj na tekstu zasnovana RPK filtrira večino socialnokontekstualnih elementov in da to vodi k neosebni komunikaciji. Kasnejše raziskave pa so opozorile, da so pomemben dejavnik izkušnje in da uporabniki po določenem času aplicirajo svoje komunikacijske strategije tudi v ta prostor, tako da RPK lahko kljub svoji pregovorno skopi ortografiji ohranja socialno bogato interakcijo.

Predstavljeni primeri ponazarjajo, da računalniško posredovana komunikacija ni enoten medij; epistemološko produktivneje je opredeliti različne tipe RPK, ki nakazujejo tudi različne jezikovne rabe. Vztrajanje pri enotnosti RPK kot enovitega medija je lahko posledica želje, da se vse dokazano raznorodne tipe RPK »pomete« pod pokrov tehnološko posredovane komunikacije, s čimer je tudi preprosteje vztrajati pri ekskluzivnem vplivu tehnologije na RPK.

Susan Herring (2001) namreč ugotavlja, da vse značilnosti RPK ne sledijo nujno značilnostim računalniške tehnologije in tudi niso njena posledica, pač pa da so partikularne rabe in komunikacijski vzorci znotraj RPK tudi posledica socialnih in kulturnih dejavnikov, ki se prenašajo iz komunikacije po drugih medijih, ali pa se te rabe povsem avtonomno oziroma interno generirajo v računalniško posredovanih okoljih. Raznovrstnost diskurzivnih aktivnosti v RPK in raznovrstnost uporabniških izkušenj v tem okolju zahteva multidisciplinarni pristop, eno od središč tega pristopa pa je – ravno zato, ker gre za rabo jezika kot bistvenega elementa RPK – tudi pragmatolingvistika s svojimi raziskovalnimi interesi.

Tadej Praprotnik

ISH – Institutum Studiorum Humanitatis
Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana
Breg 12, Ljubljana, Slovenija
e-mail: praprotnik@ish.si

Literatura

- BAYM, Nancy K. (2002), Flame Wars. (URL: <http://aoir.org/pipermail/air-1/2002-January/001012.html>)
- CRYSTAL, David (2001), *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HERRING, Susan C. (1999), Interactional coherence in CMC. *Journal of Computer-Mediated Communication*, University of Southern California, 4/4. (URL: <http://www.ascusc.org/jcmc/vol4/issue4/herring.html>)

- HERRING, Susan C. (2001), Computer-Mediated Discourse. *The Handbook of Discourse Analysis*, edited by Deborah Tannen, Deborah Schiffrin, and Heidi Hamilton. Oxford: Blackwell Publishers, 612–634. (URL: <http://www.slis.indiana.edu/faculty/herring>)
- LEVINSON, Stephen (1983), *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NOBLIA, Maria V. (1998), The Computer-Mediated Communication, A New Way of Understanding The Language. International Conference, 25.–27. marec 1998, Bristol, UK. IRISS'98: Conference Papers. (URL: <http://www.sosig.ac.uk/iriss/papers/paper22.htm>)
- O'SULLIVAN, Patrick B., FLANAGIN, Andrew J. (2001), An Interactional Reconceptualization of »Flaming« and Other Problematic Messages. (URL: <http://www.ilstu.edu/~posull/flaming.htm>)
- PINCAS, Anita (1999), Reference in Online Discourse. *Teaching English as a Second or Foreign Language*, vol. 4, št. 1, julij 1999. (URL: <http://www-writing.berkeley.edu/TESL-EJ/ej13/a1.html>)
- SPEARS, Russell; LEA, Martin; POSTMES, Tom (2001), Social psychological theories of computer-mediated communication: Social pain or social gain? V: P. Robinson & H. Giles (ur.) *The Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester Wiley.

Summary

Language in the (Con)Text of Computer-mediated Communication

In the following article I discuss several problems concerning communication praxes of participants in computer-mediated communication. I focus my attention on typical interactive types of such communication, i.e. discussion forums and chat-rooms. Here the interactive aspect of computer-mediated communication is especially important. The attention is drawn towards similarities and differences between synchronous and asynchronous types of on-line communication. Both types have its own peculiarities. These discrepancies lead participants to different linguistic praxes. Asynchrony makes it impossible to have control over what has been sent, nor it is possible to correct or modify the interpretation of other participants. The situation we encounter in synchronous (real-time) chat-rooms (internet relay chat) is different. Here the linguistic style of participants is influenced much stronger by technological possibilities. The result of synchrony is the high level of interactivity and the speed of interaction. In synchronous types of communication two apparently antagonistic ways converge: the purely conversational style, usually found only in face-to-face interaction, and the written form.

Dosje: CRP – Ciljni raziskovalni projekt **Reprezentacije kulture v slovenskih medijih**

V nadaljevanju predstavljamo pregledna članka rezultatov dveh sodelavk in raziskovalk na projektu »Reprezentacije kulture v slovenskih medijih« (v projektni prijavi z naslovom »Obnavljanje kulture v slovenskih medijih«).^{*} V prvem članku Maja Dacar, ki je v okviru podprojekta reprezentacij kulture v slovenskih tiskanih medijih zbrala zajetno bazo podatkov iz dnevnika *Večer* in jih obdelala, podaja prikaz rezultatov skozi prizmo transformacije mentalitet(e) v zadnjih dveh desetletjih. V drugem članku pa Špela Spanžcl, sodelavka in raziskovalka na podprojektu reprezentacij kulture v vizualnih medijih (pretežno TV) skozi analizo izbranih prispevkov s področja likovne umetnosti in likovne kritike prikaže, na kakšen način in v kolikšni meri so medijske reprezentacije, bodisi skozi izbiro dogodkov bodisi skozi selekcijo tematik, pa tudi skozi izbiro ustreznega aspekta predstavljanja in diskurzivnih poudarkov, praviloma ujete v ideološki dispozitiv nacionalnega.

^{*} O projektu smo v preteklih številkah revije že poročali, glej *Monitor ISH*, vol. III, no. 1-2, str. 219-222 in vol. V, no. 1-4, str. 203-232. Ponovimo osnovne podatke: projekt je bil izveden med 1. 08. 2000 in 31. 07. 2002 ob – glede na obsežnost projekta in glede število sodelavcev in sodelavk na njem – povsem neprimerni finančni podpori Ministrstva za Kulturo in Ministrstva za znanost, šolstvo in šport. Na projektu je sodelovalo 10 raziskovalcev/raziskovalk; med temi 7 podiplomskih študentov in študentk (Peter Arko, Maja Dacar, Rolanda Fugger – Germačnik, Samo Klemenčič, Ana Klinar, Špela Spanžcl in Barbara Zych), koordinirali pa sta ga Taja Kramberger (podprojekt za tiskane medije) in Sabina Mihelj (podprojekt za televizijo). Nosilec projekta (Drago B. Rotar) in koordinatorici obeh podprojektov smo del izsledkov in rezultatov obsežne baze projekta uporabili tudi v članku za mednarodni projekt SOEMZ – *The Southeast European Media Center: Quality Press in Southeast Europe* (European University »Viadrina«, Frankfurt-Oder & Sofia University »St. Kliment Ohridski«); tekst je dostopen na spletni strani: <http://soemz.euw-frankfurt-o.de/media-see/qpress/index.html>

Maja Dacar

***Analiza reprezentacij kulture v časopisu Večer
za obdobji na koncu osemdesetih in
na začetku devetdesetih let
preteklega stoletja***

Povzetek:

V članku so obravnavane reprezentacije kulture v časopisu *Večer* oziroma mehanizmi, ki kot odsev določenih mentalitet te reprezentacije omogočajo. Reprezentacije kulture v *Večeru* so opazovane na diahronem nivoju. V raziskavo je zajeto obdobje od konca osemdesetih let (leti 1987 in 1988) do začetka devetdesetih let (leti 1990 in 1991). Ključno vprašanje je, ali je za to obdobje, ki je zaznamovano s prelomnim dogodkom osamosvojitve Slovenije, značilna kontinuiteta ali diskontinuiteta na kulturnem področju. V interpretativni sklop podatkovne baze iz *Večera* bi se med drugim lahko umestila model kulturnopolitičnega programa, ki ga je v osemdesetih letih razvijala slovenska kulturna politika, in model prekrivanja zgodovinskih časov, ki ga je razvil Michel Vovelle.

Ključne besede: družbene reprezentacije, mentalitete, kultura, kulturna politika, mediji, uporabniki

Abstract:

This article focus upon representations of culture in the daily newspaper *Večer*, respectively upon mechanisms which enable it. The representations of culture are observed on diachronic level: the paper consider the period from the end of the eighties till the beginning of the nineties. The paper deals with the issue of continuity or discontinuity in the field of culture during this critical period of time, a period of transition between communist rule and democratic government. The right approach to the complex problem of mentalities must take into account the prepositions of the model of cultural political programm, developed by Slovenian cultural politics in the eighties and of the model of multiplied and overlapping historical times, developed by Michel Vovelle.

Key words: social representations, mentalities, culture, cultural politics, media, consumers

Uvod

V članku na kratko podajam raziskavo reprezentacij kulture v časopisu *Večer*, ki sem jo opravila v okviru ciljnega raziskovalnega projekta (CRP) z naslovom *Reprezentacije kulture v slovenskih medijih (2000–2002)*. Raziskava je zajela sondažne vzorce (iz vsakega izmed obravnavanih letnikov v celoti meseca februar in september) iz obdobja na koncu osemdesetih (leti 1987 in 1988) in na začetku devetdesetih (leti 1990 in 1991) let 20. stoletja. Osredotočena je bila predvsem na mehanizme, ki reprezentacije kulture pravzaprav omogočajo in ki delujejo na vsebinskem in formalnem nivoju. Najprej bom predstavila elemente zbirnih kategorij in poskusila opredeliti nekaj osnovnih pojmov, s pomočjo katerih sem analizirala reprezentacije kulture v omenjenem dnevniku.

Elementi, opazovani na vsebinskem nivoju, so zvrst umetnosti, tip dogodka, provenienca dogodka, provenienca akterjev, spol primarnih akterjev, prisotnost sekundarnih akterjev in nominalna reprezentacija vseh fizičnih oseb znotraj posameznega prispevka o kulturi¹ v *Večeru*. Elementi, opazovani na formalnem nivoju, so stran, na kateri je bil objavljen prispevek, velikost prispevka (v cm², preračunanih v odstotke, glede na celotno stran), velikost naslova prispevka, prisotnost slikovnega gradiva in tip objave prispevka. Kombinirani, vsebinsko-formalni mehanizmi reprezentacij so opazovani na treh tematskih straneh časopisa *Večer*, kjer so običajno predstavljeni prispevki o kulturi: *Kultura in izobraževanje*, *Knjižni razgledi* in *Kultura v soboto*.

Reprezentacije kulture v *Večeru* so obravnavane na kratkem diahronem nivoju.² Osnovno vprašanje, ki se zastavlja, je, ali so za obdobje med letoma 1987 in 1991 vzporedno s političnimi in gospodarskimi spremembami, ki so spremljale osamosvojitve Slovenije, značilne tudi spremembe na kulturnem področju, natančneje, v mehanizmih reprezentacij kulture, ki jih lahko imamo za odsev določenih mentalitet.

Iz podatkov, dokumentiranih v tabelah 1-15, je mogoče razbrati, da v vseh štirih letih ni bilo večjih sprememb v reprezentacijah kulture v *Večeru*. Dejansko se izkaže, da so mehanizmi reprezentacij med drugim odsev modela kulturnopolitičnega programa iz osemdesetih let, ki ga po osamosvojitvi skuša ohranjati slovenska kulturna politika, pa naj to počne zavestno ali ne. Na osnovi te ugotovitve je razvidna in tudi lažje razumljiva vloga medijev v sodobni družbi kot posrednikov že izoblikovanih ideoloških modelov reprezentacij. Hkrati je takšno stanje mogoče povezati z modelom prekrivanja

¹ Za osnovno zbirno enoto smo vzeli *prispevek*, ki označuje en članek, se pravi, sklenjen tekst oz. zapis o kulturi v časopisu *Večer*. Prispevek je lahko krajši ali daljši, lahko je avtoriziran ali neavtoriziran oz. naslovljen ali tudi nenastlovljen.

² Na tem mestu je moja analiza le sumarna in predstavlja šele začetek raziskovalnega dela. V magisteriju nameravam diahrono raven razširiti na primerjavo omenjenih reprezentacij kulture z reprezentacijami kulture pred dobrim stoletjem.

zgodovinskih časov, ki predvideva več različno hitro premikajočih se zgodovinski časov, čas ekonomske zgodovine, čas družbene zgodovine in najpočasnejšega med njimi, čas zgodovine mentalnih struktur.³

Glede na to, da koncept mentalitete vključuje vse tiste mentalne realnosti v dolgem trajanju, ki so na eni strani neformulirane, na videz »brez pomena«, in ki po drugi strani vodijo k nivoju nezavedne motivacije oziroma so povezane s skupkom reprezentacij in s skupkom praks in oblik vedenja, je vsebina sestavka povezana predvsem s kompleksno problematiko vloge skupkov reprezentacij v sodobni družbi, čeprav tudi problematika vloge skupkov praks in oblik vedenja ni povsem izključena iz obravnave.⁴ Pri tem je treba poudariti, da kompleksnost problematike družbene vloge skupkov reprezentacij vzpostavlja že sam razvoj bogate terminologije v disciplinah, ki se s to problematiko ukvarjajo. V sociologiji in socialni antropologiji so se od Émila Durkheima naprej v kontekstu preučevanja neevropskih kultur uporabljali izrazi »kolektivne reprezentacije«, »načini mišljenja« ali »kognitivni sistemi«, termin »mentaliteta« pa je leta 1922 vpeljal Lucien Lévy-Bruhl.⁵ Prav tako v dvajsetih letih dvajsetega stoletja je v t. i. »sociologiji znanja« Karl Mannheim pisal o »svetovnih nazorih«, »miselnih navadah« ali »stilih mišljenja«. Zgodovinarji, od Luciena Febvra in Marca Blocha, ustanovitelja Analov (francoske revije *Annales E. S. C.*, ki izhaja od leta 1929), do Georges-a Lefebvra, zgodovinarja francoske revolucije, so razvijali strokovno izrazje in s tem pojmovni ter konceptni aparat, ki je vključeval termine in koncepte, kot so »zgodovinska psihologija«, »kolektivne mentalitete« in »mentalna orodja«, med drugim tudi že omenjene »kolektivne reprezentacije«. Kasneje se je, zlasti med zgodovinarji, povezanimi z Anali, kot sta npr. Jacques Le Goff in Roger Chartier, vse bolj uveljavljala tendenca po nadomestitvi termina »mentalitete« z izrazom »reprezentacije« ali »kolektivni imaginarij«. ⁶ Vzporedno s terminološkim razvojem so se dogajale tudi konceptne spremembe. ⁷ Ves čas pa so se zgodovinarji reprezentacij ukvarjali z zgodovino vsakdanjega mišljenja in identičnimi temeljnimi problemi: v sklop osnovne problematike so sodila vprašanja o delovanju kolektivnih,

³ M. Vovelle. *Ideologies and Mentalities*. Polity Press, Cambridge 1990, str. 122, 141. In: F. Braudel. *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*. Studia humanitatis, Ljubljana 1988.

⁴ M. Vovelle. *Ideologies and Mentalities*. Polity Press, Cambridge 1990, str. 8.

⁵ Glej tudi članek Jacquesa Le Goffa, »Mentalitete. Dvoumna zgodovina«. V: *Monitor ISH*, letn. III, št. 1–2, str. 173–185.

⁶ P. Burke. *Varieties of Cultural History*. Polity Press, Cambridge 1997, str. 163–165 in 181–182.

⁷ Ukvarjanje z zgodovino mentalitet je bilo sestavni del epistemoloških novosti v historiografiji, med katere sodita tudi nova opredelitev same zgodovinske vede kot zgodovine sedanjosti in nova opredelitev zgodovinskega časa, ki identificira posebne zgodovinske čase različnih družbenih skupin in upošteva različna gibanja časa in podobe časa na posameznih socialnih področjih. Glej D. B. Rotar. »Alberto Tenenti in nova zgodovina« (spremna beseda). V: A. Tenenti. *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi*. Studia humanitatis, Ljubljana 1987, str. 515, 516.

nezavednih verovanj oziroma percepcij – gre za vprašanja o tem, kaj ljudje mislijo in na kakšen način.⁸ Od osemdesetih let 20. stoletja dalje se je v zgodovinarstvu in sorodnih disciplinah reaktualiziral koncept *kolektivne memorije*.⁹ V francoskem, pa tudi v italijanskem in anglosaškem zgodovinarstvu si sodobni avtorji teren preučevanja načinov spominjanja in memorije delijo z antropologi, sociologi, literarnimi zgodovinarji in drugimi preučevalci preteklosti ter načinov prenosa podatkov iz preteklosti v sedanost.¹⁰ V anglosaški produkciji je bilo sprva več prostora namenjenega tehnikam zapominjanja skozi čas, v zadnjem času pa tudi družbeni razsežnosti memorije. Po temeljni predpostavki teorije memorije lahko zgodovinarji identificirajo le tiste memorije, ki so se prek posameznih in posameznikovih spominov ali kontinuirane serije spominov določene skupnosti materializirale v reprezentacijah oziroma podobah. S samo prepoznavo le-teh pa še ni samodejno omogočen vpogled v mišljenje ljudi iz preteklih zgodovinskih obdobj. Zgodovinarji, ki na tem mestu naletijo na neprehodno oviro, pravzaprav lahko preučujejo le različnost načinov reprezentiranosti določenih podob skozi čas. Podobe memorije kot reprezentacije, fiksirane v ikonografiji in diskurzu, postanejo konkreten dokaz poskusov družbe oblikovati lasten imaginarij. Z identifikacijo podob, s katerimi so zgodovinski akterji reprezentirali svoj svet, lahko zaznamo strukturo njihovega kolektivnega imaginarija in odsev družbene vloge in moči družbenih skupin, ki so jim te podobe pripadale. V tem kontekstu je mogoče izpostaviti tezo, da je možnost obstajanja družbene memorije odvisna od uspešnosti umestitve specifične reprezentacije v okvire družbeno priznanih konceptualnih struktur in moči družbene skupine, ki ji specifična memorija pripada. Pri tem se je treba zavedati, da je kolektivna memorija locirana na več mestih in da ni zamejena samo z uradno priznano memorijo določene družbe, kakor so zgodovinarji mislili doslej.¹¹

⁸ Glej P. Burke, op. cit., str. 182, 162.

⁹ Pionirsko vlogo pri tej teoretični formulaciji ima M. Halbwachs, ki je pisal o *kolektivni memoriji* (*«memoire collective»*) že med obema svetovnima vojnoma. Šele v zadnjih dvajsetih letih je historiografija oz. so historiografije različnih tradicij dale širše priznanje njegovi teoriji memorije, katere sestavni del je razlikovanje med *«souvenirs»* (individualnimi spomini) in *«memoire collective»* (kolektivno memorijo) kot ključnima elementoma kontinuiranega procesa doseganja konsenza o skupnih načinih mišljenja oziroma skupnih reprezentacijah kolektivne memorije. Pri tem je treba poudariti, da pomembnost določitve medsebojnih odnosov obeh ključnih elementov v procesu vzpostavljanja kolektivne memorije, ki kot najpomembnejša sestavina družbenih vezi omogoča sam obstoj družbenih skupin, napeljuje k nujnosti doslednih prevodov obeh terminov tudi v slovenskem jeziku. O problematiki prevoda obeh terminov v slovenski jezik glej T. Kramberger. »Maurice Halbwachs in družbeni okviri kolektivne memorije« (spremna beseda). V: M. Halbwachs. *Kolektivni spomin*. Studia humanitatis, Ljubljana 2001, str. 214–216 (op. 7), 230, 240.

¹⁰ V ameriškem t. i. »postmodernem zgodovinarstvu« se za označevanje področja včasih poleg *kolektivne memorije* uporablja tudi termin *družbena memorija* (*social memory*). Za nekaj zanimivih študij o memoriji in spominu glej članek L. Valensi in N. Wachtel »Zgodovinska antropologija«. V: *Monitor ISH*, letn. III, št. 1–2, str. 170–172.

¹¹ P. H. Hutton. *History as an Art of Memory*. University Press of New England, Hanover 1993, str. 6–9.

Analiza tematskih strani *Večera*

Analiza reprezentacij kulture je zajela vse tri tematske strani, ki so sestavni del časopisa *Večer: Kulturo in izobraževanje, Knjižne razglede in Kulturo v soboto*. V nadaljevanju podajam nekatere rezultate v tabelarnem zapisu s kratkimi komentarji.

Count		tip objave										vsota	
		Uvodnik	Reportaza	Komentar	Intervju	Recenzija	Novicka	Pisma bralcev	Literarni tekst	Drugo	Napoved		
zvrst	Literatura			25	1	2	1	14	1		2	20	66
	Film	1	19				6	19		1	6	52	
	Gledališce		64	6	3	37	29			2	44	185	
	Balet		4				2				1	7	
	Ples		4		3						5	12	
	Klasicna glasba		11		1	3	3			1	7	26	
	Druga glasba		28	1	2	7	9				42	89	
	Opera		10	2		8	7			1	10	38	
	Likovna umetnost		41	1	5	4	54			2	98	205	
	Multimedija		2			1						3	
	Vec umetniskih zvrsti		13			1	5				24	43	
	Kulturna dediscina		7				5			2	5	19	
	Kulturna transmisija		24	1	1	1	12	1			7	47	
	Drugo		128	46	16	9	35	9		24	40	307	
	Literarni tekst								3			3	
	Fotografija		3	1	1		1				3	9	
vsota		1	383	59	34	78	195	11	3	35	312	1111	

Tabela 1. Tematska stran Kulturo in izobraževanje v Večeru: zvrst in tip objave za vsa štiri leta skupaj

Na tematski strani *Kultura in izobraževanje* konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let v zbirni kategoriji zvrst umetnosti prevladujejo prispevki o drugem¹² (307 prispevkov), likovni umetnosti (205 prispevkov), gledališču (185 prispevkov) in drugi glasbi (89 prispevkov), ki so predvsem v obliki reportaže ali poročila, krajše napovedi dogodka ali prireditve in kratke vesti ali novice (tabela 1*). Dokaj številni so tudi prispevki o drugem v obliki komentarja ali glose (46 prispevkov) ter prispevki o gledališču v obliki recenzije ali kritike (37 prispevkov). Tudi sicer so prispevki v obliki reportaže ali poročila (383 prispevkov), krajše napovedi dogodka ali prireditve (321 prispevkov) in krajše vesti ali novice (195 prispevkov) med najpogostejšimi, po

¹² V kategorijo »drugo« smo razvrščali vse tiste mejne ali problematične primere reprezentacij kulture, ki jih nismo mogli nedvoumno razvrstiti v ožje specificirane rubrike (zapise o ljudskih veseljah; podelitve diplom ali priznanj, nejasne komentarje ali glose o kulturi na splošno idr.). Zbirno kategorijo »drugo« smo vpeljali v vsako od temeljnih zbirnih rubrik, saj se je pokazalo, da so prav primeri, ki jim ni mogoče najti skupnega imenovalca, najpogostejši. Bralca in bralko prosim, da to upošteva tudi v nadaljevanju.

* Bralcu in bralki in še posebej lektorici Olgi Tratar se opravičujemo zaradi tehnične nezmožnosti, da bi popravili napake, ki so v grafičnih prikazih.

številnosti jim sledijo prispevki v obliki recenzije ali kritike (78 prispevkov) in komentarja ali glose (59 prispevkov).

Večina prispevkov zavzema od 1 do 25 % tematske strani (1036 prispevkov), tip dogodka, na katerega se nanašajo, je največkrat kulturni dogodek ali prireditev (601 prispevek), drugo kot tip dogodka (253 prispevkov) in izobraževalna dejavnost (167 prispevkov) (tabela 2).

Count		zasedba strani				
		1-25%	26-50%	51-75%	76 in vec %	vsota
tip dogodka	Kulturni dogodek/prireditev	601	27	3	2	633
	Kulturna politika	15	4			19
	Simpozij, izobraževalna dejavnost ipd.	167	14	1		182
	Drugo	253	23	1		277
vsota		1036	68	5	2	1111

*Tabela 2. Tematska stran **Kultura in izobraževanje** v Večeru: delež na strani in tip dogodka za vsa štiri leta skupaj*

Od 1111 dokumentiranih prispevkov z omenjene tematske strani se jih dobra polovica nanaša na kulturne dogodke v Sloveniji, njihovi glavni akterji pa so Slovenci, živeči v Sloveniji (676 prispevkov). Dokaj pogosti so tudi prispevki o kulturnih dogodkih v Sloveniji, med katerimi skupaj z domačimi nastopajo še tuji akterji (119 prispevkov), ter prispevki o kulturnih dogodkih iz tujine in s tujci kot glavnimi akterji (81 prispevkov) (tabela 3).

Count		provenienca dogodka				
		Slovenija	Drugi predeli bivse Jugoslavije	Tujina	Drugo	vsota
provenienca akterjev	Slovenci/e, živeci v Sloveniji	676	7	26		709
	Slovenski zamejci/ke in izseljenci/ke	6		4		10
	Drzavljeni/ke preostalih drzav na obmocju bivse Jugoslavije	18	31	11		60
	Tujci/ke	25	14	81	2	122
	Drugo		2		1	3
	domaci in tuji	119	42	37	9	207
vsota		844	96	159	12	1111

*Tabela 3. Tematska stran **Kultura in izobraževanje** v Večeru: provenienca dogodka in akterjev za vsa štiri leta skupaj*

V kar 1003 prispevkih od dokumentiranih 1111 so prisotni sekundarni akterji¹³ (tabela 4). Primarni akterji so zelo pogosto moškega spola, največkrat je glavni akter en sam in je moškega spola (307 prispevkov) ali je glavnih akterjev več in med njimi prevladuje moški spol (281 prispevkov) ali pa je glavnih akterjev več in so samo moškega spola (223 prispevkov). Po številnosti sledijo prispevki, v katerih delitev po spolu med glavnimi akterji ni določljiva (166 prispevkov), najmanj pa je prispevkov z glavnimi akterji ženskega spola. V 67 primerih je glavni akter en sam in je ženskega spola, v 21 primerih med več glavnimi akterji prevladuje ženski spol, le v 11 prispevkih prevladujejo predstavnice ženskega spola.

Count

		spol primarnih akterjev								
		akterje en sam in je moški	akterje en sam in je ženska	akterjev je večinoma samo moškega spola	akterjev je večinoma samo ženskega spola	akterjev je več- prevladuje moški spol	akterjev je več- prevladuje ženski spol	akterjev je več- številno je zasedba po spolu enaka	delitev po spolu ni določljiva	vsota
sekundarni	niso prisotni	18		5		7	1	3	74	108
akterji	so prisotni	289	67	218	11	274	20	32	92	1003
vsota		307	67	223	11	281	21	35	166	1111

Tabela 4. Tematska stran **Kultura in izobraževanje** v Večer:
spol primarnih akterjev in prisotnost sekundarnih akterjev za vsa štiri leta skupaj

Avtorji prispevkov s tematske strani *Kultura in izobraževanje* so predvsem moškega spola (358 prispevkov). Pogosto spol avtorja ni določljiv (279 prispevkov) ali pa avtor sploh ni naveden (298 prispevkov). Prispevki avtoric niso zelo pogosti (168 prispevkov). V osmih primerih je na koncu prispevka navedena podatek o avtorizaciji agencije. Prispevki o drugem kot najpogostejši vrsti so predvsem delo moških avtorjev. Pri drugih najpogostejših prispevkih, to je pri prispevkih o likovni umetnosti, avtor največkrat sploh ni naveden ali pa njegov spol ni določljiv. Pri prispevkih o gledališču avtor največkrat ali ni naveden ali pa je moškega spola. Podobno velja za drugo glasbo (tj. pretežno pop, zabavna in ljudska glasba), pri reprezentacijah katere spol avtorja najpogosteje ni določljiv oziroma je moškega spola, če je določljiv (tabela 5).

¹³ Za primarne akterje smo definirali osrednje nosilce kulturnih reprezentacij v posameznem prispevku, za sekundarne akterje pa njihove bodisi spremljevalce bodisi druge kulturne delavce, ki niso reprezentirani kot osrednje jedro prispevka o kulturi (npr. solist na koncertu – primarni nosilec, orkester – sekundarni ali literat – primarni nosilec, prevajalec – sekundarni nosilec; seveda je lahko tudi obrnjeno, odvisno od novinarske reprezentacije).

Count

zvrst		avtor prispevka					vsota
		moski	zenska	spol ni določljiv	avtorizacija agencije	avtor sploh ni naveden	
Literatura		15	11	11		29	66
Film		18	4	12	1	17	52
Gledališče		60	24	36	2	63	185
Balet			1	3		3	7
Ples		2	4	4		2	12
Klasična glasba		9	5	8		4	26
Druga glasba		28	11	28		22	89
Opera		9	10	10	1	8	38
Likovna umetnost		40	28	65	2	70	205
Multimedija		3					3
Vec umetniških zvrsti hkrati		8	7	16		12	43
Kulturna dediscina		7	2	5		5	19
Kulturna transmisija		16	5	17	1	8	47
Drugo		138	53	62	1	53	307
Literarni tekst		2	1				3
Fotografija		3	2	2		2	9
vsota		358	168	279	8	298	1111

*Tabela 5. Tematska stran **Kultura in izobraževanje** v *Večer*:
avtor prispevka in zvrst za vsa štiri leta skupaj.*

Konec osemdesetih in na začetku devetdesetih let 20. stoletja so na *Večerovi* tematski strani *Knjižni razgledi* najštevilnejši prispevki o kulturni transmisiji, od 151 dokumentiranih prispevkov se jih na to zvrst nanaša 79 (tabela 6). Dokaj pogosti so še prispevki o več umetniških zvrsteh hkrati (23 prispevkov) in prozi (23 prispevkov). Prispevki so predvsem v obliki reportaže ali poročila (53 prispevkov), kratke vesti ali novičke (45 prispevkov) in recenzije ali kritike (38 prispevkov). V teh treh tipih objave so napisani zlasti prispevki o kulturni transmisiji, saj jih je 33 dokumentiranih v obliki kratke vesti ali novičke, 25 v obliki reportaže ali poročila in 16 v obliki recenzije ali kritike. Od 23 prispevkov o več umetniških zvrsteh hkrati jih je večina v obliki reportaže ali poročila (12 prispevkov) in kratke vesti ali novičke (3 prispevki), od 23 prispevkov o prozi pa v obliki recenzije ali kritike (13 prispevkov) in reportaže ali poročila (7 prispevkov).

Večina prispevkov na tematski strani *Knjižni razgledi* zavzema od 1 do 25 % strani (136 prispevkov). Najpogosteje se nanašajo na izid publikacije kot tip dogodka (108 prispevkov) (tabela 7).

ISH FILES

Članki / Articles / Les Articles

Count	tip objave									
	Intervju z literatom	Intervju z drugimi intervjuvanci	Komentar ali goša	Recepcija ali kritika	Kratka vest ali novica	Filmsa bralov	Druge	Reportaza ali poročilo	Krajša neповed dogodka ali prifeditve	vsota
zvrst	1	6	3	12	1	1	1	1	1	12
Pozbija										
Proza				13	2			7	1	23
Dramatika					1			1	1	3
Otroška ali mladinska literatura								1		1
Vecumetniških zvrsti hrati	1	2	1	2	3		2	12		23
Kultura obicisna								1		1
Kultura transmisija	2	1	16	16	33	2		25		79
Druge				1	2			5		8
Likovna um., fotografija, video					1					1
vsota	4	3	1	38	45	2	2	53	3	151

Tabela 6. Tematska stran **Knjižni razgledi** v *Večer*:
zvrst in tip objave za vsa štiri leta skupaj

Count		zasedba strani			vsota
		1-25%	26-50%	51-75%	
tip dogodka	Literarna nagrada	4			4
	Knjižni sejem ali druga prireditve	1			1
	Literarno srečanje	8	6		14
	Okrogla miza	1			1
	Tiskovna konferenca ali izid publikacije	103	5		108
	Drugo	19	3	1	23
vsota		136	14	1	151

*Tabela 7. Tematska stran **Knjižni razgledi** v Večeru: zasedba strani in tip dogodka za vsa štiri leta skupaj*

Od 151 dokumentiranih prispevkov se jih 86 nanaša na kulturne dogodke v Sloveniji, glavni akterji so Slovenci, živeči v Sloveniji. Dokaj pogosti so še kulturni prispevki o dogodkih iz tujine s tujci kot glavnimi akterji (tabela 8).

V večini prispevkov ob prisotnosti sekundarnih akterjev prevladujejo glavni akterji moškega spola (tabela 9). V 56 prispevkih je glavni akter en sam in je moškega spola, v 48 prispevkih med več glavnimi akterji prevladujejo tisti moškega spola, v 24 primerih je dokumentiranih več glavnih akterjev samo moškega spola. Prispevkov z ženskimi kot glavnimi akterkami ni dokumentiranih veliko. Še največ je tistih z eno glavno akterko (13 prispevkov).

Count		provenienca dogodka			vsota
		Slovenija	Drugi predeli bivše Jugoslavije	Tujina	
provenienca akterjev	Slovenci/e, živeči v Sloveniji	86		2	88
	Slovenski zamejci/ke in izseljenci/ke	2		2	4
	Državljeni/ke preostalih držav na območju bivše Jugoslavije	1	3		4
	Tujci/ke	4	1	14	19
	Drugo	21	4	11	36
vsota		114	8	29	151

*Tabela 8. Tematska stran **Knjižni razgledi** v Večeru: provenienca dogodka in provenienca akterjev za vsa štiri leta skupaj*

Count

		spol primarnih akterjev							vsota
		akter je en sam in je moski	akter je en sam in je zenska	akterjev je vec in so samo moskega spola	akterjev je vec - prevladuje moski spol	akterjev je vec - prevladuje zenski spol	akterjev je vec - stevilčno je zasedba po spolu enaka	delitev po spolu ni določljiva	vsota
sekundarni akterji	niso prisotni				4			1	5
	so prisotni	56	13	24	44	1	3	5	146
vsota		56	13	24	48	1	3	6	151

Tabela 9. Tematska stran *Knjižni razgledi* v *Večeru*:

spol primarnih akterjev in prisotnost sekundarnih akterjev za vsa štiri leta skupaj

Iz tabele 10 je razvidna distribucija avtorjev/avtoric prispevkov po umetniških zvrsteh. Avtorji prispevkov z omenjene tematske strani so zlasti moškega spola (75 prispevkov), pogosti so tudi prispevki z nedoločljivim spolom avtorja/avtorice (36 prispevkov) in prispevki, katerih avtor/avtorica ni naveden(a) (20 prispevkov). Prispevki avtoric so med najmanj številnimi, dokumentiranih jih je 19. Prispevki o najpogostejši zvrsti reprezentacij kulture, kulturni transmisiji, so predvsem delo moških avtorjev (37 prispevkov) ali pa spol avtorja pri njih ni določljiv (26 prispevkov) (tabela 10). V tej zvrsti (kulturna transmisija) avtorice nastopajo le v 6 primerih (torej je razmerje med spoloma pri kulturni transmisiji približno 1 : 6 v korist moških, če ne upoštevamo nedoločljivih primerov).

Count

		avtor prispevka					vsota
		moski	zenska	spol ni določljiv	avtorizacija agencije	avtor sploh ni naveden	vsota
zvrst	Poezija	4	2	3		3	12
	Proza	15	5	1		2	23
	Dramatika	2				1	3
	Otroška ali mladinska literatura	1					1
	Vec umetniških zvrsti hkrati	11	5	4		3	23
	Kulturna dediscina			1			1
	Kulturna transmisija	37	6	26	1	9	79
	Drugo	5	1	1		1	8
	Likovna um., fotografija, video					1	1
vsota		75	19	36	1	20	151

Tabela 10. Tematska stran *Knjižni razgledi* v *Večeru*: avtor prispevka in zvrst za vsa štiri leta skupaj

Na tematski strani *Kultura v soboto* so poleg literarnih tekstov, ki jih je dokumentiranih 16, najpogostejši prispevki o drugem kot zvrsti umetnosti (29 prispevkov) in literaturi (10 prispevkov), ki so napisani predvsem v obliki reportaže ali poročila in intervjuja (tabela 11).

Count	tip objave									
	Reportaza ali poročilo ali glosa	Intervju	Recenzija	Pisma bralcev	Literarni tekst	Prevedeni clanek iz tuje publikacije	Drugo	Krajša napoved dogodka ali prirreditve	vsota	
	8					2			10	
zvrst	Literatura									
	1	1							2	
Film										
	3	2				1		1	7	
Gledališce										
	1	1							2	
Balet										
	2	1						1	4	
Klasična glasba										
	3	1							4	
Druga glasba										
	4	1	1						6	
Opera										
	1								1	
Likovna umetnost										
	2								2	
Vec umetniskih zvrstih										
	3								3	
Kulturna dediscina										
	5	5				1			11	
Kulturna transmisija										
	15	5		3		1			24	
Drugo										
	16	16	1	3	16	5	2	1	64	
Literarni tekst										
	47	6	1	3	16	5	2	1	97	
vsota										

Tabela 11. Tematska stran *Kultura v soboto* v *Sobotni prilogi Večera*: zvrst in tip objave za vsa štiri leta skupaj

Za razliko od prispevkov z omenjenih tematskih strani prispevki na tematski strani *Kultura v soboto* največkrat zavzemajo od 26 do 50 % strani (42 prispevkov), precej pa je tudi dokumentiranih prispevkov, ki zavzemajo od 51 do 75 % strani (22 prispevkov), še vedno pa so dokaj pogosti tudi prispevki, ki zavzemajo od 1 do 25 % strani (29 prispevkov). Prispevki se nanašajo predvsem na drugo (65 prispevkov), le 16 se jih nanaša na kulturni dogodek ali prireditev in 13 na izobraževalno dejavnost (tabela 12).

Count		zasedba strani				
		1-25%	26-50%	51-75%	76 in vec %	vsota
tip	Kulturni dogodek/prireditev	4	7	4	1	16
dogodka	Kulturna politika	1	2			3
	Simpozij, izobraževalna dejavnost ipd.	4	4	3	2	13
	Drugo	20	29	15	1	65
vsota		29	42	22	4	97

Tabela 12. Tematska stran *Kultura v soboto* v Sobotni prilogi *Večera*: zasedba strani in tip dogodka za vsa štiri leta skupaj

Kot kraj provenience kulturnih dogodkov v prispevkih skoraj vedno nastopajo kraji znotraj meja Slovenije, akterji kulturnih dogodkov pa so pri tem praviloma Slovenci, živeči v Sloveniji (50 prispevkov). Kraji v tujini kot mesta, kjer so se odvijali kulturni dogodki, pri katerih so glavni akterji tujci, nastopajo v *Večerovih* reprezentacijah kulture na tematski strani *Kultura v soboto* v 19 primerih (tabela 13).

Count		provenienca dogodka				
		Slovenija	Drugi predeli bivše Jugoslavije	Tujina	Drugo	vsota
provenienca akterjev	Slovenci/e, živeci v Sloveniji	50	1	2		53
	Slovenski zamejci/ke in izseljenci/ke	1		1		2
	Državljeni/ke preostalih držav na območju bivše Jugoslavije	3	6	1		10
	Tujci/ke			19		19
	Drugo				3	3
	"Domaci in tuji skupaj"	5	2	2	1	10
vsota		59	9	25	4	97

Tabela 13. Tematska stran *Kultura v soboto* v Sobotni prilogi *Večera*: provenienca dogodka in provenienca akterjev za vsa štiri leta skupaj

V skoraj vseh prispevkih s tematske strani *Kultura v soboto* so prisotni sekundarni akterji (95 prispevkov), glavni akterji so predvsem moškega spola (tabela 14). Od skupno 97 dokumentiranih prispevkov jih je 32 z enim glavnim akterjem, in to moškimi, 29 z več glavnimi akterji, med katerimi prevladujejo osebe moškega spola, in 22 z več glavnimi akterji, ki so samo moškega spola. Prispevkov z (ženskimi) glavnimi akterkami je vsega skupaj 5, kar je slabih 20 odstotkov (ob upoštevanju napake, ki izvira iz nedoločljivih primerov).

Count		spol primarnih akterjev							vsota
		akter je en sam in je moski	akter je en sam in je zenska	akterjev je vec in so samo moskega spola	akterjev je vec in so samo zenskega spola	akterjev je vec - prevladuje moski spol	akterjev je vec - stevilčno je zasedba po spolu enaka	delitev po spolu ni dolocljiva	
sekundarni akterji	niso prisotni so prisotni	32	4	22	1	29	1	1	2
vsota		32	4	22	1	29	3	6	97

*Tabela 14. Tematska stran **Kultura v soboto** v Sobotni prilogi Večera: spol primarnih akterjev in prisotnost sekundarnih akterjev za vsa štiri leta skupaj*

Dve tretjini prispevkov sta delo moških avtorjev (64 prispevkov), samo v 24 primerih je avtor prispevka ženska (tabela 15).

Count		avtor prispevka				vsota
		moski	zenska	avtorizacija agencije	avtor sploh ni naveden	
zvrst	Literatura	6	1	2	1	10
	Film	1	1			2
	Gledališce	5	2			7
	Balet	1	1			2
	Klasična glasba	1				1
	Druga glasba	3				3
	Opera	4				4
	Likovna umetnost	3	3			6
	Vec umetniskih zvrsti hkrati	1				1
	Kulturna dediscina	5	4			9
	Kulturna transmisija	2	4	1		7
	Drugo	22	7			29
	Literarni tekst	10	1		5	16
vsota		64	24	3	6	97

*Tabela 15. Tematska stran **Kultura v soboto** v Sobotni prilogi Večera: avtor prispevka in zvrst za vsa štiri leta skupaj*

Sklep

Ustrezna interpretacija dokumentirane baze podatkov, ki je tu iz različnih razlogov še ne moremo širše razviti, vključuje razumevanje vloge medijev v sodobni družbi kot posrednikov izoblikovanih ideoloških modelov reprezentacij.¹⁴ V tem kontekstu je eno od vprašanj, ki se zastavlja, to, ali je po prelomnem političnem dogodku osamosvojitve Slovenije mogoče zaznati vzporedne spremembe na kulturnem področju, natančneje, v kulturnih reprezentacijah v časopisu *Večer*. Ker je iz podatkov, predstavljenih v tabelah 1–15, možno razbrati, da tako konec osemdesetih let kakor na začetku devetdesetih let mehanizmi reprezentacij kulture ostajajo večinoma nespremenjeni, bi opisano stanje (ki pa bi mu morda za preciznejše vrednotenje morali dodati še analizo reprezentacij kulture v poznih devetdesetih letih) nemara lahko povezali z modelom prekrivanja zgodovinskih časov, ki ga je razvil Michel Vovelle.¹⁵ Model med drugim predpostavlja več različno hitro premikajočih in prekrivajočih se zgodovinskih časov: čas ekonomske zgodovine, čas socialne zgodovine in najpočasnejšega med njimi, čas zgodovine mentalnih struktur. Kot je mogoče razbrati iz kulturnih prispevkov, objavljenih v časopisu *Večer*, spremembam političnega in gospodarskega sistema ne sledijo spremembe mehanizmov reprezentacij (oziroma za njimi stoječih mentalitet) na kulturnem področju. Lahko bi rekli, da je po osamosvojitvi Slovenije še vedno mogoče prepoznati težnjo po upoštevanju določil, ki jih je v svojem modelu kulturnega političnega programa razvila slovenska kulturna politika v osemdesetih letih (ena od opornih točk tega programa je npr. 57. številka *Nove revije*, v kateri so bili leta 1987 objavljeni t. i. »prispevki za slovenski nacionalni program«), ki jo opredeljuje predvsem poudarjena skrb za »narodno samobitnost« in za kontinuiteto že »obstoječih narodnih vrednot«, ki ostajajo kot take neproblematizirane.

Identificirana številnost prispevkov o kulturnih dogodkih, povezanih z gledališčem, »drugo« glasbo (narodna, ljudska, pop, cerkvena) in likovno umetnostjo v Sloveniji in s Slovenci kot glavnimi kulturnimi akterji, ter maloštevilnost prispevkov o preostalih zvrsteh umetnosti, zlasti o klasični glasbi in kulturni dediščini, in prispevkov o slovenskih zamejcih, izseljencih ter tujcih kot glavnih kulturnih akterjih se med drugim prekriva z usmeritvami slovenske kulturne politike osemdesetih let. Pri tem izstopa dejstvo, da imajo te usmeritve še starejše temelje, postavljene v času agitpropa. Ker je v obdobju agitpropa, denimo, imela država neposreden nadzor nad kadrovske, finančno in programsko politiko gledališča, je lahko uresničila zamisel o gosti mreži poklicnih gledališč, na osnovi katere je skušala gledališče kot pomemben kulturnopolitični element približati prebivalstvu. V okvir prizadevanj agitpropovske kulturne politike, da bi kultura prispevala h graditvi novega družbenega reda, sodi tudi zapostavljanje

¹⁴ M. Vovelle, op. cit., str. 122.

¹⁵ *Isti*.

razvoja klasične glasbe, ker je bila profesionalna in preveč resna in zato povsem v neskladju s predstavo o amaterski, zabavni kulturi delavcev.¹⁶ S to predstavo se je poleg podobe o vlogi gledališča ujemala tudi podoba o vlogi likovne umetnosti, zato je bilo tej zvrsti umetnosti omogočenega veliko razstavnega prostora po Sloveniji.¹⁷

V devetdesetih letih so si oblasti močno prizadevale ohraniti kulturno infrastrukturo iz osemdesetih let, kljub političnim in gospodarskim spremembam. Strukture v zvezi z načini delovanja kulturnih ustanov so ostale skoraj enake, sredstva za kulturo so se stabilizirala.¹⁸ Infrastruktura poklicnih gledališč je preživela spremembo političnega sistema, kulturna politika je vsem poklicnim gledališčem podelila status javnih ustanov, zaposlenim pa status državnih uslužbencev. Tudi slovenska uradna glasbena politika je (bila) še vedno zaznamovana s tradicionalizmom. Pri državnem financiranju so imele prednost predvsem vodilne glasbene ustanove, v slabšem položaju so bili neinstitucionalni umetniki na glasbenem področju. Dediščino prejšnjega sistema so predstavljali številni razstavnih prostori po Sloveniji; poleg nacionalnih institucij je obstajalo kar 800 začasnih in 250 trajnih razstavnih prostorov. Ker se je kulturna politika ukvarjala predvsem s financiranjem kulturnih institucij in manj z oblikovanjem ciljev in s hierarhičnim strukturiranjem in ker posledično ni bila razvita nobena vertikalna podlaga za horizontalno in vertikalno sodelovanje, je razumljivo, da je v *Večeru* malo prispevkov o kulturni dediščini. V takšnem sistemu je namreč vsaka institucija prepuščena sama sebi oz. institucije delujejo zaradi samih sebe, brez solidne družbene mreže in strateške programske opore. Nekateri muzeji so npr. konec devetdesetih let izgubili polovico obiskovalcev. Tudi na področju založništva so, kakor poudarja *Poročilo evropske strokovne komisije*, nujni ukrepi države, ki bi olajševali produkcijo slabše prodajanih leposlovnih del, poezije, esejistike in klasike.¹⁹

Med skupinami prispevkov, ki se nanašajo na različne proveniencije akterjev, je skupina prispevkov o slovenskih zamejcih in izseljencih najmanj številna. Tudi ta podatek bi lahko povezali z usmeritvami slovenske kulturne politike. Slovenska kulturna politika se je namreč ukvarjala tudi s problematiko kulturne dejavnosti slovenskih zamejcev in izseljencev. V osemdesetih letih je nastal koncept enotnega slovenskega kulturnega prostora, ki naj bi v kulturnem snovanju povezoval vse Slovence po svetu. V ta namen je kulturna skupnost oblikovala tudi poseben program za kulturne stike s Slovenci zunaj domovine. Vendar to zaradi obojestranske ideološke ekskluzivnosti pogosto ni bilo mogoče.²⁰

¹⁶ V. Čopič in G. Tomc. *Kulturna politika v Sloveniji*. I. del: *Nacionalno poročilo o kulturni politiki Slovenije*. FDV, Teorija in praksa. Ljubljana 1997, str. 165, 173. Morebiti je historiat tega še daljši in sega globoko v 19. stoletje.

¹⁷ M. Wimmer. *Kulturna politika v Sloveniji*. II. del: *Poročilo evropske strokovne komisije*. FDV, Teorija in praksa. Ljubljana 1997, str. 332.

¹⁸ *Ibidem*, str. 301, 370.

¹⁹ *Ibidem*, str. 324–339.

Med maloštevilnimi skupinami prispevkov zlasti izstopajo skupine prispevkov avtoric kot predstavnic ženskega spola, potem skupine prispevkov z ženskami kot glavnimi kulturnimi akterkami ter skupine prispevkov, v katerih na nivoju nominalne reprezentacije fizičnih oseb prevladuje ženski spol. V vseh treh omenjenih, po spolu diferenciranih zbirnih kategorijah v *Večerovih* prispevkih dejansko prevladuje moški spol. Na osnovi teh dejstev se izrisuje strategija strukturacije slovenske kulture v celoti, katere rezultat je androcentrizem kulturne produkcije in recepcije.²¹

Dokaj malo je v *Večeru* dokumentiranih tudi prispevkov o tujini. Dejstvo je, da je v šestdesetih letih deloval Zavod Socialistične republike Slovenije, ki se je ukvarjal tudi z mednarodnim kulturnim sodelovanjem. Po ustanovitvi Kulturne skupnosti Slovenije se je začelo večati število akterjev, ki so sodelovali pri odločanju o programu kulturnega sodelovanja s tujino. Število mednarodnih kulturnih stikov je začelo naraščati. Poleg kulturnega sodelovanja s tujino je Kulturna skupnost Slovenije spodbujala kulturno sodelovanje z drugimi narodi Jugoslavije. Leta 1991 je bil Zavod RS za mednarodno sodelovanje ukinjen, njegove pristojnosti pa porazdeljene med razna ministrstva. Vse do leta 1993 je nova država zgolj ohranjala kontinuiteto s prejšnjim obdobjem. Najpomembnejše prireditve, kot npr. grafični bienale in pisateljsko srečanje v Vilenici, so preživele, medtem ko so bili stiki z republikami nekdanje Jugoslavije zelo okrnjeni zaradi vojne. Čeprav je v letih 1993–1995 prišlo do rasti kulturnega sodelovanja s tujino, se mora nacionalna politika na tem področju še dokončno izoblikovati.²²

Na osnovi opisanih razmer v slovenski kulturni politiki lahko dokaj hitro dobimo vtis o »zamrznjenosti« tako določenih postopkov kakor mišljenja, ki se skriva za njimi. Med možne vzroke odsotnosti političnega programa za nacionalno kulturno politiko se lahko uvrstijo tudi ostanki izredno razdrobljenega samoupravnega sistema, skupaj s sledovi stare ideologije. Ker je v okviru SFRJ v osemdesetih letih Slovenija imela kolektivno samopodobo napredne republike na več področjih, se je mogoče izoblikovalo mnenje, da razen na političnem področju ne bodo potrebne bistvene spremembe.²³

Pri opazovanju kompleksne vloge družbenih reprezentacij v novi in majhni državi z drugega, a nič manj pomembnega vidika je zanimiva predpostavka Mary Douglas o pomembni, če ne ključni vlogi »kognitivnih usmeritev« posameznikov v zapletenem procesu formiranja in stabiliziranja socialnih vezi posameznih družbenih skupin. Avtorica, ki na nekaterih mestih nadgrajuje teorijo Émila Durkheima in Ludwika Flecka

²⁰ V. Čopič in G. Tome. *Kulturna politika v Sloveniji*. I. del: *Nacionalno poročilo o kulturni politiki Slovenije*. FDV, Teorija in praksa. Ljubljana 1997, str. 199.

²¹ T. Kramberger, S. Mihelj in D. B. Rotar. *Obravnavanje kulture v slovenskih medijih: končno poročilo CRP*. ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana 2002, str. 111–114.

²² M. Wimmer. *Kulturna politika v Sloveniji*. II. del: *Poročilo evropske strokovne komisije*. FDV, Teorija in praksa. Ljubljana 1997, str. 228–230.

²³ *Ibidem*, str. 394–351.

ter teorijo racionalne izbire Mancura Olsona, poudarja, da podreditev posameznikov večji družbeni celoti ni spontana in da se je v kontekstu usklajevanja njihovih osebnih interesov z interesi družbene skupine treba osredotočiti na elemente, ki vplivajo na posameznikovo racionalno izbiro v korist skupnosti. Pri tem ne more vzdržati teza o izvzetosti manjših socialnih skupin iz tega zapletenega družbenega procesa. Predstava o majhnih, statičnih skupnostih, ki obstajajo na osnovi medsebojnega zaupanja med člani, ni primerljiva s pridobljenimi empiričnimi podatki in je le idealiziran pogled, ki ga ohranja politična retorika. Obstoj skupin je, ne glede na njihovo velikost, neločljivo povezan s procesom ohranjanja družbenih vezi. Eden od ključnih elementov tega procesa pa so nepretrgana pogajanja med člani o skupnih kognitivnih temeljih.²⁴

Z vidika sodobne kulture se lahko v kontekstu kontinuiranega procesa pogajanj o skupnih kognitivnih usmeritvah v središče pozornosti postavi kompleksnost interakcij med mediji kot institucionalnimi producenti in uporabniki kot perceptorji družbenih reprezentacij. Natančneje je problematika opredeljena kot vprašanje odnosa med dejanjem pisanja in dejanjem branja oziroma med t. i. primarno in sekundarno produkcijo reprezentacij. V sklop izpostavljene problematike se umeščata dve osnovni predpostavki. Po prvi je branje vsakdanja praksa, »način delovanja«, ki ne poteka nekje v nedoločljivem družbenem ozadju; po drugi bralci niso le pasivni kulturni uporabniki, ki jih usmerjajo družbena pravila. Pri tem se ne izrisuje namera, implicitno opredeliti posameznika kot osnovno enoto analize družbe, ampak identificirati vsakdanje prakse ali oblike akcij, za katerimi stojijo posamezniki, etiketirani z izrazom »konzumenti« (porabniki). V prizadevanjih za izpolnitev zastavljenega namena se v začetni fazi opazujejo načini, s katerimi posamezniki manipulirajo z medijsko posredovanimi reprezentacijami. V naslednji fazi so opazovane razlike in podobnosti med medijsko produciranimi reprezentacijami in težko določljivo sekundarno produkcijo reprezentacij, ki je neločljivo povezana s procesi uporabe medijskih reprezentacij. Zaradi ključnosti predpostavke, da posamezniki v procesu uporabe elementov dominantne kulture proizvajajo številne transformacije le-teh, da bi jih prilagodili lastnim interesom in pravilom, je problematika usmerjena predvsem v identificiranje razlik med primarno in sekundarno produkcijo reprezentacij. Poskušajo se določiti postopki, učinki in možnosti vsakdanje kolektivne aktivnosti pri produkciji transformacij posredovanih reprezentacij. Te aktivnosti so prepoznane kot številni fragmentarni postopki, artikulirani v različnih oblikah v detajlih vsakdanjega življenja, ki so nam zato skoraj neznan. Njihova neopaznost pa ne zmanjšuje dejstva, da gre za ustvarjalne, taktične postopke, sproti prilagodljive posameznim situacijam, razpršene v obstoječi mreži družbenega reda, v kateri manipulirajo z vzpostavljenimi družbenokulturnimi mehanizmi kot tihimi procesi. Branje kot vsakdanja praksa ima vse značilnosti tihe produkcije in nikakor ne predstavlja maksimalno razvite pasivnosti

²⁴ M. Douglas. *How institutions think*. Routledge & Kegan Paul Ltd. London 1987, str. 18–29.

uporabnika. Bralci med branjem posegajo v tekst tako s svojimi dejanji kot s svojimi spomini. Med uporabo teksta lahko le na hitro preletijo strani, preskakujejo vrstice ali skušajo na hitro ugotoviti pomen z iskanjem ključnih besed. Pri tem se sproži živahno gibanje številnih plasti njihovih spominov in kolektivne memorije skupnosti, ki ji pripadajo, ki se naložijo na izhodiščno plast piščevega miselnega sveta. Te vsakdanje kolektivne aktivnosti je treba povleči iz družbene marginalnosti, kamor so potisnjene zaradi slabe prepoznavnosti, in jim priznati kulturno legitimnost, ki si jo zaslužijo.²⁵

Problematiko identifikacije procesov uporabe in s tem povezane sekundarne produkcije reprezentacij dominantne kulture v kontekstu analize, kaj je javno mnenje in kako ga prepoznamo, je natančneje razčlenil G. Hauser. Na podlagi Habermasove teorije o javnem mnenju je kot pomembno izpostavil tisto dimenzijo javnega mnenja, ki vključuje skupna verovanja, vrednote in stereotipe, ki usmerjajo vsakdanje prakse in ki so povezani z zavestjo o pripadnosti družbeni skupini, njeni zgodovini in priznanim normam. Ta dimenzija je prepoznana predvsem s preučevanjem javnega diskurza, ki ohranja nepretrgan dialog o družbenih pomenih. Avtor navaja tezo M. Bahtina, po kateri se družbeni pomeni vedno razvijajo na osnovi konstruktivnega dialogiziranja – naša uporaba jezika stalno vstopa v dialog z jezikom, ki ga uporabljajo sogovorniki. Teza se morda lahko poveže z izpostavljeno problematiko odnosov med primarno (medijsko) in sekundarno (uporabniško) produkcijo reprezentacij, saj vključuje tako neposredno kakor posredno interakcijo med posamezniki, skupinami in celo družbenimi razredi. Poleg tega je izhodiščna točka diskurzivnih izmenjav locirana na nivoju posameznikov kot notranji boj za pomen med avtoritativnim diskurzom (lahko bi rekli institucionalnim diskurzom ali institucionaliziranim diskurzom) in diskurzom posameznika, ki ni splošno družbeno priznan.²⁶ Če se osredotočimo na tekst in ga interpretiramo v perspektivi diskurzivnih procesov, se razkrije kot retorični dialog med avtorji in uporabniki. Avtorji oziroma pisci z določeno uporabo jezika usmerjajo uporabnike oziroma bralce v bogat svet podob, ki omogoča številne interpretacije in rekonstrukcije. Obenem pa opazovanje načinov, kako uporabniki dejansko percipirajo njim namenjena sporočila in kako jih uporabljajo, omogoča celosten vpogled v procese, s katerimi javni diskurz oblikuje naše politične, družbene in kulturne odnose. Razumevanje teh kompleksnih procesov vključuje iskanje odgovorov na vprašanja, kateri so diskurzivni indikatorji javnega mnenja, kako se formirajo in kako funkcionirajo, kje se pojavljajo, in nenazadnje, kdo je »javnost«, ki izraža mnenja o skupnih zadevah. Nujna je rekonstrukcija pogosto razpršenih, prepletenih in stalno razvijajočih se

²⁵ M. de Certeau. *The practice of everyday life*. University of California Press, Los Angeles, London 1984, str. XI–XXI. Glej tudi M. de Certeau. »Bralci in branja v dobi elektronske tekstualnosti«. V: *Monitor ISH*, letn. IV, št. 1–4, str. 131–152.

²⁶ G. A. Hauser. *Vernacular Voices: the rhetoric of publics and public spheres*. University of South Carolina Press. Columbia 1999, str. 1–8.

retoričnih elementov javnega diskurza, ki nakazujejo, kako aktivni udeleženci dialoga, ki so jim izjave namenjene, te pravzaprav razumejo, sprejemajo, o njih razpravljajo in nanje odgovarjajo. V središču pozornosti je oz. bi moral biti dejanski potek interakcije med udeleženci dialoga in ne iskanje idealnih, racionalnih diskurzivnih praks, ki jih implicira liberalna demokratična teorija diskurza.

Da izvemo, kaj javnost misli, moramo pri družbeni konverzaciji opazovati, kdo komu govori in o čem ter kakšen je naslovljenčev odgovor. Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da se dialog vedno razvija med specifičnimi udeleženci kolektivnih procesov določanja pomenov, ki potekajo v specifičnih situacijah, da retorične resnice niso niti sprejemljive zunaj teh okvirov niti racionalne znotraj njih ter da so akcije udeležencev osnovane na specifični njihovih interesov.²⁷ V tem smislu je pričujoči članek, ki je razgrnil nekatere skupke družbenih reprezentacij kulture in označil specifične poudarke in anomalije v njih za krajše časovno obdobje osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja v časopisu *Večer*, zgolj zastavek neke raziskovalne smeri. To pa pomeni, da je z njim začrtano izhodišče za prihodnje delo in za analize družbenih reprezentacij bodisi kulture bodisi drugih manifestacij družbenega življenja, ki na poseben in kompleksen način odsevajo mišljenjske vzorce iz ozadja skupnosti, ki oblikujejo kolektivni imaginarij, mentaliteto in memorijo.

Maja Dacar

*ISH – Institutum Studiorum Humanitatis
Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana
Breg 12, Ljubljana, Slovenija
e-mail: budget.sales@s5.net*

²⁷ *Ibidem*, str. 277–280.

Literatura

- Burke, Peter.** *Varieties of Cultural History*. Polity Press, Cambridge 1997.
- Certeau, Michel de.** *The practice of everyday life*. University of California Press, Los Angeles, London 1984. (Prevod: S. Rendall.)
- »Bralci in branja v dobi elektronske tekstualnosti«. V: *Monitor ISH*, letn. IV, št. 1–4, 2002, str. 131–152. (Prevod: T. Kramberger.)
- Čopič, Vesna, in Tomc, Gregor.** *Kulturna politika v Sloveniji*. I. del: *Nacionalno poročilo o kulturni politiki Slovenije*. FDV, Teorija in praksa. Ljubljana 1997.
- Douglas, Mary.** *How institutions think*. Routledge & Kegan Paul Ltd, London 1987.
- Hauser, Gerard A.** *Vernacular voices: the rhetoric of publics and public spheres*. University of South Carolina Press, Columbia 1999.
- Hutton, Patrick H.** *History as an art of memory*. University Press of New England, Hanover 1993.
- Kramberger, Taja.** »Maurice Halbwachs in družbeni okviri kolektivne memorije« (spremna beseda). V: M. Halbwachs. *Kolektivni spomin*. Studia humanitatis, Ljubljana 2001.
- Kramberger, Taja, Mihelj, Sabina, in Rotar, Drago B.** *Obravnavanje kulture v slovenskih medijih: končno poročilo CRP*. ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana 2002.
- Kulturna politika v Sloveniji. Simpozij o slovenski kulturni politiki* (zbornik simpozija). FDV, Ljubljana 1998.
- Le Goff, Jacques.** »Mentalitete. Dvoumna zgodovina«. V: *Monitor ISH*, letn. III, št. 1–2, str. 173–185. (Prevod: Drago B. Rotar.)
- Rotar, Drago B.** »Alberto Tenenti in nova zgodovina« (spremna beseda). V: A: Tenenti. *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi*. Studia humanitatis, Ljubljana 1987.
- Valensi, Lucette, in Wachtel, Nathan.** »Zgodovinska antropologija«. V: *Monitor ISH*, letn. III, št. 1–2, str. 155–172. (Prevod: T. Kramberger.)
- Vovelle, Michel.** *Ideologies and Mentalities*. Polity Press, Cambridge 1990. (Prevod: E. O'Flaherty)
- Wimmer, Michael.** *Kulturna politika v Sloveniji*. II. del: *Poročilo evropske strokovne skupine*. FDV, Teorija in praksa. Ljubljana 1997.

Špela Spanžel

**REPREZENTACIJE LIKOVNE UMETNOSTI
NA TELEVIZIJI SLOVENIJA**
*Analiza televizijskega poročanja
o kulturnih dogodkih s področja likovne umetnosti*

Povzetek:

Televizijske reprezentacije likovne umetnosti se s svojimi značilnostmi lepo umeščajo v pretežno homogene reprezentacije umetnosti in kulture na slovenski javni televiziji. Pri analizi izbranih prispevkov s področja likovne umetnosti in likovne kritike se je pokazalo, da je pri izbiri dogodkov oz. tem ter pri izbiri ustreznega vidika predstavljanja in zaznamovanosti novinarskega diskurza izjemno pomemben kriterij nacionalnega. Predstavljanje likovne umetnosti v splošninformativnih oddajah se pretežno osredotoča na ohranjanje nacionalne identitete skozi teme varovanja, prezentiranja in promocije slovenske kulturne dediščine, predstavitve dosežkov slovenske umetnosti v mednarodnem prostoru ter potrebe po njeni umestitvi v evropske kulturne kroge – za razliko od specializiranih kulturnih oddaj, kjer se uveljavlja drugačno pojmovanje umetnosti, ki ni izključno vezano na slovenskost, temveč v njih prevladuje naravnost na strokovna vprašanja. Vseeno pa v teh oddajah ni poglobljenih, strokovno utemeljenih in kritičko naravnanih analiz, čeravno bi jih upravičeno pričakovali. Daljši čas oddaje ne pomeni dviga kvalitativne ravni obravnave ali drugačne zasnove poročanja, temveč zgolj ponavljanje splošno veljavnih in obče prisotnih obrazcev medijske reprezentacije. V obeh tipih oddaj zaznamo implicitne predpostavke o obstoju nacionalne slovenske umetnosti in kulture, ki je organsko povezana s slovenskim narodom in obstaja kot del evropske umetnosti in kulture. Prevladujočo simbolno usmeritev nacionalne umetnosti in kulture na javni televiziji, ki uspešno pokriva tudi usmeritve nacionalne kulturne politike, pa nenazadnje nakazuje tudi grafična podoba oddaje *Kultura*, najbolj prepoznavne oddaje o kulturi in umetnosti na *TV Slovenija*.

Ključne besede:

kultura, likovna umetnost, televizija, reprezentacije, nacionalno

Uvod

Pričujoči prispevek temelji na analizi dela materiala, obdelanega v okviru projekta *Obravnavanje kulture v slovenskih medijih – Podprojekt za TV*.¹ Znotraj širše opredelitve kulture nas je zanimalo specifično področje likovne umetnosti in posledično likovna kritika.

Osnovno izhodišče raziskave je bila hipoteza o nezadostnosti oz. odsotnosti likovne kritike v slovenskih medijih, ki kritiki na splošno odmerjajo vse manj prostora, njena teoretska neopredeljenost, vztrajanje pri historicistični usmerjenosti, negaciji drugačnih interpretativnih pristopov oz. metod ter ohranjanje anahronističnih, ponavljajočih se opredelitev.² Nadalje smo želeli preučiti način prezentiranja likovne umetnosti na splošno, tako konkretnega dogajanja (npr. otvoritve razstav) kot kritičkih odmevov in teoretske refleksije o določeni temi, ter definirati položaj, ki ga likovna umetnost (s svojimi zvrstmi: slikarstvom, kiparstvom, arhitekturo) v primerjavi z drugimi umetniškimi praksami zavzema v kulturnih oddajah oz. oddajah o kulturi na televiziji. Začetna domneva je namreč bila, da poglobljenih strokovno utemeljenih in kritičko naravnanih analiz na televiziji pravzaprav ni, čeprav gre za določene oddaje, ki so namenjene obravnavanju širše kulturne in ožje specializirane umetniške problematike in bi v teh oddajah slednje upravičeno pričakovali. V tem primeru se daljša le dolžina oddaj, kar pa ne pomeni dviga kvalitativne ravni obravnave ali spremembe zasnove poročanja, temveč zgolj ponavljanje splošno veljavnih in obče prisotnih obrazcev medijske reprezentacije.

¹ O ciljnem raziskovalnem projektu (v nadaljevanju: CRP) »Obravnavanje kulture v slovenskih medijih«, poteku raziskovalnega dela ter poročilu izvedenega projekta je bilo v reviji *Monitor* objavljenih že več prispevkov, glej: *Monitor ISH*, vol. III., št. 1-2, str. 219-222; *Monitor ISH*, vol. IV, št. 1-4, str. 203-232; ter pričujočo številko.

² Problemu likovne kritike so se v zadnjih desetletjih pri nas posvečali različni pisci, pri čemer tovrstni prispevki segajo od znanstvenih obravnav (navedimo poseben zvezek revije *Problemi-Razprave*, št. 98-99, februar-marec 1971, ur. Braco Rotar) do subjektivnih ocen oz. razmišljanj (primer kolumna Braneta Koviča *Transnacional* v tedniku *Mladina*). Pisci se med seboj strinjajo v grobi oceni, da prave likovne kritike pri nas pravzaprav ni, pri čemer kritiko razumemo kot presojo, argumentirano in utemeljeno oceno. Največkrat gre pri prispevkih, označenih ali dojetih kot kritiko, za deskripcije – informativno opisovanje zunanjih značilnosti (umetnine ali umetnika) – in ponavljanje splošnih pojmov, mitskih in stereotipnih oznak brez izrekanja kritikove vrednostne sodbe, v najboljšem primeru subjektivnega mnenja ali nauka. Med prevladujočimi značilnostmi pri kritikih opozorimo zlasti na omejenost na lastni prostor (odsotnost primerjav z zahodnoevropsko umetnostjo daje vtis, da slovenska umetnost lebdi v nekem nedoločenem, sterilnem prostoru in času), poudarjanje nacionalnih potez v umetnosti (mitologija »slovenskega« ustvarjalca in ustvarjalnosti, začenši z impresionisti ter z njimi povezanimi prisotnimi miti, npr. o tujstvu) in v

Namen analize je bil evidentirati značilne trende v reprezentiranju likovne umetnosti v dnevnoinformativnih oddajah (*2. dnevnik*, *3. dnevnik* oz. *Odmevi* in *Kultura* ter *Poročila*) in specializiranih oddajah o kulturi (*Osmi dan*) ter likovni umetnosti (*Podoba podobe*) na *TV Slovenija 1* v letih 1990–2000 in 2001. V prvem koraku smo na specifičnem primeru reprezentacij likovne umetnosti preverjali splošne ugotovitve o značilnostih reprezentacij kulture, ki veljajo za celoten vzorec zajetih prispevkov v CRP-ju *Obravnavanje kulture v slovenskih medijih – podprojekt za TV*.³ Identificirali smo načine pojavljanja kulture/ umetnosti v različnih oddajah in s tem različna pojmovanja obeh.⁴ V nadaljevanju smo zastavili primerjalno analizo obravnave likovne umetnosti v izbranih dnevnoinformativnih in specializiranih oddajah o kulturi/umetnosti na *TV Slovenija 1*, in sicer v oddajah *Kultura*, *Osmi dan*, *Podoba podobe*.

Relativno majhna in homogena baza podatkov,⁵ uporabljena v naši analizi, ne omogoča posploševanja rezultatov na celoto prispevkov ali oddaj, ki jih je proizvedla televizija. Reprezentativni vzorec je zastopan znotraj navedenega

zadnjem času nekritično sprejemanje »novih« medijev in umetniških praks. Omenimo še skoraj popolno odsotnost problematizacije teoretskih konceptov, ki temeljijo na tradicionalni umetnostnozgodovinski metodologiji, in negacijo drugačnih uveljavljenih interpretativnih pristopov (npr. s pomočjo psihoanalize, feminizma ter drugih humanističnih disciplin). Prav tako opažamo sorodnosti med dnevno kritiko (v časopisju) in specializirano kritiko (v strokovni literaturi, prav tako v specializiranih oddajah na televiziji), čeprav jih v prispevku ne obravnavamo posebej.

³ Glej Mihelj, Sabina: »Televizijske reprezentacije kulture v Sloveniji«, v: Kramberger, Mihelj, Rotar: *Končno poročilo ciljnega raziskovalnega projekta 'Obravnavanje kulture v slovenskih medijih'*, Ljubljana: 2002 (neobjavljeno).

⁴ V članku vseskozi namenoma ohranjamo distinkcijo kultura/umetnost, kot se je pokazala skozi našo analizo. Stvar dodatno zaplete združevanje obeh terminov, npr. *kulturno-umetniške oddaje* ali *kulturno-umetniški program*. Prim. poglavje z rezultati analize. Za problem opredelitve in razumevanja pojma kulture v kulturnih študijih glej Vogrinc, Jože: *Televizijski gledalec*, Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995 (*Studia humanitatis*. Apes; 3), str. 29–34.

⁵ V okviru partikularne analize reprezentacij likovne umetnosti smo iz vzorca prispevkov, zajetih v okviru televizijskega podprojekta, izločili in analizirali vse prispevke, ki obravnavajo izbrano tematiko, povezano z likovno umetnostjo. Tako smo oblikovali bazo podatkov, ki obsega: skupno število dnevnoinformativnih oddaj: **25** [*2. dnevnik* 11, *3. dnevnik* 7, *Odmevi* 2, *Poročila* 2, *Kultura* 3 oddaje]; skupno št. prispevkov: **48** [*2. dnevnik* 15, *3. dnevnik* 10, *Odmevi* 3, *Poročila* 5, *Kultura* 15 prispevkov], št. prispevkov o likovni umetnosti: **6** ali **12,5 %** [po 2 prispevka v *2. dnevniku*, *3. dnevniku* ter *Kulturi*]; št. prispevkov o kulturni dediščini oz. muzealstvu: **3** ali **6,25 %** [2 prispevka v *2. dnevniku*, 1 v *Kulturi*]; št. prispevkov v kategoriji "drugo" (oblikovanje, uporabna umetnost): **2** prispevka ali **4,17 %** [v *2. dnevniku*].

Na naslednji stopnji smo dodali še izbrane prispevke iz oddaj o kulturi oz. likovni umetnosti za leto 2001, in sicer: **4** oddaje *Osmi dan*: skupno število prispevkov: **26**, št. prispevkov o likovni umetnosti: **11** oz. **42,31 %** vseh prispevkov v oddajah; ter **8** oddaj *Podoba podobe* (monotematske predstavitve).

podprojekta in tako so nam rezultati raziskave služili kot opora pri naših domnevah in zaključkih, ki jih sicer ne bi mogli zadovoljivo izvesti; opirali smo se tudi na metodologijo, uporabljeno v raziskavi. Prevladujoča oblika analize je bila kvantitativna analiza (s pomočjo klasifikacije in kategorizacije, definirane s formularjem in računalniškim programom spss), za izbrane segmente, ki so se izkazali za zanimive oz. simptomatične (zlasti mejni primeri, klasificirani kot »drugo«), pa smo uporabili kvalitativno analizo, tj. podrobnejšo analizo vsebine (diskurzivna analiza). Prav tako se nismo mogli ogniti širšemu polju kulture, kamor spada likovna umetnost in kamor smo zaradi vsebinske povezanosti vključili še področji muzealstva in kulturne dediščine, ne pa tudi kulturne politike (posebna kategorija).

Specifični vidiki analize reprezentacij kulture/umetnosti na televiziji

V televizijskih študijah predstavlja obravnava žanrov oz. tipov oddaj poseben problem. Znotraj televizije namreč ni mogoče evidentirati le ene same značilne enote, ki bi tvorila televizijski program (iskanje specifičnosti televizije), prav tako ni mogoče posamezne oddaje obravnavati kot tipičnega (reprezentativnega) predstavnika televizije nasploh. Televizija v svoj program, ki je strukturiran na način toka, tj. prelivanja vsebin ter nizanja sekvenc, in ne na način raztrganih segmentov (konceptija R. Williamsa),⁶ vikorporira kulturne forme, ki se med seboj razlikujejo formalno, vsebinsko in po komunikacijskih konvencijah, ki jih vzpostavljajo. Pojavljanje kulture na televiziji smo tako v grobem razdelili v dve skupini: v prvo spadajo *kulturne forme kot del televizijskega programa* (specifične kulturno-umetniške forme kot segment TV-programa, npr. filmi, nadaljevanke, nanizanke, soap opere, posnetki kulturnih dogodkov (koncertov, gledaliških, plesnih, opernih predstav), razne razvedrilne oddaje s kulturno-umetniškimi vložki (nastopajoči pevci, plesalci in igralci itn.)), v drugo skupino pa *kultura kot objekt televizijskih oddaj* (poročanje in informacije o kulturi).⁷ Čeprav smo pri svojem delu pod drobnogled vzeli drugo skupino oddaj in smo pri tem upoštevali edini televizijski program, ki se redno (deklarirano) ukvarja s kulturo, to je *TV Slovenija 1*, pa ne smemo zanemariti kulturnih form, ki tvorijo večji del ostalih televizijskih programov, zlasti programov komercialnih televizij.

⁶ Vogrinc: 1995 (op. 4); str. 116–117, 135–143.

⁷ Mihelj: 2002 (op. 3), str. 19, 20.

Na tem mestu zgolj omenimo predpostavke o vplivu televizije, ki se v primerjavi z vplivom drugih sredstev obveščanja zdi neprimerno večji, še zlasti zaradi možnosti dosega in nagovora precej večjega potencialnega občinstva, kot ga dosežejo tiskani mediji, ter zaradi relativno večjega učinkovanja sporočila na gledalce. Vseeno med tiskanimi mediji (časopisi) in televizijo obstajajo vzporednice tudi v reprezentacijah kulture,⁸ kar nenazadnje podpira tezo o "literarnosti" televizije⁹ ter seveda o prevladujoči koncepciji kulture nasploh.

V nadaljevanju prispevka se bomo posvetili nekaterim kriterijem (predpostavkam, teorijam), ki se so pokazali kot odločujoči pri izbiri, načinu reprezentacij in interpretacijah kulture/umetnosti na televiziji.

Reprezentacije kulture/umetnosti na slovenski televiziji

Nacionalna kultura oz. umetnost

Temeljno vprašanje, ki se zastavlja na začetku analiziranja oddaj *TV Slovenija* (*TVS*), je vprašanje nacionalne kulture oz. umetnosti na televiziji in sama opredelitev televizije kot *javne*, *nacionalne* ali *državne*. Uporabljata se zlasti oznaki *javna* in *nacionalna* televizija (ali »*nacionalka*«), ki se bolj ali manj neproblematično izmenjujeta tako pri novinarjih in govornih na TV kot tudi pri medijskih teoretikih, pri čemer distinkcije med obema večinoma niso jasno opredeljena.¹⁰ Glede na opredelitve *RTV Slovenija* v zakonodaji¹¹ v tekstu uporabljamo oznako *javna* televizija.

⁸ Prim. končno poročilo CRP-ja (op. 3), str. 281–286.

⁹ Vidmar, Ksenija: »Realizem v televiziji«, v: Zajc, M. (ur.): *Gledanje na daljavo. Receptija televizije na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej, 1993 (Slovenski film; 14), str. 208–209.

¹⁰ Raba različnih oznak implicira in s tem pripomore k izenačevanju javnega, državnega in nacionalnega, ki je z več vidikov zelo problematično (npr. opredelitev slovenske nacije kot kulturne in ne politične). Poimenovanje je zlasti zelo povedno v luči medijskih sprememb, natančneje procesa spreminjanja državnih medijev v javne medije. Za slednje glej: Bašić Hrvatinić, Sandra: *Državni ali javni servis: perspektive javne radiotelevizije v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2002 (zbirka Mediawatch). Analiza javnega zavoda RTV Slovenija, njegovih praks in ključnih problemov (financiranje, nadzor in odnos do javnosti) obravnava tudi pomene, naloge in vloge javnega servisa ter z njimi povezana vprašanja.

¹¹ Zakon o javnih glasilih in Zakon o Radioteleviziji Slovenija opredeljuje RTV Slovenija kot javni zavod, ki opravlja javno službo na področju radijske in televizijske dejavnosti. Bašić Hrvatinić: 2002 (op. 10), str. 23.

Vprašanje se dodatno zaplete pri opredelitvi programa. Ena izmed temeljnih analog javnega zavoda je namreč ustvarjanje *nacionalnega* programa,¹² s temeljnim javnim poslanstvom je definirana tudi programska zasnova. Program kot celota je poleg specifičnih načinov distribucije in potrošnje (ponudba javne RTV kot neke vrste infrastrukturna storitev¹³) ter uporabe nacionalnega jezika bistvenega pomena za nastanek javne televizije.¹⁴ V program so namreč uvrščene oddaje, ki so nastale neodvisno druga od druge, ter dogodki, ki med seboj niso neposredno povezani – povezuje jih zgolj program televizije. Ta je sestavljen skladno s kodi, ki so se razvili za program javne televizije, ter *zamišljenim* (*imagined* po B. Andersonu) nacionalnim interesom, za katerega država zakonsko določi opredelitve in mehanizme uveljavljanja na televiziji. Pri tem se imaginarna skupnost, skupnost gledalcev, kot jo naslavlja in generira televizija, praviloma ujema z imaginarno skupnostjo, kot je narod – tako je televizija še danes eden ključnih generatorjev zamišljanja skupnosti kot nacionalne skupnosti.¹⁵ Gledalci javne televizije so upravičeni do dostopa do nacionalne kulture glede na izhodiščni etos javne televizije, ki priznava kulturnim poljem pravico do avtonomne reprezentacije, za razliko od komercialnih televizij, kjer je avtonomija kulturne produkcije možna le izjemoma (kot presežek komercialnega uspeha ali prestiž komercialnega producenta oz. sponzorja).¹⁶ Ob tem se pojavi vprašanje performativne moči televizije, in sicer: ali je vse, kar je uvrščeno v program javne televizije, že nacionalna kultura?¹⁷ Upoštevajoč navedene oblike pojavlja-

¹² Kot nacionalni program je največkrat mišljena vsebinsko kakovostna, izvorna in raznolika (lastna) produkcija z vsebinami nacionalnega pomena, ki služijo javnemu interesu na področju medijev (opredeljenem v 4. členu Zakona o medijih). Visoki standardi delovanja, kakovost celotne programske ponudbe in posameznih oddaj ter njihove sporočilnosti pa so tisto, kar naj bi nacionalni program javne televizije ločevalo od komercialnih televizij. Javni servisi tako vidijo svojo prihodnost prav v programih. Bašić Hrvatini: 2002, str. 73–75.

¹³ Vogrinc: 1995, str. 93.

¹⁴ Zajc, Melita: »Stroj za izdelavo resničnosti«, v: Zajc, M. (ur.): *Gledanje na daljavo. Recepcija televizije na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej, 1993 (Slovenski film; 14), str. 16.

¹⁵ Zajc: 1993 (op. 14), str. 15, 17.

Med temeljnimi načeli in pogoji javnega servisa je (poleg univerzalne dostopnosti, zastopanosti vseh interesov in okusov, nepristranskosti, posebne skrbi manjšine, izobraževanja javnosti idr.) opredeljeno tudi »služenje (interesom) javnosti oz. vzpostavljanje povezave z nacionalno identiteto in skupnostjo (spodbujati ljudi k zavedanju lastne identitete in občutka pripadnosti). (...) Javni servis mora spodbujati občinstvo, da deluje kot državljani (...) in ne kot potrošniki.« Bašić Hrvatini: 2002, str. 13.

¹⁶ Vogrinc, Jože: »Intelektualec na TV«, v: Bourdieu, Pierre: *Na televiziji*, Ljubljana: Krtina, 2001 (knjižna zbirka Krt; 199), str. 77–78.

¹⁷ Zajc: 1993, str. 16.

nja kulture na televiziji (kultura kot objekt televizijskih oddaj za razliko od kulturnih form kot dela TV-programa), je treba vprašanje formulirati nekoliko drugače. In sicer: kaj je kultura oz. umetnost na javni televiziji?

Kulturni dogodek

Prevladujoča oblika zastopanosti kulture na slovenski javni televiziji v informativnih žanrih je poročanje o kulturnih dogodkih.¹⁸ Na področju likovne umetnosti je to predvsem poročanje o otvoritvah razstav, postavitvah zbirk, večjih bienalnih prireditvah, pridobitvah oz. nakupih umetnin, udeležbah umetnikov v različnih selekcijah ter podelitvah nagrad. Trditev velja ne le za dnevnoinformativni program (informativne oddaje *Dnevnik*, *Poročila*, *Odmevi* ter specializirana oddaja *Kultura*), temveč tudi za velik del drugih informativnih oddaj o kulturi (tako za tedensko oddajo *Osmi dan* in mesečno oddajo o likovni umetnosti *Podoba podobe*). Slednje se sicer občasno lotevajo problemsko zastavljenih oddaj, vendar ne presežejo ravni poročanja o temi s stališča aktualnosti in odmevnosti – teoretske diskusije s področja likovne umetnosti oz. teorije tako na *TV Slovenija 1* praviloma ni. Kljub posameznim poskusom uvajanja sprememb ali vsaj prevetritve situacije na področju kulturne produkcije pod različnimi uredniki znotraj kulturno-umetniškega uredništva trajnejših sprememb ni bilo.¹⁹ V tem pogledu bi veljalo primerjati oddaje o kulturi izpred nekaj desetletij (zlasti vzporednice z oddajami *Kulturne panorame*, *Likovni nokturno*, *Kulturne diagonale*)²⁰ z oddajami o kulturi/umetnosti danes.

¹⁸ Kultura na TVS pomeni zgolj poročanje o dogodkih in ne produkcijo umetnostnih programov ali prenašanje kulturnih dogodkov (po navedbi urednika kulturnih in umetniških programov J. Skrušnyja). Vogrinc: 2001 (op. 16), str. 78.

¹⁹ Omenimo bivšo urednico dr. Melito Zajc in uvedbo oddaje o sodobni umetnosti in sodobnih umetniških praksah *Terminal*, ki je na inovativen način preseгла shemo siceršnjega predstavljanja umetnosti na TVS, z odstavitvijo urednice pa je bila ukinjena. Prim. intervju z M. Zajc v tedniku *Mladina*, 3. junij 2002 (novinarica: Mateja Hrstar), v katerem kot srž problema navaja spopad med različnima konceptoma kulture: sodobna kultura proti konservativizmu (koncept kulture 19. stoletja). V tem oziru je zanimiv primer novega urednika kulturnega uredništva Iztoka Premrova, ki nadaljuje uveljavljeno shemo in strategijo kulturnega uredništva, kljub nekaterim spremembam oddaj in novim novinarjem. (Očiten primer oddaja je *Podoba podobe*, o kateri bomo več govorili v nadaljevanju.)

²⁰ Zanimive (pomenljive) so zlasti sočasne kritike, ki navedenim oddajam očitajo stereotipnost, »vsebinsko in idejno stagnacijo«, obenem pa obžalujejo njihov pozni termin predvajanja na koncu programa, zaradi katerega so za »mnogo gledalcev nedostopne«. Prim. Poniž, Denis: »Kritika TV programa«, v: Zajc, M. (ur.): *Gledanje na daljavo. Recepcija televizije na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej, 1993 (Slovenski film; 14), str. 103.

Takšna oblika poročanja o kulturnih oz. umetniških dogodkih je pravzaprav *zunanj* govor o kulturi oz. umetnosti in ne kulturni oz. umetnostni govor sam.²¹ Pri tem se bistveno spremenita pozicija, s katere je predmet obravnavan, in narava predmeta samega, spremeni pa se tudi način, kako se sporočilo dotakne gledalca (naslovljenca v televizijskem komunikacijskem razmerju); ta dobi zgolj določeno informacijo o dogodku, ki jo poda medij.²² Obravnava z "zunanje pozicije" pomeni, da lahko dogodek "spremlja" oz. "pokriva" (v dobesednem smislu) tudi novinar, ki ni specializiran za tovrstno področje in le opravlja zaukazano nalogo. Pri poročanju o kulturi se slednje velikokrat dogaja – od poročil lokalnih dopisnikov do primerov, ko lokalni studio poskrbi za sliko, medtem ko je za zvok in končno montažo prispevka odgovoren novinar oz. urednik oddaje o kulturi. Ker prehajanja novinarjev s področja kulture npr. na področje zunanje, notranje politike ali gospodarstva ni opaziti, lahko sklepamo, da je področje kulture ocenjeno kot manj zahtevno, kar posledično kaže na splošno nižje vrednotenje kulture/umetnosti primerjavi z ostalimi družbenimi področji.

V tem kontekstu je bistveno vprašanje izbire dogodkov, ki so predstavljeni v določeni oddaji, torej vprašanje meril, ki so upoštevana pri sestavljanju programa o kulturi na TV. Kriteriji izbire se na prvi pogled zdijo arbitrarni, samoumevni in obenem neopazni, gre za poročanje o kulturnih dogodkih določenega dne v omejenem času posamezne oddaje. Pri analizi v oddajo uvrščenih kulturnih/umetniških dogodkov (izrečeno, prikazano) in tistih, ki so bili izpuščeni (neizrečeno, neprikazano), pa opazimo diskrepanco, ki nam omogoča izluščiti prevladujoče tendence. Kriteriji izbire izrečenega, prikazanega v določeni oddaji, namreč niso v skladu s principom relevantnosti, kvalitete, čeprav se prikazani dogodek ravno zaradi tega zdi pomemben, kvaliteten, skratka *newsworthy* (po D. Morleyju). Svoje ugotovitve bomo podrobneje predstavili v poglavju o rezultatih analize ter jih podprli s konkretnimi primeri.

Izmed kriterijev lahko izločimo kriterij odmevnosti, ki je kompatibilen s tržnimi merili. Čeprav govorimo o javni televiziji, ki se razlikuje od komercialnih televizij, kjer so meritve gledanosti kot notranje merilo, po katerem se ocenjuje program, na prvem mestu, pritiska trga (gledalcev in oglaševalcev) tudi tukaj ne moremo povsem izločiti. Kot je v svoji analizi prikazal P. Bourdieu,²³ strukturalni

²¹ Vogrinc: 2001, str. 78.

²² Vogrinc: 2001, str. 78-79.

²³ Bourdieu, Pierre: *Na televiziji*, Ljubljana: Krtina, 2001 (knjižna zbirka Krt; 199).

mehanizmi novinarskega polja, vedno bolj podrejenega zahtevam trga, vplivajo na novinarje in preko njih na različna polja kulturne produkcije, mdr. na literarno, umetnostno in znanstveno polje, ter spreminjajo razmerja sil med novinarstvom in temi polji, pri čemer je vprašljiva zlasti avtonomija novinarskega in navedenih polj kulturne produkcije. Uklanjanje oz. prilagajanje javne televizije tržni in marketinški logiki, kakršno pozna komercialna televizija, se kaže na različne načine, zlasti v programskih spremembah in tudi v spremembah same novinarske prakse. Če poskušamo preveriti pogloblitve Bourdieujeve ugotovitve na slovenskem primeru, lahko odkrijemo očitne sorodnosti.²⁴ Na tem mestu se omejimo le na argumente, ki jih vodilni ljudje na javni televiziji v Sloveniji navajajo glede svojega občinstva (in opravičujejo javno financiranje).²⁵ Ti nihajo med kakovostjo programa in količino gledalcev (določen odstotek gledanosti), ne glede na to, da je primerjava konkurenčnosti javnih in komercialnih televizij načeloma neustrezna. Še več, javna televizija se je na pojav komercialnih televizij odzvala s spreminjanjem programske sheme (krčenjem informativnih, dokumentarnih, otroških ter kulturno-umetniških oddaj), z neprimernim terminskim umeščanjem oddaj in nezadostno promocijo oddaj lastne produkcije – na kratko, z lastno komercializacijo.²⁶

Če torej oddaje o kulturi/umetnosti presojava po kriteriju odmevnosti oz. odzivnosti, so te že v izhodišču v podrejenem položaju, saj so manj gledane in ne opravičujejo porabljenih sredstev. Na programe in oddaje, katerih osnovni cilj ni bila visoka gledanost, takšno vrednotenje dela učinkuje negativno, obenem pa dokazuje, da se je v enotnem medijskem prostoru realno nemogoče učinkovito upreti univerzalizaciji vpliva meritev gledanosti.²⁷

Objektivnost, neposrednost in informativnost televizije

V zvezi s poročanjem televizije o kulturnih dogodkih, o čemer smo spregovorili, moramo omeniti še predpostavke o objektivnosti (neposrednosti, nevtralnosti) ter informativnosti televizijskega medija.

Televiziji pripisana moč in posledično družbena recepcija televizije v vsakdanjem pojmovanju ter tudi v teoretski refleksiji variira od televizije kot

²⁴ Glej Vogrinc: 2001.

²⁵ Prim. poglavje »Javni mediji in njihova občinstva« s podatki in primerjavo stanja javnih televizij po Evropi. Bašić Hrvatini: 2002, str. 63–69.

²⁶ Bašić Hrvatini: 2002, str. 63.

²⁷ Vogrinc: 2001, str. 91.

objektivne in nepristranske poročevalke, posrednice “zunanje” realnosti, do lažnivega in manipulativnega mehanizma za proizvodnjanje ideologij(e).²⁸ Na obeh polih se pojavlja vprašanje televizijske tehnologije, ki je po definiciji nepristranska, brezosebna (že poimenovanje *medij* nakazuje pasivno vlogo pri poročanju²⁹), in kot taka naj bi omogočala prenašanje različnih vsebin, brez dodajanja ali odvzemanja, za vse drugo so odgovorni tisti, ki s tehnologijo razpolagajo.³⁰ Redefiniciji pojma medijskih tehnologij in njihove rabe³¹ navkljub ostaja predstava o realizmu televizije močno prisotna. Predpostavka o neposrednosti televizijske komunikacije se opira na samoumevno predstavo o televiziji kot pretežno vizualnem mediju, pri čemer je bistvenega pomena vloga avdio in vizualnih znakov ter zlasti razmerje med njimi. Kljub temu da naj bi bila prisotnost vizualnega najpomembnejši vir moči televizijskega medija, saj naj bi vizualne podobe zagotavljale nižjo stopnjo posredovanosti in s tem večjo objektivnost medija, se pri analizi določenega televizijskega sporočila pokaže ravno nasprotno. Ob ločitvi zvoka in slike in njunem posamičnem predvajanju oz. branju lahko jasno vidimo, da vizualne podobe, ki tvorijo televizijsko sporočilo, same na sebi nimajo nikakršne vsebine, ki bi bila neodvisna od govora oz. dogajanja, ki ga ilustrirajo. Pustiti, da podobe same “spregovorijo”, je tako nesmiselno, njihova funkcija je zvedena na dajanje čutnih zagotovil, avtentikacije povedanega.³² Tudi v svetu podob imajo primat besede, ki nam kot legenda povedo, kaj moramo v podobi prebrati (*imenovati* pomeni obenem tudi *priklicati v stvarnost*).³³ Podoba ima zatorej evokacijsko zmožnost, da povzroči t. i. učinek realnosti (nekaj prikaže in prepriča, da je tisto res), ki lahko ima posledično močne mobilizacijske družbene učinke – vse to pa implicira že čisto običajno poročanje.³⁴

²⁸ Vzporedno temu se televizijsko občinstvo obravnava od pasivnih prejemnikov posredovanega (vsemogočni medij) do pripisovanja gledalčeve pretirano dejavne vloge in svobode pri interpretaciji sporočila (relativna neprepustnost medijskega vpliva). Prim. Morley, David: »Spreminjanje paradigem v raziskavah televizijskega občinstva«, v: *Časopis za kritiko znanosti*, letnik XXI (1993), št. 154–155, str. 29–56.

²⁹ Vogrinc, Jože: »Mediji po koncu medijev: sociologija komuniciranja in antropologija uporabljanja priprav«, v: Zajc, M.: *Tehnologije in družbe*, Ljubljana: ISH, 2000, str. 216.

³⁰ Zajc: 1993, str. 11.

³¹ Prim. Zajc, Melita: *Tehnologije in družbe*, Ljubljana: ISH, 2000.

³² Vogrinc, Jože: »Rokovnjači, Radio London in ‘Ostanite še naprej z nami’«, v: Zajc, M. (ur.): *Gledanje na daljavo. Recepcija televizije na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej, 1993 (Slovenski film; 14), str. 202. Prim. tudi Chion, Michel: »Zvok na televiziji ali ilustrirani radio«, v: *Časopis za kritiko znanosti*, letnik XXI (1993), št. 154–155, str. 57–61.

³³ Bourdieu: 2001, str. 17.

Televizija, ki nastopa kot instrument informiranja in kot medij, ki porabniku priskrbi želeno informacijo,³⁵ skuša o svoji (domnevni) nevpletenosti in nevtralnosti prepričati s prepovedjo objavljanja uredniških mnenj ali urednikovih uvodnikov, kot jih pozna tisk.³⁶ V tem oziru je treba razumeti trend upadanja komentatorske funkcije v novinarstvu, umikanje novinarja z ekrana in spreminjanje njegove vloge v nevtralnno povezovanje različnih izjav oz. prispevkov.³⁷

Uredniška politika vsebino oddaje določa na podlagi aktualnih oz. tekočih dogodkov, kar bi se na prvi pogled utegnilo zdeti povsem samoumevno in neproblematično, če ne bi že prej opozorili na to, da televizija ne le reprezentira že obstoječe oz. "dane", "zunanje" realnosti. Dogodek se namreč nikoli ne konstituira sam *ex nihilo* in tako ni del te zunanje realnosti, ki jo medij posreduje. Zaradi specifične strukture novinarskega polja in mehanizmov cirkulacije informacij v njem je po Bourdieuju najodločilnejši del informacije (dogodka) »informacija o informaciji«, ki pomaga pri odločitvi, kaj je pomembno, tj. vredno objave.³⁸ Navidezna objektivnost – golo informiranje o dogodkih – je tako zelo vprašljiva ravno v luči izbire dogodkov, ki se izkaže za zelo neobjektivno in nekonsistentno, obenem pa je zatekanje v objektivnost v smislu gole informativnosti morda tudi znak odsotnosti trdnejših kriterijev za vrednotenje kulture oz. umetnosti in s tem šibkosti uredniške politike.³⁹

Z vprašanjem objektivnosti in informativnosti televizije se zdi povezano tudi vprašanje citiranih govorcev, ki ob novinarju nastopajo v prispevkih. Najbolj razširjen način televizijskega poročanja je namreč poročilo, ki vključuje izjavo

³⁴ Isti, str. 18–19. Zlasti to velja za informativne oddaje, kjer podobe nastopajo v vlogi posrednika oz. prinašalca zunanje realnosti, za razliko od npr. dokumentarca, kjer nastopajo kot relativno bolj samostojni nosilci pomena.

³⁵ *Informacija* tukaj razumemo v pomenu, kot jo je definiral J. Vogrinc: poenostavljeno gre za *sporočilo*, tj. začasno količino neke trajne *vsebine*, ki jo sporočilo prenese uporabniku z enega kraja na drugega. Prim. Vogrinc: 1995, str. 97, in Vogrinc: 2000 (op. 29), str. 216–217.

Informativni aparat je neosebni in nevtralni mehanizem, ki porabniku iz nabora vsega interpretabilnega ponuja vse, kar naj bi imelo po naravi ali konvenciji pripisan nekakšen trade mark informativnosti. Zaradi izbiranja med informacijo in neinformacijo, tj. zaporo informacije, je informativni aparat načeloma in vnaprej hkrati tudi *ideološki aparat*. Vogrinc: 1993a (op. 32), str. 199.

³⁶ Vidmar: 1993 (op. 9), str. 207.

³⁷ Navedba pravil novinarskega dela in načel novinarske etike pri Bašič Hrvatini: 2002, str. 42–43. Izpostavljena je zlasti prepoved osebnega mnenja novinarja ter nepristranskost poročanja, ki se v praksi zagotavlja z vključevanjem virov, govorcev z obeh (leve in desne) strani. Takšna enačba za objektivnost, uravnoteženost, nevtralnost ipd. v resnici ne zagotavlja nepristranskosti poročanja.

³⁸ Bourdieu: 2001, str. 23.

³⁹ Mihelj: 2002, str. 70.

oz. komentar strokovnjaka na določenem področju, o katerem je govor v prispevku. Izjava strokovnjaka (znanstvenika, intelektualca, umetnika, ki je na ekranu legitimiran, tj. predstavljen s sliko in napisom z imenom ter nazivom) je vključena v kontekst novinarjevega poročila in je tako od njega popolnoma odvisna. Ekspert je ena izmed vlog, ki jih pozna televizijsko novinarstvo, njegova funkcija je potrditi (pojasniti, ilustrirati) novinarjevo poročanje, pri čemer opravlja performativno delo pretvorbe vrednostne sodbe v dejstvo in dejanskemu proizvajalcu poročanja (novinarju) omogoča, da se pri prejemniku sporočila (gledalcu) sklicuje nanjo.⁴⁰ Skratka, zunanji govorniki na TV (intervjuvanci, anketiranci, akterji prispevkov, sodelujoči strokovnjaki) v primerjavi z novinarji niso le v izrazito neizenačenem položaju (novinar kontrolira potek njihovega diskurza in ga umešča v določen kontekst, na katerega govorniki nimajo vpliva), temveč so zaradi same strukture novinarskega poročanja močno omejeni tako pri načinu govorjenja kot pri vsebini izrečenega. Pri izjavah strokovnjakov znotraj novinarskega poročanja je odločilen zlasti kriterij časovnosti – v skopo odmerjenem času lahko ekspert pove le nekaj drobcev diskurza, ki mora biti prilagojen, razumljiv širši publiki. Tako so izjave največkrat omejene na ustaljene ideje, fraze in stereotipe, ki so znane govorniku in poslušalcu – s tem izgine problem recepcije in (navidezna) komunikacija se vzpostavi.⁴¹ Posledica vsega je ponavljanje že obstoječih koncepcij in reprezentacij, ki smo mu priča tudi v naši raziskavi.

Rezultati analize

Analiza izbranih prispevkov, katere rezultati so predstavljeni v nadaljevanju, sledi teoretskemu okviru, ki smo ga zarisali v prvem delu prispevka. Namen analize je bil ob specifičnem primeru reprezentacij likovne umetnosti preveriti splošne ugotovitve o značilnostih reprezentacij kulture v dnevnoinformativnih oddajah *TV Slovenija 1* ter identificirati načine pojavljanja umetnosti/kulture v teh oddajah in s tem različna pojmovanja obeh pojmov znotraj različnih oddaj.

⁴⁰ Vogrinc: 2001, str. 80–81. V kontekstu televizijskega poročanja nastopa ekspert (različica figure avtoriteta) v navidezno informativni obliki, ki pa je po funkciji in učinkovanju politična.

⁴¹ Prim Bourdieujevo citirano študijo, v kateri se je celovito posvetil vprašanju nastopanja intelektualcev na TV. Bourdieu: 2001.

Poudarek celotne analize je bil na identifikaciji predstav o umetnosti/kulturi, kot jih reproducira televizija, in sicer s pomočjo analize treh prevladujočih kategorij mehanizmov te reprodukcije:⁴²

– mehanizmov, ki se kažejo v razmerju med izrečenim oz. prikazanim in neizrečenim oz. neprikazanim – t. i. kriterijev selekcije realnosti (tu smo analizirali strukturo prispevkov o kulturi glede na provenienco reprezentiranega dogodka, provenienco akterjev tega dogodka, izbrane intervjuvance in umestitev v posamezne umetnostne zvrsti);

– mehanizmov, ki se kažejo v načinu kategorizacije in hierarhizacije izrečenega oz. prikazanega (tu smo analizirali umeščenost posameznih prispevkov v celoto oddaje, dolžino prispevkov v primerjavi z dolžino oddaje in format prispevkov);

– mehanizmov, ki se kažejo v načinu izrekanja oz. prikazovanja (tu smo analizirali format novinarskih prispevkov, način formulacije tematike, način nagovarjanja gledalcev, uvajanja oz. umeščanja prispevkov, intervjuvancev v prispevkih ipd.).

Navedena kategorizacija je zgolj orientacijska, v pomoč pri obdelavi in prikazovanju rezultatov, medtem ko se navedeni mehanizmi pri konkretni analizi neogibno prepletajo. Šlo je za analizo na več ravneh, tj. znotraj istovrstnih informativnih oddaj ter znotraj različnih dnevnoinformativnih oddaj.

Rezultati analize prispevkov o likovni umetnosti v dnevnoinformativnih oddajah TV Slovenija 1 (*Dnevnik, Odmevi, Poročila*)

Analiza kriterijev selekcije, na osnovi katerih je določen kulturni dogodek izbran za obravnavo v dnevnoinformativnih oddajah, je pokazala, da je v oddajah *Dnevnik* oz. *Odmevi* in *Poročila* poudarek pri poročanju na aktualnosti (dnevne, sveže novice: odprtje razstav, podelitev nagrad) ter razvpitosti (oz. kontradiktornosti, npr. podržavljenje Blejskega otoka⁴³). Ta vprašanja oz. tematike s področja kulture/umetnosti prehajajo v polje politike in so posledično tudi drugače obravnavana. Enako velja za primere (domnevne, pripisane) izjemne pomembnosti, uspeha, dosežkov in promocije slovenske nacionalne umetnosti (razstave slovenskih umetnikov v svetovnih razstaviščih – npr. razstava Jožeta Ciuhe v Parizu –, različna gostovanja, udeležbe na mednarodnih manifestacijah, nacio-

⁴² Povzeto po Mihelj: 2002, str. 25–26.

⁴³ Vsi konkretni primeri in navedbe prispevkov so iz (partikularne) baze podatkov, ki sem jo obdelala v okviru raziskave, v skladu z dogovorjenim načinom. Prim. tudi op. 5.

nalne nagrade), za vprašanja kulturne politike (npr. zmanjšanje proračuna za kulturo, »živa« kultura (sodobna ustvarjalnost) v primerjavi z »neživo« (dediščina) v težjem položaju) in za posamezne kulturne/umetniške dogodke, ki jim je pripisan poseben značaj (npr. priložnostna poštna znamka oblikovalca J. Suhadolca ob obisku papeža v Sloveniji leta 1996, razstava del sodobnih slovenskih umetnikov ob isti priložnosti).

V navedenih primerih je lahko prispevek (redkeje) uvrščen na sam začetek oddaje ali vsaj ne na sam konec (kamor je običajno uvrščena prevladujoča večina prispevkov o umetnosti), temveč nekam v drugo polovico oddaje, lahko pa se na začetek oddaje uvrsti v napovednik (npr. Ciuhova razstava, odprtje stalne razstave o Potočki zijalki). Prav tako je lahko akter dogodka ali več oseb, povezanih z dogodkom, gost v studiu in tako v vlogi intervjuvanca (figura eksperta). Zgolj omemba ali fragmentarno poročanje (npr. v *Dnevniku*) lahko tako preraste v novico, ki ji medij posveti več časa (npr. v *Odmevih*). Zadnje se dogaja izjemno redko, med analiziranimi primeri smo to ugotovili zgolj v enem primeru, in to ne na področju likovne umetnosti. (Ob dnevih slovenske knjige (19. aprila 2000) je bil gost v studiu *Odmevov* Evald Flisar, tedanji predsednik društva pisateljev. Pogovor z njim, ki ga je vodil voditelj Uroš Slak, je uvedel prispevek novinarke o bralnih navadah in nakupih knjig v Sloveniji, tema pa je bila napovedana že v napovedniku.) Podoben način obravnave tematike s prispevki in gosti v studiu je pogost v specializirani kulturni oddaji *Osmi dan*, o čemer bomo govorili v naslednjem poglavju.

Prispevke o likovni umetnosti (natančneje: o slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi, urbanizmu, fotografiji in kulturni dediščini), ki so bili umeščeni v navedene dnevnoinformativne oddaje, ne glede na hierarhizacijo povezuje zlasti kriterij nacionalnega. Šlo je za prispevke, ki so obravnavali ustvarjalnost slovenskih umetnikov, njihove predstavitve doma in v tujini ter slovensko kulturno dediščino, ki že nakazuje povezavo s slovensko nacionalno kulturno politiko (te v analizi nismo zajeli, definirana je kot samostojna kategorija). Med analiziranimi primeri je bil poleg prispevka o otvoritvi stalne razstave o Potočki zijalki najvišje vrednoten prav prispevek o razstavi Jožeta Ciuhe v eni pomembnejših pariških galerij (v napovedniku *2. dnevnika*, čeprav je bil sam prispevek uvrščen na konec oddaje), z značilno voditeljevo napovedjo (kot pomembna predstavitev Slovenije v tujini) in odpovedjo (*»Če že moramo biti na kaj ponosni, bodimo na take stvari in take ljudi.«*). Podobno velja za prispevke, uvrščene v dnevnoinformativne oddaje, ki so na sporedu ob koncu tedna, pri čemer v glavnem odpade kriterij aktualnosti (običajno ob koncu tedna ni

otvoritev razstav), poudarek pa se prevesi k bolj regionalnemu pokrivanju kulture oz. umetnosti (prispevki iz Podsrede, Potočke zijalke, Slovenj Gradca in Zakojce) ter tudi k drugim temam.

Na tem mestu se zastavlja vprašanje o kulturi in umetnosti nasploh, natančneje o načinih pojavljanja kulture/umetnosti in s tem pomenih obeh v različnih oddajah. Pri tem igra zelo pomembno vlogo tudi čas predvajanja, v našem primeru opažamo predvsem razliko med aktualno naravnanimi dnevnoinformativnimi oddajami v delovnih dneh in oddajami, ki so na sporedu na oba prosta dneva. Umetnost, še zlasti kultura v (naj)širšem pomenu, je v dnevnoinformativnih oddajah pogosto obravnavana kot razvedrilo, popestritev, in temu ustrezno je predstavljena na koncu oddaje, pred odpovedjo. To velja še zlasti za dnevnoinformativne oddaje ob koncu tedna (tj. *Poročila*), v katerih je zaradi relativnega »zatišja« na političnem ali ekonomskem področju več časa namenjenega drugim temam, med katere spadata tudi umetnost in kultura v najširšem pomenu besede (poročila o koncertih zabavne glasbe – npr. o koncertu Rolling Stonesov –, o razstavah cvetja, obletnici svetovno znane znamke motorjev Harley Davison ipd.). Temu ustrezno voditelj uvede prispevek (*»Na koncu namenjamo še nekaj minut kulturi.« »Kar nekaj prispevkov iz kulture se je nabralo za konec Dnevnika.«*). Precej drugače se umetnost pojavlja v specializirani informativni oddaji *Kultura* in specializiranih kulturnih oddajah (*Osmi dan, Podoba podobe*), kar kaže tudi na drugačno pojmovanje kulture/umetnosti v teh oddajah.

Pojavljanje kulture in umetnosti (s tem tudi likovne umetnosti) v dnevnoinformativnih oddajah *TV Slovenija 1*, ki so na sporedu od ponedeljka do petka, se poleg naravnosti na aktualne novice na področju kulture in umetnosti osredotoča predvsem na vidike kulture in umetnosti, ki so v našem primeru povezani z dediščino (ohranjanjem, prezentiranjem, populariziranjem in revitaliziranjem), in s tem poudarjajo slovensko nacionalno kulturo ter identiteto. Pogosto voditelj, novinar ali sodelujoči govorec prispevke tudi neposredno predstavi oz. prepozna kot pomembne za nacionalno identiteto.

V prispevkih novinarji največkrat poročajo o umetniških dogodkih oz. prireditvah (sledita kulturna politika in izobraževalne dejavnosti, simpoziji) – tako sam tip dogodka na neki način narekuje način poročanja in usmeritev v »dogodkovnost«. (Npr., o razstavah mediji poročajo na dan otvoritve, tj. dogodka, medtem ko se razstava, ki se ta dan iz različnih vzrokov ni uvrstila v oddajo, ali razstava, ki je niso slovesno odprli, ne pojavita na televiziji, ne glede na siceršnjo kvaliteto ali pomen same razstave. Na enak način se poroča npr. o izidu knjig –

ob predstavitvi na tiskovni konferenci, sicer ne. V primeru izjem pa ne gre za enak način ali format poročanja, temveč gre običajno zgolj za kratko napotilo ali opozorilo pred zaprtjem razstave.)

Žanr novinarskega poročanja je opredeljen bodisi kot *poročilo* ali kot *poročilo z izjavami*, pri slednjem so v novinarjevo poročilo vključene izjave akterjev (v našem primeru umetnikov, razstavljalcev, kustosov, strokovnjakov ipd.), tj. zunanjih govorcev. Na položaj (avtonomijo) in funkcijo (avtentifikacija) slednjih znotraj novinarskega diskurza smo v prvem delu prispevka že opozorili. V našem vzorcu je število prispevkov obeh žanrov približno izenačeno, medtem ko sta v bistveno manjšem deležu zastopani kratka novička oz. vest, ki jo brez uvoda prebere napovedovalec, in napoved prispevka na začetku oddaje. *Recenzije oz. kritike ter komentarji oz. glose* se v analiziranih oddajah pojavijo izjemno redko, čeprav imajo novinarjeva poročila občasno nastavke za kritiko oz. komentar,⁴⁴ pa ga kasneje ne izpeljejo (v likovni umetnosti so najpogosteje pod vprašaj postavljene uveljavljene opredelitve določenega umetnika oz. umetniške smeri, vendar se poročilo kmalu odreče njihovi problematizaciji, redke primere najdemo kvečjemu v specializiranih oddajah o kulturi oz. umetnosti, ne pa tudi v dnevnoinformativnih oddajah). Opazno povečevanje števila novinarskih poročil z izjavami v novinarskih prispevkih v obravnavanem obdobju se navezuje na specifično razumevanje objektivnosti, ki strogo ločuje informacijo od komentarja. Tako je novinarjeva naloga omejena na posredovanje »zunanje« realnosti ter nevtralnno povezovanje izjav akterjev dogajanja. Profesionalni standardi novinarskega poročanja tako vplivajo tudi na poročanje in reprezentacijo likovne umetnosti oz. širše kulture.

Prav tako je pomembna analiza strukture prispevkov glede na provenienco dogodkov ter akterjev. V obeh primerih gre namreč za absolutno prevlado dogodkov, ki so se zgodili v Sloveniji in katerih akterji so bili Slovenci ali vsaj zamejski Slovenci. Tudi med dogodki, ki so se zgodili v tujini, je največ takšnih, kjer je bil akter Slovenec (npr. Ciuhova razstava v Parizu), medtem ko ob tujih akterjih običajno sodelujejo tudi domači (npr. razstava evropskega stekla v Podsredi, likovna kolonija v Zakojci) oz. se dogodek odvija na Slovenskem. Izrazita prevlada kriterija nacionalnega kaže nezgrešljivo povezavo s slovensko nacijo in posledično s slovensko umetnostjo in kulturo. Prispevki so skoraj

⁴⁴ Prim. kategorizacijo novinarskih žanrov: *recenzija oz. kritika*: obravnava umetniškega dela, opusa, dogodka pretežno glede na druga, primerljiva umetniška dela; *komentar oz. glosa*: umestitev umetniškega dela, dogodka ... v družbeni, zgodovinski in politični kontekst in komentar s tega vidika. Mihelj: 2002, str. 46.

izključno orientirani na dogajanje v slovenskem prostoru, medtem ko se zlasti v oddajah kulturnega uredništva pojavljajo tudi prispevki o umetnosti v tujini s tujimi akterji (npr. v oddaji *Kultura* prispevek o fotografski razstavi na Hradčanih). Če se v dnevnoinformativnih oddajah že pojavi prispevek o kulturnem dogajanju v tujini, je strukturiran bistveno drugače in se običajno osredotoča na popularno dimenzijo (npr. zanimivosti o filmskih, gledaliških festivalih ter različne novičke iz sveta zabave, npr. obletnice smrti zvezdnikov). Poleg relacije Slovenija–tujina omenimo še relacijo center (Ljubljana)–periferija. Glavnina nacionalno pomembnih dogodkov se dogaja v Ljubljani (pomembne razstave, podelitve stanovskih nagrad – npr. Plečnikove nagrade za arhitekturo, Valvasorjeve nagrade na področju muzealstva), medtem ko se na regionalni ravni dogajajo prireditve, ki vzpostavljajo določen kraj, regijo ali posameznike kot pomembne točke na zemljevidu Slovenije (npr. Podsreda bi postala slovenski center za steklarstvo; stalna razstava o Potočki zijalki pomeni »nemara [...] za zgornjo Savinjsko dolino napoved nekega novega časa«; vasica Zakojca bi postala tradicionalni prostor mednarodnih likovnih srečanj, kajti »Zakojca si velikih imen zasluži«; Karel Pečko, slikar, mentor, snovalec, čigar velik del časa je »vgrajen v mednarodni sloves slovenjegraške likovne galerije« in ki si prizadeva za »razvoj kulture v mestu, ki ga spodbuja podobno, kot on spodbuja to mesto«). Značilno je tudi, da so vsi štirje navedeni primeri iz prispevkov dnevnoinformativnih oddaj (2. ali 3. dnevnik) konec tedna (sobota in nedelja), avtorji pa so regionalni dopisniki in ne novinarji, specializirani za področje kulture – iz vsega izhaja prevladujoči poudarek prispevkov.

Na koncu se dotaknimo še analize spolne strukture novinarjev in intervjuvancev, ki se je izkazala kot smiselna povezava s prevladujočim pojmovanjem kulture in njene vloge v družbi ter z odnosom do kulturne politike. V vzorcu oddaj, ki smo ga analizirali, je bilo za slabo tretjino več moških novinarjev kot njihovih ženskih kolegic – ta delež odstopa od rezultatov CRP-ja, po katerem je za dve desetini več ženskih novinark (naš vzorec je bil sicer majhen). Ujema pa se ugotovitev glede vsebinskega pokrivanja prispevkov; pomembnejše prispevke o kulturni dediščini, kulturni politiki in nacionalno pomembnih dogodkih praviloma pripravijo moški novinarji (npr. Ciuhova razstava). Sicer so zaključki o povezanosti kulture z zasebno sfero, tudi sfero zabave (popularna kultura) in posledično prepuščeni novinarkam, ki so omejene na sfero zasebnega ali polzasebnega značaja,⁴⁵ glede na našo bazo podatkov nedokazljivi, jih potrjuje prevladujoči (moški) spol intervjuvancev v prispevkih.

⁴⁵ Mihelj: 2002, str. 65–66.

Analiza prispevkov o likovni umetnosti se je v veliki meri ujemala z analizo vseh prispevkov o kulturi, ki so bili zastopani znotraj CRP-ja – podprojekta za televizijo⁴⁶ in na katero smo se pri metodologiji in izpeljavi sklepov tudi opirali. Do statistično pomembnih razlik je prišlo le v zadnji kategoriji analize – spolni strukturi novinarjev –, ki je naša baza ni potrdila. Naša partikularna analiza je torej potrdila rezultate CRP-ja – podprojekta za TV, zlasti še v delu, ki se nanaša na diferencirano pojmovanje in vrednote kulture in umetnosti (kultura v širšem smislu ter umetnost kot ožji segment kulturne produkcije) in ki smo ga predvideli že na samem začetku raziskave.⁴⁷ Prav tako so konkretni primeri iz naše baze podatkov osvetlili specifično področje likovne kritike ter potrdili hipoteze, ki smo jih postavili na začetku raziskave.

Značilnosti izbranih oddaj o kulturi/umetnosti na TV Slovenija 1 (*Kultura, Osmi dan in Podoba podobe*)

Analizirali smo oddaje, ki se posvečajo isti tematiki,⁴⁸ vendar so med sabo po formatu različne, tako kot je različna njihova umeščenost v program in posledično tudi njihova ciljna publika. Prav tako se s kulturo in umetnostjo ukvarjajo na precej različen način, kar kaže na spekter različnih načinov pojavljanja, vrednotenja in pojmovanja kulture na javni televiziji. Obenem potrjujejo tudi hipotezo, da relativno več časa na TV, namenjenega kulturi (pri tem mislimo predvsem na uvedbo oddaje *Kultura*, posamezne tematske oddaje, ki smo jih v prispevku že navedli, ter nove oddaje, uvedene v zadnjem času, npr. *Magnet*, *Knjiga mene briga*, *Peti element*, s katerimi se v naši analizi ne ukvarjamo), ne pomeni tudi dviga kvalitativne ravni poročanja oz. drugače, da absolutno večje število prispevkov o kulturi/umetnosti v informativnih ali kulturnih oddajah ne pomeni nujno tudi spremembe v pojmovanju in vrednotenju kulture/umetnosti na TV Slovenija 1. Iz vsega povedanega sledi, da bi kvalitativna primerjalna analiza navedenih oddaj (in mogoče še kakšne druge) prinesla zelo zanimive rezultate in pomembne ugotovitve. Na tem mestu navajamo le nekaj osnovnih izhodišč.

Kultura je najbolj prepoznavna in posledično najbolj gledana oddaja o kulturi na slovenski televiziji,⁴⁹ ki so jo uvedli leta 1998 za potrebe promocije in

⁴⁶ Prim. povzetek pri Mihelj: 2002, str. 76–78.

⁴⁷ Prim. Mihelj: 2002, str. 29–30.

⁴⁸ Vse oddaje pripravljajo v kulturnem uredništvu.

⁴⁹ Mihelj: 2002, str. 42–43.

predstavitve kulturnega dogajanja v Ljubljani – evropski kulturni prestolnici – in se je kasneje zaradi dobrega odziva na programu obdržala. Razumemo jo lahko kot kratko poročilo, oz. ustrežnejše, kot napotilo na aktualno kulturno dogajanje (prispevki so dolgi okoli minute, celotna oddaja okoli 5 ali 6 minut). Namenjena je najširši publiki (termin po *Odmevih*, zato velika odzivnost) in prezentirana po zgledu formata informativnih oddaj. Teme zajemajo aktualne dogodke na področju kulture, ožje umetnosti – novinarji (v obliki poročila z vključenimi izjavami akterjev) poročajo o kulturnih dogodkih v vseh umetnostnih zvrsteh (otvoritve razstav, izidi knjig, premiere gledaliških del, koncerti, podelitve nagrad ipd.), pri čemer se ne osredotočajo zgolj na slovenske ustvarjalce v slovenskem prostoru, čeravno ti močno prevladujejo.

Osmi dan, ki je v podnaslovu označen kot *oddaja o kulturi*, pa je kljub nedavni uvrstitvi v bolj gledan termin (pred *Odmevi*) pravzaprav namenjen bolj specializirani publiki – ne nujno ožji skupini strokovnjakov, vendar pa relativno dobrim poznavalcem kulturnega dogajanja. To trditev podpira zlasti voditeljevo uvajanje gledalca v dogajanje, ki se opira na njegovo (osnovno) vednost in poznavanje kulturnega oz. umetnostnega polja, o katerem teče beseda v prispevku ali studiu. Dolžina oddaje (okoli 30 minut) omogoča relativno večje število daljših prispevkov (na oddajo praviloma med 5 in 8 prispevkov, povprečno dolgih 3–6 minut, običajno tudi kakšen večminutni pogovor v studiu). Teme prispevkov so izbrane predvsem glede na aktualno dogajanje, vendarle niso zmeraj prezentirane na način golega poročanja, zlasti z vključitvijo gosta – strokovnjaka – v studiu sta sama predstavitev (umetnika, umetnine, umetniškega dogajanja) ter novinarjevo poročanje nadgrajena v smislu teoretske zastavitve problema in kritiške refleksije oz. komentarja. (Primer: ob razstavi in simpoziju »Rekonstruirana fikcija« v studiu pogovor z Marino Gržinić, avtorico projekta, o sodobni umetnosti; ob razstavi društva arhitektov Ljubljana pogovor s predsednikom društva Gregom Košakom o slovenski sodobni arhitekturi in njenih problemih ter priložnostih; ob razstavi Ludvika Vrečiča v studiu igralec Gregor Čušin iz gledališke predstave o slikarju, skozi oddajo s prispevki in pogovorom povezovanje likovne umetnosti z gledališko).

V okviru kulturnih oddaj je pravzaprav *Osmi dan* edini, ki ponuja – sicer sporadično – tak način obravnave kulture, natančneje umetnosti, pri katerem ne gre le za reproduciranje že obstoječih oznak in predstav, temveč ponudi prostor za strokovno diskusijo in problematizacijo konceptov, obenem pa poskuša k temam pristopiti drugače (bolj poglobljeno). Seveda pa je drugo vprašanje, v kolikšni meri mu to uspe tudi izkoristiti, pri čemer obstaja velika razlika med

posameznimi novinarji in voditelji oddaje. Oddaja se tudi ne omejuje izključno na slovenski prostor, čeprav so prispevki, ki predstavljajo ustvarjalce ali dogajanje v tujini (Zahodni Evropi), po pravilu omejeni na predstavitve ali pa so umeščeni na konec oddaje kot zanimivosti (npr. svetovna muzejska evforija – predstavitev novih muzejev po Evropi).

Podoba podobe je oddaja, ki je enako dolga kot *Osmi dan* (okrog pol ure), zasnovana pa je precej drugače. Voditelj, scenarist in avtor oddaje je ista oseba,⁵⁰ ki posamezno oddajo, namenjeno likovni umetnosti, posveti predstavitvi zgolj ene tematike, običajno razstave v kateri izmed nacionalnih galerijskih oz. muzejskih ustanov (Narodna galerija, Moderna galerija, MGLC, ZDSLU ipd.), redkeje so problematsko zastavljene teme (npr. zbirateljstvo na Slovenskem, Mediteran v umetnosti). V ospredju je kriterij nacionalnega (slovenska nacionalna umetnost, zgodovina slovenske umetnosti, dosežki slovenskih umetnikov), kar se odraža pri sami izbiri in interpretaciji dogodkov oz. tem, ki ne preseže uveljavljenih kategorizacij, periodizacij ter vrednotenja tradicionalne umetnostne zgodovine. Čeprav oddaja zajema tudi teme novejšega datuma, na primer razstave sodobne umetniške produkcije (24. mednarodni grafični bienale), slednjih ne problematizira, temveč jih zgolj predstavlja v maniri poročanja. Voditelj (avtor) oddaje v oddaji le redko aktivno sodeluje, njegova vloga je omejena na začetni nagovor gledalca (običajno ne neposredno), ki vsebuje kakšno misel ali umetnostnozgodovinsko utemeljitev, opredelitev vsakokratne teme, (občasno) postavljanje vprašanj gostom (strokovnjakom, umetnikom) ter posnetke voditelja z akterjem oddaje (na razstavi, na terenu) v dokumentarni maniri (avtentikacija). V glavnini oddaje pravzaprav nastopajo gostje, npr. strokovnjaki, ki gledalcu prezentirajo in pojasnjujejo temo oddaje (po razstavi vodijo in o njej govorijo avtor razstave, avtor postavitve, strokovnjak s tega področja, poznavalec problematike ipd.) ter umetniki, ki na določeni razstavi sodelujejo (dolžina izjav je odvisna od njihovega števila). Glede na monotematski način predstavitve in pojmovanja umetnosti nasploh se zdi oddaja namenjena širšemu krogu gledalcev kot npr. *Osmi dan*, kljub temu pa je v program uvrščena samo enkrat mesečno. Oddaja je očitno namenjena predstavljanju dogajanja, dosežkov in ustvarjalcev na področju likovne umetnosti.⁵¹

⁵⁰ Oddajo je do letos pripravljala Iztok Premrov, ko je postal urednik kulturnega uredništva, je nalogo prevzela umetnostna zgodovinarica Judita Krivec Dragan.

⁵¹ Ponazorimo to s citatom iz članka Iztoka Premrova. Članek je bil posvečen vlogi televizije v sodobni umetnostni zgodovini, v katerem avtor opozarja na pomembnost preučevanja slovenskega

Sklep

Pri analizi izbranih prispevkov dnevnoinformativnih oddaj in oddaj o kulturi oz. umetnosti na *TV Slovenija 1* se je kot osrednji kriterij pokazal kriterij nacionalnega. Ta se kaže tako pri izbiri dogodkov, tem, kot tudi v ustreznem vidiku predstavljanja in zaznamovanosti novinarskega diskurza. Predstavljanje kulture in umetnosti v dnevnoinformativnih oddajah se pretežno osredotoča na ohranjanje nacionalne identitete skozi teme varovanja, prezentiranja in promocije slovenske kulturne dediščine na eni strani in predstavitev dosežkov slovenske kulture in umetnosti v mednarodnem prostoru ter potrebe po umestitvi v evropske kulturne kroge na drugi strani – za razliko od specializiranih kulturnih oddaj, kjer se uveljavlja drugačno pojmovanje kulture, ki ni izključno vezano na slovenskost, temveč v njih prevladuje naravnost na strokovna vprašanja. Poleg opisanega razmerja med preteklostjo (ki je opevana kot »zlata doba«) in sedanjostjo oz. prihodnostjo (progresivna usmerjenost), na podoben način nastopa dvojica regionalno (slovenske pokrajine) in nacionalno (Ljubljana kot center slovenstva). Prepoznavamo implicitne predpostavke o obstoju nacionalne slovenske umetnosti in kulture,⁵² ki je organsko povezana s slovenskim narodom in obstaja kot del (srednje)evropskega prostora, tako na ravni preteklosti (bogata dediščina) kot tudi sedanjosti (uspešni posamezni slovenski ustvarjalci v vrhu evropske ustvarjalnosti), regionalnega (bogata kulturna dediščina) ter nacionalnega (Ljubljana kot sedež nacionalnih kulturnih institucij in s tem kulturnega dogajanja na najvišji ravni).

umetnostnega dogajanja na podlagi TV-oddaj in prispevkov o likovni umetnosti. *»Naj poskusim skrajno preprosto opisati vrednost tovrstnih televizijskih zapisov: vzemimo za primer neko oceno nekega likovnega kritika v oddaji Oči kritike, ki je pred štirimi leti prenehala obstajati. Najprej je tu živa interpretacija likovnega strokovnjaka, ponavadi posneta v avtentičnem okolju razstave del likovnega ustvarjalca, in njegova ponavadi zelo zgoščena (kaj hočemo, televizija je v takih primerih pač bitka s časom ...) kritiška predstavitev. Nato sledijo posnetki posameznih razstavljenih del v širših in ožjih izrezih in – kar je najpomembnejše – razvidna je prostorska razvrstitev ali postavitev umetnin! Če pogledamo na najnovejše in najaktualnejše likovno dogajanje, je jasno, da brez prostorske postavitev ali instalacije sploh ni več pomembnejšega razstavnega dogodka. Končno je tu še posnetek avtorja – likovnega ustvarjalca, večinoma v njegovem neposrednem ustvarjalnem okolju – ateljeju.«*

Premrov, Iztok: »Umetnost in televizija ali o vlogi televizije v sodobni umetnostni zgodovini«, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XXXV (1999), str. 315–316.

⁵² Prim. Spanžel, Špela: *Slovenska umetnost na prelomu 19. v 20. stoletje: poskus zastavitve nacionalnega opredeljevanja v umetnosti*, Ljubljana: ISH, 2001 (seminarska naloga).

Strategije predstavljanja umetnosti in kulture, ki smo jih fragmentarno navedli zgoraj, izrisujejo specifično podobo dežele Slovenije,⁵³ poudarjajo raznolikost, raznovrstnost, specifičnost, edinstvenost (regij, kulturne dediščine, ustvarjalcev) in obenem skupno, homogeno, značilno, organsko (Slovenci kot *kulturni narod*,⁵⁴ umetnost in kultura kot glavna konstitutivna elementa nacije). Skupni imenovalec in okvir je kriterij nacionalnega, ki deluje na več ravneh. Prevladujočo simbolno usmeritev nacionalne umetnosti in kulture na nacionalni televiziji, ki uspešno pokriva tudi usmeritve nacionalne kulturne politike,⁵⁵ pa za konec ilustrirajmo z orisom »špice«⁵⁶ oddaje *Kultura*, najbolj prepoznavne oddaje o kulturi na *TV Slovenija 1*; in sicer v jeziku konca 19. stoletja, ki prevladuje v reprezentacijah kulture na slovenski javni televiziji.⁵⁷

Osrednji lik je *sejalec* pri delu, tj. *sejanju*, sredi nedefiniranega prostora, nekakšne kubrichovske pokrajine, ki pa je očitno futuristična, saj po njej leta vesoljska postaja in se gibajo planeti. Enako futuristična je sejalecova oprava – oblečen je samo v nekakšno rjuho, ki mu zakriva mednožje; prizorišče je z izjemo opisanih oseb in predmetov prazno.

Sejalec je simbolna figura slovenskega umetnika oz. kar slovenskega človeka, slehernika; avtor originala je ena največjih mitoloških figur slovenskega slikarstva, Ivan Grohar, »arhetip slovenskega umetnika«, »tragična figura slovenskega impresionizma«, zaznamovana s »cankarjevskim tujstvom« in obenem avtor najbolj »slovenske« slike, krajine kot »impresije in štimunge«.⁵⁸ Sejalec v umetnosti prevladuje kot pozitivna figura (implicira rodnost, produktivnost, delavnost, povezanost z zemljo), in tako so prispevki v oddaji predstavljeni kot sadovi njegovega dela – v vmesnih kratkih prekinitvah med prispevki vidimo sejaleca z značilno kretnjo sejanja; na enak način se sicer pojavljajo tudi krožeči planeti

⁵³ Prim. izrisano podobo Anglije in konstitucijo naroda skozi *Nationwide*; Brunson, Charlotte, Morley, David: »Everyday Television: *Nationwide*«, v: *The Nationwide Television Studies*, London, New York: Routledge, 1999.

⁵⁴ Spanžel: 2001 (op. 52), str. 18.

⁵⁵ Prim. Čopič, Vesna, Tomc, Gregor, Wimmer, Michael: *Kulturna politika v Sloveniji*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1997 (zbirka Teorija in praksa); zlasti Tomc, Gregor: »Med nacionalno identiteto, kozmopolitizmom in multikulturalnostjo«, str. 255–266.

⁵⁶ Simbolika grafične oblike oddaje: celotna predstavitev kot metadiskurz o programu samem. Brunson, Morley: 1999 (op. 53), str. 27–28.

⁵⁷ Oddaja *Kultura* s »špico« iz leta 2000; grafična oprema se je kasneje sicer spremenila v bolj sodobno.

⁵⁸ Prim. navedeno literaturo pri Spanžel: 2001 in zlasti še Žižek, Slavoj: *Jezik, ideologija, Slovenci*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1987.

oz. vesoljska ladja. Glede na opisane simbolne figure in prevladujoče, splošne koncepcije umetnosti, kulture in naroda lahko sejalec v tej luči razumemo kot prinašalca novega življenja, ustvarjanja v izpraznjenem, odtujenem svetu v prihodnosti. V prenesenem smislu bosta tako umetnost in kultura bistvena konstitutivna elementa slovenskega kulturnega naroda tudi v prihodnje, seveda v primeru »prave« »slovenske« domačijske umetnosti. Presenetljivo v izbrani vlogi tokrat ne nastopa literatura, ki se sicer pojmuje kot ključna za vzpostavitev in ohranitev nacionalne identitete, temveč likovna umetnost. Slednja je glede na različne umetnostne zvrsti tudi sicer najbolj zastopana v poročanju o kulturi. Ali gre pri tem za povezavo med vizualnim v slikarstvu (ki je prevladujoče v likovni umetnosti) in na televiziji, pa bomo morali premisliti kdaj drugič.

Špela Spanžel

ISH – Institutum Studiorum Humanitatis
Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana
Breg 12, Ljubljana, Slovenija
e-mail: spela.spanzel@siol.net

Literatura

- Bašić Hrvatinić, Sandra:** *Državni ali javni servis: perspektive javne radio-televizije v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2002 (zbirka Mediawatch).
- Bourdieu, Pierre:** *Na televiziji*, Ljubljana: Krtina, 2001 (knjižna zbirka Krt; 199).
- Mihelj, Sabina:** »Televizijske reprezentacije kulture v Sloveniji«, v: Kramberger, Taja, Mihelj, Sabina, Rotar, Drago B.: *Končno poročilo ciljnega raziskovalnega projekta 'Obravnavanje kulture v slovenskih medijih'*, Ljubljana: 2002.
- Morley, David, Brunson, Charlotte:** *The Nationwide Television Studies*, London, New York: Routledge, 1999, str. 19–110.
- Premrov, Iztok:** »Umetnost in televizija ali o vlogi televizije v sodobni umetnostni zgodovini«, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XXX (1999), str. 315–318.

- Spanžel, Špela:** *Slovenska umetnost na prelomu 19. v 20. stoletje: poskus zastavitve nacionalnega opredeljevanja v umetnosti*, Ljubljana: ISH, 2001 (seminarska naloga).
- Vogrinc, Jože:** »Komaj znosna lahkost televizije«, v: *Časopis za kritiko znanosti*, letnik XXI (1993), št. 154–155, str. 13–28.
- Vogrinc, Jože:** *Televizijski gledalec*, Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995 (Studia humanitatis. Apes; 3).
- Vogrinc, Jože:** »Mediji po koncu medijev: sociologija komuniciranja in antropologija uporabljanja naprav«, v: Zajc, Melita: *Tehnologije in družbe*, Ljubljana: ISH, 2000, str. 213–224.
- Vogrinc, Jože:** »Intelektualec na TV«, v: Bourdieu, Pierre: *Na televiziji*, Ljubljana: Krtina, 2001 (Knjižna zbirka Krt; 199).
- Zajc, Melita (ur.):** *Gledanje na daljavo. Recepcija televizije na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej, 1993 (Slovenski film; 14).

Maja Sunčič

PLUTARHOVA MORALIA ALI ETIČNI SPISI

Plutarh (pribl. 45–125 n. št.) je bil grški zgodovinar in polihistor iz Hajroneje v grški pokrajini Bojotija. Veliko je potoval po rimskem imperiju, kasneje je celo poučeval v Rimu, kjer je spoznal mnoge vplivne ljudi. Ko se je vrnil v Hajronejo, je bil iniciiran v misterije grškega boga Apolona, kjer je bil zadolžen za interpretacijo prerokb v delfskem preročišču. Poleg tega je bil Plutarh tudi magistrat v Hajroneji ter predstavnik v različnih misijah v tujino. Kasneje ga je cesar Trajan postavil za prokuratorja Ahaje, kar mu je dovoljevalo nositi obleko in insignije konzula.

Slovenski javnosti so bili doslej predstavljeni vzporedni življenjepisi slavnih Grkov in Rimljanov,¹ ki so najbolj priljubljeni, imeli pa so velik vpliv na francosko in angleško književnost, predvsem na Shakespearja. Ostala Plutarhova dela so zbrana pod naslovom *Moralia, Etični spisi*. Gre za približno 60 spisov visoke literarne vrednosti, kjer razpravlja o filozofskih in etičnih vprašanjih, religiji in vsakdanjem življenju. *Moralia* v slovenščino še ni bila prevedena, zato želimo z izborom spisov predstaviti pomembne vidike Plutarhovega dela, ki so zanimivi tudi za sodobnega bralca.

V spisu *De invidia et odio*, O zavisti in sovraštvu (*Moralia* 536C), Plutarh predstavi značilnosti zavisti in sovraštva, ki ju po njegovem mnenju mnogi zamenjujejo. Zavist in sovraštvo sta si podobna, vendar se kljub temu razlikujeta, tako kot se laskač razlikuje od prijatelja (51d), zato se Plutarh v spisu posveti predstavitvi razlik med zavistjo in sovraštvom. Razprava je razdeljena na dva dela: v prvem (1. poglavje) Plutarh predstavi podobnosti med zavistjo in sovraštvom, v drugem delu (2.–8. poglavje) pa razlike. Zavist uvršča med nezaželene strasti, saj tudi v *De vitioso pudore* (529b) razpravlja, kako jo filozof odstrani iz mladeničeve duše. V svojih izpeljavah se skoraj povsem strinja z Aristotelom in ga v določenih izpeljavah povzema. V *Retoriki* Aristotel pravi, da se moramo po razpravi o prijateljstvu posvetiti še študiju sovražnosti in sovraštva na podlagi nasprotij. Mnoge izhodiščne točke v Plutarhovi razpravi izhajajo iz Aristotelove razprave o prijateljstvu v *Retoriki*, ii. 4. 1–29 (1380b 34–1381b 37), in v 8. in 9. knjigi *Nikomahove etike*.

Spis je pomemben z vidika zgodovine čustev, saj v sodobnosti za razliko od antike zamenjujemo ljubosumje in zavist, medtem ko Grki niso poznali besede za ljubosumje.

¹ *Življenja velikih Grkov*, 1959; *Življenja velikih Rimljanov*, 1956, prevedel Anton Sovrè, prenovljeni prevod Kajtan Gantar, 2003, 2000; nov prevod vzporednih življenjepisov, *Vzporedni življenjepisi I*, 2004 (v tisku), prevedel Matej Hriberšek.

Helmut Schoeck,² avtor ene redkih obsežnih študij o zavisti skozi čas in v različnih kulturah, se sprašuje, zakaj so po drugi svetovni vojni redke razprave o zavisti. Zato je konferenca o zavisti, sovraštvu in ljubosumju v antiki marca 2001 v Edinburgu odprla stara, vendar danes žal skoraj pozabljena vprašanja o negativnih čustvih in njihovem družbenem kontekstu. Objava prispevkov s plemične konference je pokazala, da obstajajo različne in nasprotujoče si definicije zavisti, sovraštva in ljubosumja v antiki,³ kar zahteva temeljito in ponovno branje antičnih besedil ter raziskovanje teh čustev v njihovem kulturnem kontekstu.

Zavist sta kot negativno čustvo opredelila že Homer in Heziod,⁴ filozofi⁵ različnih šol pa so razpravljali o pogubnih posledicah zavisti. Ovid pa v *Metamorfozah* zavist opiše zelo plastično:

»Smeh ji je tuj, le pogled na trpljenje ji lahko ga izvabi,
spanca sladkosti nikoli ne okusi, od samih skrbi je
venomer budna in grize se, ni ji povšeči, ko gleda
srečo in radost ljudi; in gloda jih, hkrati pa sebe –
sama je sebi mučitelj.«⁶

Pod vplivom krščanstva se podoba zavisti spremeni, saj krščanstvo za razliko od nekaterih arhaičnih religij, tudi antične grške, ne pozna božje zavisti, medtem ko so Grki razlikovali med zavistjo bogov⁷ in človeško zavistjo.⁸ Krščanstvo zavist opredeli kot izredno nevarno, saj jo uvrsti med sedem smrtnih grehov. Chaucer v *Canterburyjskih zgodbah* v »Pridigarjevi zgodbi« zavist označi kot najhujši greh, ki obstaja: »Gotovo je zavist najhujši greh, kar jih je: vsi drugi so le grehi proti posamezni vrlini, zavist pa je proti vsem vrlinam in proti vsemu dobremu.«

² Schoeck, 1966, *Der Neid*, francoski prevod *L'envie, Une histoire du mal*, Paris, 1995, 18, 498 op. 9. Pregled slovenske bibliografske baze COBISS nas prepriča, da je spisov, ki bodisi v naslovu ali kot geslo vsebujejo besedo »zavist«, zelo malo v primerjavi z besedo »ljubezen«, pri kateri iskalnik sporoči, da je število zadetkov večje od omejitve 2000.

³ Konstan, Rutter, ur., 2003, *Envy, Spite & Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*, Edinburg.

⁴ Homer, *Odiseja*, 5.118: »Bome, trdi ste bogovi, zavidni kot nikdo na svetu, ...« (prev. A. Sovrè). Heziod, *Dela in dnevi*, 195–196: »Bednim ljudem bo povsod prepirljiva zavist za petami, / z zlobnim pogledom in s srcem, ki uživa ob bližnjega škodi.« (prev. K. Gantar)

⁵ Na primer Aristotel, *Nikomahova etika*, 1105b 22, 1107a 11, 1108b 1–6, 1115a 23; *Evdemova etika*, 1221a, 1233b, 1234a; *Retorika*, 1372b, 1386b, 1387b, 1388a, 1418b; Platon, *Zakoni*, 844c, 869c, 870c, 955e; *Država*, 500b, 586c, *Fajdros*, 247a.

⁶ Ovid, *Metamorfoze*, II 778–782. (prev. K. Gantar)

⁷ Evripid, *Alkestida*, 1135, Herakles želi Admetu, da njegova sreča ne bi vzbudila zavisti bogov: »Naj ti ne zavidajo bogovi!« (prev. A. Sovrè). O zavisti bogov tudi Ajshil, *Peržani*, 362, Herodot, I.32.4, III.40.1, VII.46, 236.1, VIII.109.3, Pindar, *Pitijska*, 8, 70, *Istmijaska*, 7, 39.

⁸ Aristotel, *Metafizika* 982b 28ss; Demokrit 68VS, B88; 68 VS, B245; Evripid, *Frag.* 403; Pindar, *Pitijska* 1, 84; 2, 89; 11, 29; Sofokles, *Ajant* 154; Ksenofont, *Spomini na Sokrata* 3.9.8. Študija o zavisti

Pomen zavisti in razliko med zavistjo in ljubosumjem je v 20. stoletju definirala psihoanalitičarka Melanie Klein v spisu »Zavist in hvaležnost«: »Zavist je občutek jeze nad tem, da si druga oseba lasti nekaj, kar si sami želimo, in tisto uživa – vzgib zavisti je, da ji to poskušamo vzeti ali pokvariti. Vrhu tega zavist kaže le na subjektivno razmerje z eno osebo in sega nazaj do najzgodnejšega razmerja z materjo, ki je bilo izključujoče. Ljubosumje temelji na zavisti, a vključuje razmerje do najmanj dveh ljudi; zlasti se ukvarja z ljubeznijo, za katero subjekt čuti, da pripada njemu, a mu jo vzel tekmeec, oziroma grozi, da mu jo vzame. V vsakdanjem pojmovanju ljubosumja se moški ali ženska zaradi nekoga čuti prikrajšan ali prikrajšana za ljubljeno osebo.«⁹

Razliko med definicijo zavisti in ljubosumja lahko opazujemo tudi v slovenščini, saj »zavidati« pomeni »čutiti veliko nezadovoljstvo, da kdo ima, je deležen česa, kar si osebek želi«,¹⁰ medtem ko je »ljubosumen« nekdo, »ki čuti bojazen, da bo izgubil ljubezen, naklonjenost kake osebe«. ¹¹ V slovenščini ima tako kot v drugih modernih jezikih »sovražiti« posredno zvezo z zavistjo, saj pomeni »čutiti veliko nenaklonjenost, odpor do koga, navadno združen z željo škodovati mu«, ¹² vendar se želja po škodovanju pri zavisti in sovraštvu razlikuje tako po smotru kot tudi po obsegu, kar dokazuje tudi Plutarh v svojem spisu.

Hudobno oko (*evil eye*), simbol zavisti, ohranja svoj pomen tudi v 21. stoletju, čeprav o tem danes očitno neradi razpravljamo, zato lahko prevod Plutarhovega kratkega spisa umestimo v kontekst razprave o pregovorni slovenski zavisti,¹³ ki pa se bolj kaže v težnji po večji hiši, ki bi zasenčila sosedovo, kot v prizadevanju za vrlino in ustvarjalnost.¹⁴

in sorodnih izrazih glej Steinlein, 1941, Φθόνος *und verwandte Begriffe in der älteren griechischen Literatur*, doktorska disertacija, Erlangen.

⁹ Klein, 1997, »Zavist in hvaležnost«, 483, v: Klein, 1997, *Zavist in hvaležnost*, Ljubljana.

¹⁰ SSKJ, V, 1991, 810; izrazi: zavidati komu srečo, uspeh; id., 813: grize, razjeda, tare, žre jih zavist; bleda, črna, zelena zavist; pokati, pozeleneti, razpočiti se od zavisti; zelen od zavisti. Besede za zavist so sestavljene iz različnih predpon in glagolov s pomenom 'videti, gledati'. Prvotno so pomenile nekako *'nenaklonjeno, postrani gledati'. Snoj, 2003, *Slovenski etimološki slovar*, 850.

¹¹ SSKJ, II, 1985, 625. Beseda je zložena iz ljub in sumen 'sumljiv', 'sumiti'. Prvotni pomen si lahko predstavljamo kot *'takšen, ki sumi ljubo', v ženskem spolu *'takšna, ki sumi ljubega'. Snoj, *op. cit.*, 361.

¹² SSKJ, IV, 1985, 823. Sovrag, sovražnik, sovrašтво: sestavljenska je prvotno pomenila *'kdor je skupaj s sovražnikom, sovražnikov prijatelj'. Snoj, *op. cit.*, 683. Tako Aristotel kot Plutarh sovrašтво opredeljujeta kot nasprotno prijateljstvu.

¹³ Med 43 državami na svetu, ki predstavljajo 70% svetovnega prebivalstva, smo Slovenci na 18. mestu glede materialistične usmerjenosti (v ospredju osebna materialna blaginja, ki se kaže v razkazovanju: velike hiše, hitri avtomobili itd.). Po deležu prebivalcev, ki si želijo imeti nekaj, kar jim drugi zavidajo, smo Slovenci med 43 državami na petem mestu. Besanz, Ingelhart, Moreno, 1996, *Human Values and beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook. Findings from the World Value Survey*.

¹⁴ Prijava patentov pri Ameriškem patentnem uradu kot kazalec inovativnosti: leta 2001 je Slovenija na milijon prebivalcev prijavila 13,1 patenta, EU 80,1 patenta, Japonska 265,2 patenta in ZDA 322,5 patenta. <http://europa.eu.int/comm/eurostat/structuralindicators>. Schoeck, *op. cit.*, navaja zavist kot zelo pomembno oviro v razvoju.

Plutarh

O zavisti in sovraštvu

(1) O njej (t. j. zavisti) mislijo, da se sploh ne razlikuje od sovraštva, ampak da gre za isto stvar. Na splošno je sprijenost kot črta z mnogimi zankami, ki se giblje sem ter tja s strastmi, ki so nanjo pripete, ter jim omogoča, da oblikujejo mnoge zveze in zaplete druga z drugo; strasti¹⁵ druga drugo vnamejo tako kot bolezni.¹⁶ Srečnež tako žalosti tistega, ki sovraži, kot tudi tistega, ki zavida. Dobronamernost zaradi tega opredeljujemo kot nasprotje obojega,¹⁷ saj predstavlja nasprotje želji po dobrinah bližnjega;¹⁸ tudi sovraštvo in zavist sta takšna, saj težita k nasprotnemu od prijateljstva. Ker pa podobnosti nikakor ne pomenijo enakosti, kot tudi razlike ne pomenijo različnosti, si bomo prizadevali odgovoriti na vprašanje, tako da bomo preučili drugo (t. j. sovraštvo) in začeli pri izvoru obeh strasti.

(2) Sovraštvo izhaja iz predstave, da je osovražena oseba slaba na splošno ali v odnosu do bližnjega¹⁹ (ljudem je prirojeno, da sovražijo, ko mislijo, da se jim je zgodila krivica; zavračajo in gledajo s prezirom nepravičneže²⁰ ali hudobneže). Da ti zavidajo, je dovolj, da imajo vtis, da ti gre dobro.²¹ Zato se zdi, da je zavist brezmejna, saj jo tako kot razbolele oči²² moti vse blešččče, medtem ko je sovraštvo omejeno in vedno usmerjeno na točno določene osebe.

(3) Drugič, sovraštvo se lahko porodi celo do nerazumnih živali: nekateri ljudje sovražijo podlasice, hrošče, krastače in kače. Germanik²³ ni mogel prenesti zvoka petelina ali pogleda nanj; perzijski magi so ubijali miši,²⁴ in sicer ne zato, ker bi jih osebno sovražili, ampak ker so mislili, da jih je bog imel za odvratne; zaradi tega jih sovražijo skoraj vsi Arabci in Etiopci. Zavist pa nastane samo med dvema človekoma.

(4) Ni verjetno, da bi se med živalmi porodila medsebojna zavist,²⁵ saj se živali ne zavedajo sreče ali nesreče drugega niti jih ne zadeva slava ali sramota, stvari, ki

¹⁵ Aristotel zavist in sovraštvo opredeljuje kot strasti: *Nikomahova etika* 1105b 21–23.

¹⁶ Medsebojno povezane strasti povzročijo »okužbo« kot virus, ki okuži vse, ki so v medsebojnem stiku.

¹⁷ To je zavisti in sovraštva.

¹⁸ Aristotel, *Nikomahova etika* 1155b 31–32; 1158a 7–8; 1167a 8–9.

¹⁹ Aristotel, *Retorika* 1382a 4–7.

²⁰ Aristotel, *Retorika* 1378a 1–3.

²¹ Plutarh, *Moralia* 39E, *De recta ratione audiendi* (O poslušanju); Aristotel, *Nikomahova etika* 1103b 3–5; Cicero, *De oratore* (O govorniku) 210.

²² Gre za metaforično uporabo besede ὀφθαλμία, ki v tem primeru pomeni bolečino, ki jo povzroča zavist ob pogledu na srečo drugega.

²³ Olimpiodor, *In Plat. Phaedon Comm.* 156.26ss. Germanik, 15 pr. n. št.–19 n. št., je bil rimski cesar. Zaradi zgodnje smrti (domnevno zaradi zastrupitve) so ga primerjali z Aleksandrom Velikim, ki je umrl v enaki starosti.

²⁴ Plutarh, *Moralia* 369F, *De Iside et Osiride* (O Izidi in Ozirisu); 670D, *Quaestionum convivalium*.

najbolj razkačijo zavist.²⁶ Vendar se medsebojno sovražijo in so si nenaklonjeni²⁷ ter se brez premirja vojskujejo orli in kače,²⁸ vrane in sove,²⁹ sinice in liščki; pravijo, da se kri zadnjih dveh noče združiti,³⁰ ko sta živali ubiti, celo če jo zmešaš, se spet loči in teče v dveh ločenih potočkih. Očitno je, da močno sovraštvo levov do petelinov³¹ in slonov do svinj³² izhaja iz strahu; prirojeno jim je, da tisto, česar se bojijo, sovražijo.³³ Tudi v tem primeru se zdi, da se zavist razlikuje od sovraštva, kajti živalska narava prvo dopušča, drugega pa ne.

(5) Dalje, nikomur ne zavidajo po pravici³⁴ (nihče ne dela krivice, če ima srečo, zaradi česar mu potem zavidajo): mnoge pa po pravici sovražijo, zato jih tudi imenujemo »vredne sovraštva« ter grajamo tiste, ki se ne izogibajo takšnim osebam niti se jim ne gabijo ter jih ne zavračajo. Velik dokaz za to je, da nekateri sicer priznajo, da sovražijo precej ljudi, medtem ko nihče ne pravi, da komu zavida.³⁵

Sovraštvo do podlosti je zares hvale vredno;³⁶ ko so hvalili špartanskega kralja Harila, Likurgovega³⁷ nečaka, ki je bil blag in uglajen človek, je nekdo izmed njegovih koarhontov pripomnil: »Kako naj bi bil Haril dober človek, ko pa ni strog niti do malopridnežev?«³⁸ Pesnik je zelo natančen in obširen v opisu Terzitove telesne deformiranosti; sprijenost njegovega značaja je izrazil zelo jedrnato, v enem stavku:

»Mrzek najbolj je bil obema: Ahilu, za njim Odiseju.«³⁹

²⁵ Plutarh, *Moralia* 961D, *Terrestriane an aquatilia animalia sint callidora*. Sodobni raziskovalci so preučevali zavist pri živalih, predvsem pri opicah, za reference glej Schoeck, *op. cit.*, 116–120.

²⁶ Cicero, *De oratore* (O govorniku) 208.

²⁷ O prijateljstvu med živalmi: Aristotel, *Nikomahova etika* 1155a 18, *Evdemova etika* 1236b 6–10. 1238a 32.

²⁸ Aristotel, *Zgodovina živali* 609a 4.

²⁹ Aristotel, *Zgodovina živali* 609a 8, Elij, *Narava živali* 5.48.

³⁰ Aristotel, *Zgodovina živali* 610a 6–8, Elij, *Narava živali* 10.32, Plinij, *NH* 10.74.

³¹ Plutarh, *Moralia* 981e, *Terrestriane an aquatilia animalia sint callidora*; Lukrecij, 4.710–713, Plinij, *Naturalis historia* (Zgodovina narave) 19.

³² Plutarh, *Moralia* 981e, *Terrestriane an aquatilia animalia sint callidora* (Katere živali so modrejše: zemeljske ali vodne); Seneka, *De ira* (O jezi) 2.11, Plinij, *Naturalis historia* (Zgodovina narave) 9, Elij, *De natura animalium* (O živalski naravi) 1.38, 8.28, 16.36.

³³ Stobaj, *Antologija* 4.7.20.

³⁴ Platon, *Fileb* 49d1; Aristotel, *Evdemova etika* 1234a 30.

³⁵ Foster, »The Anatomy of Envy«, *Current Anthropology*, 1972, 13, 2, 165–202, pravi, da je zavist nemogoče priznati, ker s tem oseba ne prizna zgolj zavisti, ampak tudi, da je inferiorna do osebe, ki ji zavida. Podobno tudi Schoeck, *op. cit.*, 25.

³⁶ Plutarh, *Moralia* 451d–e, *De virtute morali* (O etičnih vrlinah); Aristotel, *De virtutibus et vitiis* (O vrlinah in slabostih) 1250b 23ss.

³⁷ Likurg je bil legendarni špartanski zakonodajalec, Herodot I. 65–66.

³⁸ Plutarh, *Moralia* 55e, 218b, 452d, *Likurg*, 42 d.

³⁹ Homer, *Iliada* 2.220 (prev. A. Sovrè); citira tudi v *Moralia* 30a, *Quomodo adolescens poetas audire debeat*. Za Grke je bila telesna lepota povezana z idejo o vrlinah, zato so predvsem aristokrati veljali za καλοὶ κάγαθοί, »lepe in plemenite«, medtem ko bili so grdi povezani z idejo izprijenosti.

Gre za izredno nizkotnost, če te sovraži najboljši izmed mož.

Vendar ljudje zanikajo, da zavidajo; in če pokažejo, da zavidajo, si izmislijo nešteto izgovorov in pravijo, da so jezni na osebo ali se je bojijo ali jo sovražijo, zavist prikrivajo in utajujejo z imeni drugih strasti, med katerimi samo duševne bolezni ne morejo omeniti.⁴⁰

(6) Tako kot rastline se morajo te strasti hraniti in rasti s tistim, kar jih rodi,⁴¹ kajti nenehno se stopnjujejo zaradi različnih stvari. Medtem ko sovražimo tistega, ki napreduje v sprijenosti, pa bolj zavidajo takrat, ko se zdi, da zavidani napreduje v vrlini.⁴² Zaradi tega Temistokles,⁴³ ko je bil še mladenič, po lastnih besedah ni počel ničesar omembe vrednega, zato mu še niso zavidali.⁴⁴ Tako kot se hrošči zaredijo v žitu, ko je zrelo za žetev, in v vrtnicah, ko so polnem razcvetu, tako se zavist najbolj prilepi na značaje in osebe, ki so dobre ter napredujejo v vrlini in slavi. Nasprotno pa odvratne podlosti okrepijo sovraštvo.

Tiste, ki so izrekli krive obtožbe proti Sokratu⁴⁵ in za katere so mislili, da so dosegli mejo nizkotnosti, so njihovi rojaki tako sovražili in zavračali, da jim niso hoteli posoditi niti luči, da bi prižgali ogenj, odgovarjati na njihova vprašanja ali se okopati v isti vodi, ampak so rekli služabnikom, naj jo izlijejo, kot da je onesnažena,⁴⁶ dokler se niso obesili,⁴⁷ saj niso mogli prenašati sovraštva.

Največja in bleščeča sreča pogosto pogasi zavist.⁴⁸ Zelo malo je verjetno, da je kdo zavidal Aleksandru⁴⁹ ali Kiru,⁵⁰ ko sta zavladata in postala gospodarja sveta. Podobno kot sonce, ko stoji neposredno nad človekovo glavo in zliva svojo svetlobo, senco

⁴⁰ Basil, *De invidia* (O zavisti) 92 A.

⁴¹ Aristotel, *Nikomahova etika* 1104a 27ss.

⁴² V 537a je bogastvo tisto, ki spodbuja zavist. Vrlina je po Plutarhovem mnenju največje bogastvo. Plutarh se distancira od zavisti, saj pravi »sovražimo«, v primeru zavisti pa »zavidajo«.

⁴³ Temistokles je bil atenski strateg in politik (524–459 pr. n. št.), poveljnik flote pri Salamini. Kasneje so ga izgnali iz Aten. Umrli je v Magneziji, kjer je bil gost perzijskega kralja Atakserksa.

⁴⁴ Hipaz, *Frag.* 6. Zaradi svojih uspehov je bil Temistokles deležen tako imenovanega »zlega očesa«, zavisti, zato so ga rojaki izgnali. V večini kultur obstaja koncept strahu pred uspehom, pred »zlim očesom«, Schoeck, *op. cit.*, 94–96, Foster, *op. cit.*; Klein, 1997, »Žalovanje v povezavi z manično-depresivnimi stanji«, v: Klein, *op. cit.*, 229: »Nekateri ljudje čutijo dolžnost, da ostanejo neuspešni, ker uspeh zanje pomeni, da bodo morali koga ponižati ali celo poškodovati, zlasti starše, brate in sestre.«

⁴⁵ O procesu proti Sokratu, ki ga je po Platonovem mnenju spodbudila predvsem zavist, glej Platonovo *Apologijo*, ki jo je v slovenščino prevedel Anton Sovrè. Zavist kot vzrok navaja v 18d 2, 28a 8, 33a 8, 37d 2. Poleg zavisti kot vzrok za Sokratovo obsodbo na smrt navaja tudi obrekovanje, $\delta\tau\alpha\beta\omicron\lambda\eta$: 18d 2, 19a 1, 19b 1, 20c 5, 20d 4, 20e 3, 21b 2, 23a 4, 24a3, 7–8, 37b 2.

⁴⁶ Gre za miasmo, obredno onesnaženje.

⁴⁷ V antičnih virih se pojavljajo nasprotujoče si različice zgodbe o usodi Anita in Meleta: Diogen Laertski 2.43, 6.9–10; Diodor, 14.37.7; Temistij, *Or.* 239c. Plutarhova zgodba je ilustracija Aristotela, *Nikomahova etika* 1166b 11–13.

⁴⁸ Aristotel, *Retorika* 1388a 11ss.

⁴⁹ Aleksander Veliki, sin Filipa Makedonskega (356–323 pr. n. št.), je bil osvojil enega največjih imperijev v zgodovini, ki je segal do Indije, ter grško kulturo globaliziral, zato velja za proto-globalista.

bodisi izbriše ali naredi zelo majhno,⁵¹ se tudi zaradi sreče, ko doseže veliko višino in stoji visoko nad zavistjo, zavist zmanjša in umakne, saj jo je premagal blišč slave. Sovraštvo pa se ne zmanjša zaradi vzvišenosti in premoči sovražnikov. Aleksander gotovo ni imel nikogar, ki mu je zavidal,⁵² vendar mnoge, ki so ga sovražili, in ti so bili tisti, ki so spletkarili proti njemu ter ga na koncu umorili.

Podobno je tudi z nesrečami: ustavijo zavist, ne pa tudi sovraštva, kajti ljudje sovražijo tudi svoje najbolj ponižne sovražnike,⁵³ medtem ko nihče ne zavidava nesrečniku. Resnična je pripomba sodobnega sofista,⁵⁴ da zavistneži najbolj uživajo v pomilovanju.⁵⁵ Tudi v tem primeru obstaja velika razlika med obema strastema, kajti narava sovraštva se ne spremeni v odnosu do srečnega ali nesrečnega človeka, medtem ko zavist ni več možna, če sta bodisi sreča ali nesreča na višku.⁵⁶

(7) Ponovno – ali ravno na tak način –, si bomo ogledali isti princip z negativnega vidika. Ljudje se odpovedo sovražnosti in sovraštvu,⁵⁷ ko so prepričani, da se jim ne godi nobena krivica, ali če spremenijo mnenje, da so tisti, ki so jih sovražili kot slabe, dobri, ali tretjič, če so od njih imeli kakšno korist, kajti »zadnja usluga«, kot pravi Tukidid, »čeprav majhna, če je posredovana ob pravem trenutku, izbriše tudi večje krivice«.⁵⁸ Prva izmed možnosti ne izbriše zavisti, kajti možje zavidajo, čeprav so od začetka prepričani, da se jim ni zgodila krivica.⁵⁹ Ostali dve jo še bolj poslabšata, kajti zavistneži še bolj zavistno gledajo na tiste, ki uživajo sloves zaradi dobrote, kajti čutijo, da posedujejo največji blagoslov, vrlino. In četudi prejmejo kakšno korist od srečneža, trpijo⁶⁰ in mu zavidajo tako namen kot moč.⁶¹ Nameni izhajajo iz njihove vrline, moč

Aleksander je umrl zelo mlad in v čudnih okoliščinah – domnevno je bil umorjen, kar je še bolj prispevalo k mitu o njem.

⁵⁰ Kir je bil vladar Perzije, 559–529 pr. n. št.

⁵¹ Zavist je kot senca slave, Stobaj, *Antologija* 3.38.35.

⁵² Plutarhov argument v primeru velike slave, ki naj bi ukinila zavist, ni prepričljiv, saj lahko domnevamo, da so Aleksandra sovražili iz zavisti in ga zato umorili.

⁵³ Aristotel, *Retorika* 1382a 14.

⁵⁴ Filologi za zdaj niso ugotovili identitete omenjenega.

⁵⁵ Zato Platon, *Fajdos*, 253b, pravi, da je bolje, da ti zavidajo, kot da te pomilujejo.

⁵⁶ Aristotel, *Retorika* 1388a 11sl. Sreča ali nesreča sovražnika ne vpliva na spremembo čustev, t. j. oseba je še naprej osovražena, medtem ko beda ali izjemna sreča povsem ukine zavist.

⁵⁷ Gre za razliko med $\xi\chi\theta\rho\alpha$, sovražnostjo, in $\mu\tilde{\iota}\sigma\sigma\epsilon$, sovraštvom. Prva beseda je povezana predvsem z idejo sovražnika kot nasprotnika prijatelja, medtem ko je druga splošnejša in ne zaznamuje nujno sovraštva do osebe, ampak lahko tudi do abstraktnega, kot so na primer slabosti.

⁵⁸ Tukidid 1.42.3.

⁵⁹ Aristotel, *Retorika* 1386b 20–25, Cicero, *Tusculanae Disputationes* 4.8.

⁶⁰ Basil, *De invidia* (O zavisti) 93c.

⁶¹ Zavistneža nikoli ne moreš pomiriti z darili, saj ga s tem še bolj razkačiš. Schoeck, *op. cit.*, 30–31. Klein, 1997, »Zavist in hvaležnost«, v: Klein, *op. cit.*, 512: »Zavistnež vse to čuti kot nekaj, česar ne more nikoli dobiti, ker ni nikoli zadovoljen, kar še krepi njegovo zavist.«

iz njihove sreče, oboje pa je blagoslov. Zaradi tega se zavist zelo razlikuje od sovraštva, kajti kar olajša eno, žalosti in zagreni drugo.⁶²

(8) Oglejmo si še namene obeh strasti in vsako posamezno preučimo. Nameni tistega, ki sovraži, so, da bi škodoval⁶³ (gre za nagnjenje in namen,⁶⁴ ki čaka na priložnost, da škoduje), slednje pa je pri zavisti odsotno. Mnogi zavistneži ne bi hoteli, da bi njihovi zaupniki in domači bili uničeni⁶⁵ ali da bi utrpeli nesrečo, čeprav trpijo zaradi njihove sreče; medtem ko poskušajo okrniti njihovo slavo in veličastnost, če le imajo priložnost, pa jim ne bi povzročili nepopravljive škode, ampak se kot pri hiši, ki se dviguje visoko nad njihovo, zadovoljijo s tem, da podrejo le tisti del, ki njihovo hišo postavlja v senco.⁶⁶

Prevedla Maja Sunčič

⁶² Z vrlinami in z darili je lahko pridobiti sovražnika, da postane prijatelj, medtem ko zavistnež nikoli ne more postati ne prijatelj ne zaveznik.

⁶³ Plutarh, *Moralia, De sapienda ex inimicis utilitate* (Kako imeti korist od sovražnikov) 87b; Aristotel, *Retorika* 1382a 8, Diogen Laertski 7.113.

⁶⁴ Aristotel podobno govori tudi o »namenu« v prijateljstvu ter pravi, da ta namen izhaja iz navade, *Nikomahova etika* 1157b 29–31; *Evdemova etika* 1237a 33ss.

⁶⁵ Aristotel, *Retorika* 1382a 15.

⁶⁶ Ksenofont, *Spomini na Sokrata* 3.9.8, in Hrizipova definicija zavisti, *Moralia, De stoicorum repugnantiis*, 1046B–C. Gre za še eno upravičevanje zavistnežev, da si prizadevajo za egalitarizem, kjer so vse hiše enako velike in visoke, zaradi česar naj bi zavist izginila. Komunistični in socialistični sistemi 20. stoletja dokazujejo, da zavistnež vedno najde razlog za zavist, kajti popolna enakost je možna le v utopiji, glej Schoeck, *op. cit.*

Projekt »Mainstreaming vocational guidance for refugees and migrants«

Program Leonardo da Vinci v okviru Evropske unije je sprejel projekt z naslovom »Mainstreaming vocational guidance for refugees and migrants«. INV – Inštitut za narodnostna vprašanja in nosilka projekta, avtorica tega zapisa, sta bila povabljeni k sklenitvi partnerstva na podlagi osebne priporočila. Projekt so zasnovali na univerzi v Glasgowu, njegova nosilka pa je dr. Pamela Clayton z Oddelka za izobraževanje odraslih in nadaljnje izobraževanje. Partnerstvo pri projektu je mednarodno in ga predstavljajo češka organizacija DHV CR iz Prage, nemški instituciji Gesellschaft zur Unterstützung von Gefolterten und Verfolgten E. V. (GUGEV) in Gesellschaft für Arbeit, Technik und Entwicklung GmbH (GATE) iz Hamburga, danski organizaciji Århus Tekniste Skole (ATS) iz Århusa in Dansk Flygtningehjælp (Danish Refugee Council) iz Københavna, italijanski Centro Documentazione Ricerche per la Lombardia (CDRL) iz Milana, slovenski partner Inštitut za narodnostna vprašanja (INV) in velikobritanske partnerske organizacije Careers Scotland, Glasgow North, Scottish Enterprise iz Glasgowa in Education Action (prej RETAS/World University Service) iz Londona. Irski partner je Spiritan Asylum Services Initiative (SPIRASI) iz Dublina. Evalvator projekta je gospod Peter Plant iz Hundesteda. Projekt se je začel 1. oktobra 2003 in bo potekal do 30. septembra 2006.

K sodelovanju smo bili povabljeni v začetku leta 2002. Raziskovalke in predavateljice, ki smo vanj vključene, vidimo v njem možnost za angažirano antropološko udejstvovanje, saj si sociokulturne antropologinje in antropologi med drugim že več let prizadevamo za ustrežnejšo obravnavo migrantov in beguncev. Izkušnje so namreč pokazale, da ljudem, ki se ukvarjajo z migranti, primanjkuje antropološke vednosti. Projekt je namenjen svetovalcem v poklicnem izobraževanju in drugim osebam, delujočim v institucijah, združenjih in prostovoljskih asociacijah, ki se ukvarjajo z begunci, iskalci azila in migranti. Pilotni projekt naj bi svetovalce usposabljal za kvalitetno svetovanje beguncem in migrantom, ki imajo ob prihodu v novo državo težave pri izobraževanju in zaposlovanju. Ljudje, ki naj bi migrantom in beguncem svetovali, imajo največkrat težave pri ugotavljanju njihovih pravic in obveznosti. Pogosto sploh ne vedo, na kakšne ovire begunci naletijo in katere informacije bi potrebovali za lažjo integracijo v novo kulturno okolje. Svetovalci bodo ugotovili, kaj morajo dodati svoji običajni praksi, da bodo lahko beguncem in migrantom ustrezno svetovali.

V okviru projekta bomo za uporabnike izdelali spletno stran s podrobnimi informacijami in povezavami z drugimi spletnimi stranmi o beguncih in migrantih. Med drugim bo vsebovala študije primerov o življenju migrantov, teoretske razprave iz begunskih študij, primere dobre prakse, spletne povezave z infomacijami o »izvornih« državah

migrantov in beguncev ipd. Poleg spletne strani bomo pripravili tudi *online* tečaj usposabljanja za ljudi, ki delajo z begunci in migranti. Potekal bo od 1. oktobra 2005 do 31. marca 2006. Spletna stran in tečaj bosta napisana v češkem, danskem, angleškem, nemškem, italijanskem in slovenskem jeziku.

Vse bralce, ki jih to zanima, vabimo, naj nam svoja vprašanja sporočijo na naslov elektronske pošte: alenska.janko-spreizer@guest.arnes.si.

Alenka Janko Spreizer

Nekateri vidiki implementacije e-forumov v izobraževalni dejavnosti*

V zadnjih letih narašča *on-line* poučevanje in izvajanje seminarjev ter diskusij, bodisi kot dodatek bodisi kot nadomestek za fizični pouk oziroma predavanje. Obstajajo tudi profesionalni seminarji, ki izobražujejo ljudi za vodenje elektronskih diskusijskih skupin. Literatura s tega področja obsega zlasti deskripcije vlog in odgovornosti teh *on-line* moderatorjev. Tako *face-to-face* diskusijska skupina kot tudi elektronska diskusijska skupina (e-forum) sta si podobni v tem, da obe vključujeta socialno aktivnost in diskusijo, kooperativno sodelovanje, racionalnost in namembnost, sistematičnost in pogosto tudi kreativnost. Obe tudi predpostavljata participacijo ter formalno ali neformalno obliko moderiranja.

Konference se pogosto izjalovijo, ker vodja diskusije ni zmožen preseči začetnih težav pri prenosu tehnik vodenja in moderiranja iz realnih v *on-line* kontekste. Problemi nastajajo zaradi pomanjkanja socialnih signalov (obrazna mimika, kretnje, kimanje) v umetnih, elektronskih kontekstih, kjer morata biti kontekst komunikacije in pomen eksplicitno izražena. Moderator mora vedeti, kako pripraviti oziroma vzpostaviti kontekstualne vezi, ki gradijo skupni komunikacijski model, na podlagi katerega se vzpostavljajo tudi ustrezne norme, vloge in pričakovanja. Moderator mora vzpostaviti neke vrste *common ground*, ki bo norma za kasnejše interakcije med udeleženci elektronskih diskusijskih skupin.

* Besedilo je rezultat raziskovanja v okviru ciljnega raziskovalnega programa (CRP) »Računalniško posredovana komunikacija (e-forumi) v izobraževalni dejavnosti«, ki ga financira Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije.

Na številnih področjih izobraževanja imajo seminarji, delavnice in podobne oblike skupinske interakcije zelo pomembno vlogo, zlasti pri posredovanju kompleksnega znanja. Zmožnost prezentiranja prepričljivih argumentov, tako pisnih kot verbalnih, je pri taki dejavnosti nujna. Diskusije med profesorji in študenti/dijaki, bodisi kot povratne informacije o opravljenem delu bodisi kot strukturirana predavanja ali *ad hoc* srečanja, lahko študentom/dijakom pomagajo, da se seznanijo z vsemi razsežnostmi obravnavanega problema in da si pridobijo zaupanje, ko skušajo najti lastne, unikatne načine reševanja problemov. V obdobju stalnega povečevanja števila študentov/dijakov je učenje v majhnih skupinah še težje. Zato se komunikacijske in informacijske tehnologije lahko uporabljajo na številne načine in omogočajo izboljšanje komunikacije med študenti/dijaki in profesorjem/mentorjem. Nekatere komunikacijske tehnologije omogočajo neposredni dialog (elektronska pošta, forumi, klepetalnice), druge pa omogočajo posredno pomoč, tako da posredujejo gradivo za diskusijo, čemur sledi pouk (*on-line* dokumenti, zbirke na CD-ROM-ih).

E-forume lahko uporabljamo v vseh etapah izobraževanja. Zelo pogosta in uspešna metoda, zlasti pri delu z osnovnošolci in srednješolci, pa je, da se s pomočjo računalniško posredovane komunikacije izvaja diskusija pred poukom in po njem. RPK se tako uporablja zlasti zunaj pouka, s čimer se izboljša uspešnost pouka, med katerim se lahko vsebine še dodatno poglobljajo. Študenti in dijaki se lahko s pomočjo RPK veliko naučijo drug od drugega, saj je lahko RPK aplicirana na veliko načinov. RPK podpira izobraževalni proces:

- a) ker dijakom/študentom omogoča dobivanje povratnih informacij,
- b) ker lahko profesorji čas, namenjen pomoči študentom/dijakom ali mentorstvu, porabijo za reševanje raziskovalnih težav,
- c) ker poveča interakcijo med študenti/dijaki, s tem da omogoči delo v skupini in dodatno komunikacijo poleg rednih srečanj,
- č) ker mentorjem/profesorjem pomaga pri komunikaciji s študenti/dijaki, s tem da razširi diskusijo tudi zunaj omejenega časa, namenjenega pouku, in pospeši ter poveča pripravljenost študentov/dijakov za sodelovanje pri pouku (s tem ko se s pomočjo RPK že predhodno seznanijo s problematiko),
- d) ker je elektronska pošta učinkovit pripomoček, zlasti pri mentorstvu, pri zelo majhnih skupinah in pri interakciji med profesorjem in študenti/dijaki,
- e) ker računalniško posredovana komunikacija omogoča, da postane učni proces bolj osredotočen na študente/dijake, saj omogoča bolj interaktivno in kolaborativno učenje.

E-forume lahko uporabljamo pred začetkom pouka, tako da študente/dijake seznanimo s tematiko, potekom pouka in glavno topiko diskusije, med poukom (v tem primeru gre za specifične primere: hkrati s sinhrono komunikacijo spremljamo *on-line*

dokument, *on-line* sinhrono predavanje in podobno) ali po pouku (prediskutiramo obravnavano problematiko, diskusijo poglobimo, zberemo povratne informacije pri študentih/dijakih, jih seznanimo z naslednjo tematiko in jim damo novo gradivo, opozorimo jih na zanimive spletne strani, kjer lahko dobijo dodatno literaturo).

Vloga profesorja/mentorja je v skoraj vseh poljih RPK drugačna kot pri pouku v učilnici, profesor ni več dominantna oseba, ampak postane eden od mnogih. Ta egalitarni učinek lahko študente/dijake spodbuja k aktivnejšemu sodelovanju v diskusiji. Kljub temu mentor/profesor s stališča drugih udeležencev interakcije pogosto ohranja vlogo voditelja in zato tudi pogosto igra bistveno vlogo pri spodbujanju ostalih. Sprememba komunikacije (od besedne k pisni) lahko odbija nekatere sodelujoče, kar mora preseči mentor, ki v tem primeru prevzame vlogo moderatorja foruma. Mentor/profesor je tudi odgovoren, da nemudoma razreši nesporazume.

Bistveno pri pouku in diskusiji je doseči aktivno sodelovanje študentov/dijakov. Obstaja veliko razlogov, zakaj bi študenti/dijaki lahko bili aktivni. Vendar lahko uvajanje računalniško posredovane komunikacije nekatere spodbuja, druge pa postavlja v pasivno vlogo. Obstajajo različne strategije za povečanje participacije študentov/dijakov v učnem procesu in za izboljšanje kakovosti pouka. Pomembni dejavniki so:

- a) pričakovanja študentov/dijakov;
- b) problem dominantnih osebnosti;
- c) zagotavljanje pripravljenosti študentov/dijakov;
- č) ujemanje podpore RPK s siceršnjimi izobraževalnimi zahtevami.

Pričakovanja študentov in mentorja/profesorja se lahko bistveno razlikujejo. Novi študenti niso seznanjeni s seminarji in mentorstvom kot obliko dela in so pogosto pasivni. Mentorji morajo zato pojasniti namen seminarjev. Vsako novo obliko učenja je treba natančno predstaviti, pojasniti je treba tudi njeno vlogo v siceršnji strukturi učnega predmeta. Zlasti v disciplinah, v katerih uporaba računalnikov ni razširjena, lahko uvajanje novih komunikacijskih tehnologij izzove odpor. Udeleženci zato potrebujejo tako pedagoško kot tehnično pomoč, če želimo, da bodo tehnologije učinkovito uporabljali. Težave se pojavijo tudi, če sodelujoči niso pripravljeni na delo, če torej niso predhodno opravili vseh zahtevanih nalog. Ti študenti/dijaki si morda težje učinkovito organizirajo čas. Če jim omogočimo fleksibilen dostop do gradiva, na primer tako, da gradivo (članke, videoprezentacije) postavimo na spletne strani ali v posebne mape diskusijskega foruma, jim lahko s tem pomagamo, da si avtonomneje organizirajo čas.

Na uspešnost e-forumov vpliva več dejavnikov, pogosto pa se zgodi, da se učinkovita raba izpopolni šele po nekajletni uporabi teh forumov. Implementacija tudi vpliva na

druge učne metode, jih morda modificira ali pa nekatere celo ukine. Najbolje je v začetnem letu opraviti evalvacijo v skupini.

Obstaja nekaj najpogostejših problemov, ki bi jih moral vsak mentor resno pretehtati, preden začne načrtovati implementacijo *on-line* forumov v učni proces.

a) Koliko časa lahko namenite projektu vzpostavljanja računalniško posredovane komunikacije? Priprava in prilagoditev gradiva specifičnemu okolju v virtualnem forumu bo verjetno zahtevala dodatni trud in čas.

b) Do katere stopnje lahko modificirate izobraževalni proces in razporeditev učne snovi? Vsaka nova aktivnost, ki bi jo izvajali v *on-line* diskusijskih forumih, mora biti vgrajena v kurikulum, kar bo zahtevalo spremembo aktivnosti znotraj in zunaj učnih ur.

c) Osebnne spretnosti, povezane z informacijskimi in komunikacijskimi tehnologijami. Mentorji/profesorji bodo morda potrebovali pomoč ali podporo strokovnjakov za programsko opremo. Prav tako bodo – vsaj na začetku – tudi študenti in dijaki potrebovali pomoč ali pa nekakšen skupen hitri tečaj s področja komunikacije v forumih.

č) Dostop do primerne programske opreme, potrebne za računalniško posredovano komunikacijo. To je lahko velik problem, čeprav so sedaj šole in fakultete relativno dobro opremljene, programska oprema za vgradnjo *on-line* forumov pa je tudi cenovno dostopna vsaki šoli ali fakulteti.

d) Stališča študentov/dijakov. Študenti in dijaki so pod vplivom predhodnih učnih izkušenj, zato lahko zavračajo uporabo novega gradiva ali novega načina dela.

Motivirati študente/dijake za uporabo elektronskih orodij za računalniško posredovano komuniciranje je lahko izziv zlasti pri disciplinah, kjer se računalniki le malo uporabljajo (družboslovje). Verjetno je ena od glavnih ovir njihova percepcija oziroma predpostavka, da ne dovolj poznana orodja in z njimi povezane aktivnosti niso bistvenega pomena za konkretni učni proces in pridobivanje znanja; prav zato je odločilno, da jim razložimo, kako se ta sredstva ali učni cilji, ki jih bomo dosegli s pomočjo komunikacijskih tehnologij, skladajo s kurikulumom, in da jim pomagamo pri pridobivanju znanja s pomočjo novih učnih tehnik in učnih metod.

Uporabo komunikacijskih in informacijskih tehnologij lahko spodbujamo na več načinov:

a) Dostopnost: dostopnost je osnovna stvar pri določanju, kdaj in kje lahko RPK uporabljamo, med šolskim poukom ali študijem in zunaj njega. Preveriti moramo različne elemente, da zagotovimo uporabo elektronskih orodij za neodvisen študij oziroma učenje. Internetna povezava je osnova predpostavka, zagotoviti moramo tudi uporabniška imena za registracijo. Pridobiti moramo softver, ki ga inštaliramo

samo na partikularne računalnike, namenjene študentom/dijakom. Vsa elektronska orodja morajo biti dostopna vsem študentom/dijakom.

b) Podpora: študenti/dijaki bodo potrebovali pomoč pri uporabi neznanih orodij, pridobiti bodo morali nove tehnične spretnosti in se naučiti novih načinov dela. Zelo koristno je, če učni proces s pomočjo računalniško posredovane komunikacije vpeljemo z začetnim uvodnim tečajem spoznavanja komunikacijskih orodij, kjer predstavimo glavne tehnične spretnosti ter spretnosti, ki so nujne za uporabo pri določenem učnem predmetu. Prav tako je koristno, da zagotovimo pomoč izven uradnega šolskega pouka, ko študenti/dijaki delajo doma. Koristno je vzpostaviti elektronski naslov za vsa morebitna vprašanja (elektronska pošta, po kateri vsak dan odgovarjate na vprašanja v zvezi s komunikacijskimi tehnologijami). Na forumu lahko postavimo tudi posebno mapo s pogostimi vprašanji (*Frequently Asked Questions*).

c) Spreminjanje stališč: odpor do novih tehnologij se opira na argument, da nova orodja niso tako koristna in uporabna kot že uveljavljena. Mentorji morajo študentom/dijakom razložiti, da ta orodja nudijo nekatere osnovne elemente, bistvene za izobraževalni proces (iskanje informacij po internetnih straneh, posredovanje informacij, komunikacija, kritično branje, prezentacija). Z učinkovito rabo RPK bodo študenti/dijaki prepoznali resnično vrednost novih veščin znotraj svojega disciplinskega področja.

č) Razvoj kurikulumov: za uvajanje novih, zlasti pa učinkovitih komunikacijskih in informacijskih tehnologij je treba spremeniti nekatere vidike učnega procesa. Nove naloge ali tehnike morajo biti smiselno vključene v siceršnji učni program, tako da študenti/dijaki vidijo RPK kot dejansko pomoč in kot smiselno organiziran del celotnega učnega/raziskovalnega procesa. Pomembno je, da študentov/dijakov ne preobremenimo z delom. Nekateri deli pouka (domače naloge, predavanja) morajo biti prilagojeni in skrženi, da je dovolj časa za nove aktivnosti.

Računalniško posredovana komunikacija mora biti smiselno povezana in vgrajena v celoten učni proces, sicer ima lahko taka inovacija nasprotni učinek od pričakovanega. Pri vsaki implementaciji RPK je treba prepoznati prednosti in predvideti spretnosti, ki jih bodo udeleženci potrebovali. Obstajajo trije osnovni načini motiviranja udeležencev:

a) Posredovanje dostopa do novega gradiva, programskih orodij.

b) Razvijanje spretnosti: V tem okolju udeleženci potrebujejo številne spretnosti, kot so sposobnost organiziranja časa in obvladovanje dela z informacijskimi tehnologijami. Če se udeleženci zavejo vrednosti učenja teh spretnosti med izobraževanjem, lahko to postane glavno motivacijsko gibalno za uporabo. Elektronska komunikacijska orodja (elektronska pošta, klepetalnice, forumi, oglasne deske) lahko povečajo komunikacijo študentov/dijakov z mentorjem in povečajo njihovo motivacijo.

c) Izboljšanje povratne informacije, hitrosti reagiranja na probleme, na katere udeleženci naletijo. Tehnologije lahko omogočijo študentom več nadzora nad tem, kaj in kako študirajo. Fleksibilnost komunikacijskih orodij tudi spodbuja diferencirano rabo učnih stilov.

Asinhrona komunikacijska sredstva (kjer ni nujno, da so vsi udeleženci prisotni istočasno (elektronska pošta, diskusijske liste)) podpirajo fleksibilno participacijo. RPK omogoča tudi spodbudnejše in manj stresno okolje za tiste, ki ne želijo sodelovati v *face-to-face* diskusijah. Multimedijški učni proces je dostopen za vse učne predmete. Strukturiran ter interaktivni pristop spodbuja aktivno in poglobljeno učenje.

V skladu s tendenco, da se fokus izobraževanja premesti s profesorja na študente, so tudi napovedi, da bosta učenje in učno gradivo vedno bolj produkt samih študentov. Prvi korak so prav *on-line* forumi in diskusijske skupine, pa tudi izdelovanje spletnih strani, ki temeljijo na določeni (študijski) topiki. Sami študenti so tudi vedno bolj kritični in zahtevni glede kvalitete študijskega gradiva, in taka opozorila se bodo – tako vsaj upamo – vedno bolj vraščala v izobraževalni proces.

Tadej Praprotnik

Post-colony And Post-socialism Contexts In Social Scientific Writing And Teaching*

WHO WE ARE. This project will bring together an international team of specialists acting as resource faculty with a group of twenty participants, junior university teachers from nine Central and Southeastern European countries. Sponsored by the HESP Regional Seminar for Excellence in Teaching, the three-year (2003-2006) project is based in the Institutum Studiorum Humanitatis, Graduate School of the Humanities, Ljubljana, Slovenia.

PARTNER ORGANISATIONS. The partner organisations of the ISH in this project are: Beogradska otvorena škola, Belgrade, Serbia and Montenegro; University of Prishtina, Faculty of Law, Prishtina, Kosova; SEE University Tetovo, Teacher Training Faculty, Tetovo, Macedonia.

* The project was recently removed from the ISH.

OUR TOPIC. The demise of socialist regimes since 1989 has triggered a new academic field of so-called 'post-socialist studies'. Much like studies in post-colony since the 1960s, they were triggered by a global political singularity. The topics of the ever-increasing body of literature in post-socialism are diverse and variously framed, and they are exerting decisive impacts on individual social scientific disciplines as well as on interdisciplinary problem fields. They also importantly inform all public understanding of the 'processes of transition', from everyday discourses to the international political arena.

Large portions of the rapidly spawning social scientific literature on post-socialism adopt commonsensical, progressivist perspectives according to which the ex-socialist contexts, now 'liberated of totalitarianism' and opened to an uninhibited observation, are 'transitioning', ostensibly towards the 'higher' social order of capitalism and western-style democracy. This social evolutionist flavour is strongly reminiscent of colonial writings on the Other both in its organisation of perspective and its agenda. It is therefore tempting to propose that a specific type of colonial relationship between 'old' and 'new' 'democracies' and their proponents and interpreters is setting in. While post-colonial studies represent an impressive intellectual tradition on its own and have crucially informed the so-called post-modern thinking, studies in post-socialist contexts seem to have epistemologically regressed. The project hopes to locate and take up discussion of the many critical voices in postsocialism, who certainly owe much of their own intellectual development to the multiple impacts of post-colonial theory. Considered will be works from the fields of anthropology, ethnology, sociology, cultural studies, history, law, political science, international relations, economy, and education.

OUR GOALS. During our project, we will examine the social scientific interpretations of post-colonial and post-socialist contexts. We will endeavour to build study programmes that will:

- Articulate an analytical perspective on social scientific production on post-colony and post-socialism;
- Attempt to formulate a novel perspective on social processes in both contexts;
- Specifically address local historic, social and political contexts in the participants' countries;
- Attempt to build new epistemologies;
- Devise explanatory techniques for classroom rendering.

ELIGIBILITY. Eligible to apply were junior university-level teachers from the following countries: Albania, Bosnia-Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Kosova, Macedonia, Moldova, Romania, Serbia and Montenegro, and Slovenia. All applicants were required to demonstrate excellent command of spoken and written English.

In addition, candidates were required to meet the following criteria:

MISCELLANEA

Raziskovalni projekti / Research Projects / Les projets de recherche

- Hold a degree (BA, MA or Ph.D.) in one of the following fields: anthropology, ethnology, sociology, cultural studies, history, law, political science, international relations, education. Applicants from other disciplines will be considered as well.
 - Be employed by a recognized institution of higher education in their home country as teaching assistants up to the level of assistant professors;
 - Have at least 12 months teaching experience at the university level.
- The selected participants will be provided with all relevant study materials.

RESOURCE FACULTY. The resource faculty group are: Dr. Michal Buchowski, Professor of anthropology, University of Poznan, Poland; Dr. Duska Knezevic Hocevar, Assistant Professor of anthropology, senior research associate, Scientific research centre of the Slovenian academy of sciences and art, Slovenia; Dr. Nancy Ries, Associate Professor of anthropology, Colgate University, New York, USA; Dr. Irena Sumi, Assistant Professor of anthropology, senior research associate, Institute of ethnic studies and ISH – School of postgraduate studies in the humanities, Slovenia; Dr. Daniel Wilcat, Professor of Native American Studies and Director of the Environmental studies program at Haskell Indian Nations University, Kansas, USA; Dr. Sari Wastell, permanent lecturer, Goldsmiths College, University of London, UK.

PROJECT STAFF. Dr. Irena Šumi, Project Director; Dr. Hannah Starman, Project Coordinator; Dr. Martin Berishaj, Project Assistant; Damjan Franz, Technical Support.

GENERAL WORKPLAN. The work on the project is planned for three consecutive years (2003-2006). The participants and the faculty will be engaged in an around-the-year cycle of activities, starting with September 1, 2003, as follows:

- Familiarizing themselves with the basic reading list for the topic;
- Participating in problem-oriented group work with the resource faculty. The participants will, in agreement with the faculty, determine their specific study interests;
- Studying their chosen topic with the help of the resource faculty, confer with other participants and the faculty on-line, and submitting written reports;
- Preparing for summer school sessions.

The core yearly activities of the project are the summer schools (August 2004, 2005, 2006). Organized each year of the program in August, they will allow all the participants to meet, present and debate extensively their work with other participants as well as specific problem topics together with the resource faculty. During the project, the participants will be expected to develop, through discussion and peer collaboration, an on-going linkage between their project work and their real-life research and teaching. At the conclusion of the project, the participants are expected to:

- Command, and be able to teach on the field of post-colony / post-socialism;
- Have developed their specialised theme within the topic;

- Have prepared, and implemented model courses / courses contents for undergraduate or graduate university teaching on their chosen subject in the field of post-colony / post-socialism.
- Summer school participation (travel, accommodation and meals) is fully covered by the organisers, as are the intersession activities (on-line web conferencing, reading materials etc.).

PROJECT RESULTS. It is envisioned that as immediate products of the project, a bulk of audio-video documentation (on CD ROMs) will be made containing key lectures, key debates, and written work/presentations of the participants. This material will serve as the basis for a final compendium publication. This publication will contain both the analytical results of the project, and the concrete, theme- and locality-specific curricula models built by the participants.

APPLICATION PROCEDURE. The call for participation was opened between July 15 - August 1, 2003. Selected were applicants from all eligible countries. The candidates were notified of the final selection after September 1, 2003.

Irena Šumi, Hannah Starman

Irén Kertesz Wilkinson & Jasna Čapo Žmegač

University of Hull, Hull, Velika Britanija &
 Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, Hrvaška

Antropologija migracij in transnacionalnosti

Študijski program socialne antropologije na ISH zajema tudi modul antropologija migracij in transnacionalnosti, ki je bil izpeljan v poletnem semestru študijskega leta 2002/2003. Uvodno predavanje sem izvedla avtorica pričujočega besedila, glavnina predavanj pa je bila strnjena v dveh ciklih, v katerih sta predavali **dr. Irén Kertesz Wilkinson** in **dr. Jasna Čapo Žmegač** v aprilu 2003.

Uvodno predavanje je bilo pregledno. Zajemalo je predstavitev migracijske teorije in antropološko teoretizacijo migracij v antropologiji. Orisalo je specifičnosti obravnave v antropološkem študiju in socialne konstrukcije mrež, identitet, skupnosti in globalnih krajin.

Drugi dve predavateljici sta prišli iz tujine. Irén Kertesz Wilkinson je doktorirala iz etnomuzikologije in se posveča predvsem raziskovanju romskih glasbenih praks na Madžarskem. Njeno akademsko delovanje je transnacionalno, saj živi in raziskuje na Madžarskem in v Veliki Britaniji, kjer je trenutno raziskovalka, štipendistka sklada Leverhulm na Hull University. Skupaj z dr. Judith Okely, profesorico antropologije, pišeta monografijo o nedavno izpeljani raziskavi med madžarskimi Romungri. Štiri predavanja Kertesz Wilkinson so bila zaokrožena v ciklu z naslovom »Transnacionalnost, migracijski etos in sedentarnost v romskih (ciganskih) glasbenih praksah«. Prvo predavanje je publiko vpeljalo v etnomu-

zikološke izkušnje in metodologijo terenskega dela pri raziskovanju Romov /Gypsy Research: Fieldwork, Methodology and Experience/. Kertesz Wilkinson je podrobno osvetlila opazovanje z udeležbo in premislek o njem v novi antropološki/etnomuzikološki paradigmi, pri čemer je posebno pozornost namenila vprašanju samorefleksivnosti in spola. Osrednja tema predavanja je bila njena osebna izkušnja transnacionalne raziskovalke, ki je vedno na popotovanju med Madžarsko in Anglijo, Budimpešto in Londonom, ter nenehno obiskuje madžarske Rome. V predavanju se je opirala na delo socialnega antropologa Jamesa Clifforda in njegovo pisanje o terenskem delu kot potovanju.

Sledila so izrazito etnomuzikološko obarvana predavanja: 1) *Hungarian Vlach Gypsy Musical Practice: The domestic practices and professional developments*; 2) *Hungarian Romungro Musical Practices: Professional practices and domestic practices*; 3) *Gypsy Musical Practices: An Overview of Various Gypsy Played Musics. The question of musical bricolage and its relevance to non-Gypsy played musics (cultures). The specifics of Gypsy hybridity amongst other hybridities*. Podprta so bila s predvajanjem številnih glasbenih primerov in dopolnjena z videogradivom, posnetim med terenskim raziskovanjem.

Drugi cikel je izvedla nosilka modula dr. Jasna Čapo Žmegač, znanstvena svetnica na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko v Zagrebu. Čapo Žmegač je diplomirala iz etnologije in francoskega jezika s književnostjo na Filozofski fakulteti v Zagrebu, magistrirala je iz antropologije, doktorirala pa iz demografije na univerzi Berkeley v Kaliforniji. Predava tudi na podiplomskem študiju etnologije in socio-kulturne antropologije na Filozofski fakulteti v Zagrebu in na Hrvaških študijah Univerze v Zagrebu. Njeno raziskovalno delo je usmerjeno v preučevanje zgodovine hrvaške etnologije, zgodovine družine, običajev, ljudske pobožnosti, migracij in procesov identifikacije, hrvaških migrantov v Nemčiji.¹

V petih predavanjih je Jasna Čapo Žmegač predstavila vodilne paradigme raziskovanj migracij in modele integracije mi-

grantov, v tem predavanju se je še posebno posvetila vprašanju konceptov asimilacije, kulturnega pluralizma in transnacionalizma. Orisala je tudi problemska vprašanja globalizacije in kulturnih tokov, migracij in transnacionalizma, transnacionalnih družbenih prostorov, deterritorializacije, lociranosti in metafor kulturnih mešanj (sinkretizem, *brikolage*, kreolizacija). Predavanja je zaokrožila z rekonceptualizacijo osrednjega antropološkega pojma, pojma kulture v kontekstu transnacionalizma.

Predavateljica je priskrbela obsežen spisec literature, ki zajema glavnino predvsem antropoloških referenc s področja migracij in transnacionalnosti. Tekste smo obravnavali s študentkami in študenti na seminarjih. Gradivo lahko bralci, ki jih to zanima, dobijo v knjižnici ISH.

Alenka Janko Spreizer

¹ Dr. Jasna Čapo Žmegač je avtorica okrog petdesetih znanstvenih razprav, objavljenih na Hrvaškem in v tujini. Napisala je več knjig, npr. *Hrvatski uskrnsni običaji: Korizmeno-uskrnsni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica* (1997), *Srijemski Hrvati: Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije* (2002) itd. Souredila je zbornik *Kroatische Volkskunde/Ethnologie in den Neunzingen* (Dunaj 2001).

Druga gostovanja

V študijskem letu 2003/2004 so na ISH gostovali še naslednji vabljeni predavatelji in predavateljice:

Nancy Virginia Ries, Colgate University, New York, ZDA
Daniel R. Wildcat, Haskell Indian Nations University, Kansas, ZDA

Marija Jurić Pahor
Narod, identiteta, spol
 ZTTEST, Trst 2000

Knjiga **Marije Jurić Pahor** *Narod, identiteta, spol* je redka študija, ki se z interdisciplinarnim pristopom – ki ga ne le napoveduje, temveč tudi v resnici uporablja – posveča tako posamezniku, individuumu, kot kolektivu oz. družbi. Uporaba psihoanalitičnih, socioloških, zgodovinskih, etnoloških in antropoloških teoretičnih prijemov omogoča pogled iz različnih perspektiv ter neprestano opozarja na nevarnosti (pre)ozke zavezanosti (le) enemu teoretičnemu pristopu.

Knjiga, ki je izšla leta 2000 v knjižni zbirki tržaške založbe ZTTEST, ima 379 strani. Številne opombe v besedilu opozarjajo na pomen etimologije besed, na kontekste, v katerih je beseda nastajala. Obsežna literatura na koncu knjige oz. reference, ki se pojavljajo v besedilu, kažejo na avtoričino široko poznavanje problemskega polja.

Ključno vprašanje študije so ideološke razsežnosti procesov, ki skozi prizmo vrednotenja spola, oblikovanja spolne identitete, zarisujejo meje nacij in nacio-

nalizmov. Francoska revolucija, njene posledice oz. dediščina, se pri tem kaže kot temelj nacionalno motiviranega nasilja, ki vodi k izoblikovanju hegemonsko usmerjenega mednacionalnega združenja – evropeizacije.

Raziskava je nastala na podlagi analiz leposlovnega gradiva, literarnoteoretskih in psihoanalitičnih študij, zgodovinskih in družboslovnih razprav, socialnopsiholoških študij, kulturno-političnih esejev, člankov, lastnih opažanj, intervjujev, memoarskih in avtobiografskih zapisov. Štirideset odprtih intervjujev je avtorica opravila na Koroškem in Tržaškem.¹ Tematiko je analizirala s pomočjo globinske hermenevtike Alfreda Lorenzerja, ki poleg nezavednih posameznikovih upošteva tudi nezavedne kolektivne fantazije. Metoda omogoča dekonstrukcijo univerzalističnega diskurza nacionalne identitete, ki po feministično zasnovani ideji² in tezi avtorice temelji na reprezentacijah patriarhalnega sveta.

¹ Polovica intervjuvanih je bila ženskega in polovica moškega spola. Vsi informatorji/ke so bili rojeni po letu 1945 in so dokončali visokošolski ali univerzitetni študij. Avtorica je izhajala iz teze, da je večina nosilcev etnonacionalne identitete izobraženih (nav. delo, str. 229).

² Marija Jurić Pahor poudarja pomen utelešenega subjekta. Svoja teoretična izhodišča pa definira v nasprotju z diskurzom Judith Butler, ki prelamlja z »matrico rojstnega kraja v mesu, kot iz-viru« (nav. delo, str. 123, 124).

Avtoričina teza je, da je konstrukcija »drugega«, negativno, represivno vrednotenje spola in spolnosti (na podlagi katerega nastaja človek nacije – države – oz. človek za nacijo – za državo), omogočila uspeh in preporod »moškega časa«³ (oz. narodni preporod). Ob tem odpira vprašanja, kako so se oblikovale nacije, nacionalizmi in (etno)nacionalne identitete. Avtorica ne ostaja le pri teoretičnih utemeljitvah. Z zgodovinsko in strukturalno analizo se obrača na konkretne primere v preteklosti, hkrati pa osvetljuje tako sodobna družbena vprašanja preoblikovanja nacionalnih držav kot tudi »domače teme« o slovenskem »enakopravnem« vključevanju v subnacionalno Evropo.

Raziskava razkriva, kako močno so ideje o državi (Jean Bodin) skupaj z nacionalnotvornimi silami zaznamovale ideje o spolu, ki temeljijo na principu združevanja duha in narave v enost. Narava je v takšnih okvirih pojmovana kot ženskost, kot nekaj mračnega in nevarnega, kar je treba obvladati oz. nadvladati. Prizadevanje za degradacijo oz. desubstanciacijo narave (ženske) je v politični filozofiji odvzela prostor ženski izkušnji. Ženska je bila utemeljena kot tisto, kar moški ni. Pri tem ne gre le za mizoginijo filozofskih misli ter idej 18. in 19. stoletja, temveč tudi za oblikovanje diskurza, ki je ženske pregnal s področja zgodovinskeosti k »naravi« (po: Hannah Arendt, nav. delo, str. 60). Osrednja težnja države je bila (tako) usmerjena k nadzoru teles-

nosti ter spolnosti in je oblikovala različne demografske politike: od pregona čarovnic, babic, prvih poskusov omejevanja ter nadzorovanja ginekološke vednosti do novodobne skrbne populistične politike, ki s slikanjem zastrašujoče podobe o izumiranju naroda bedi nad ženskami in jih preganja iz sfere javnega, kjer se odvija zgodovina, v svet biološke reprodukcije (po: Hannah Arendt in Seyla Benhabib, nav. delo, str. 60).

Etnološka usmerjenost avtorice ne zadržuje le pri analizi normativne ravni življenja. Pogled ji neprestano uhaja v ozadje, v vsakdanje strategije ljudi. Takšen pogled opozarja, da populacijski razvoj na Slovenskem ni potekal le tako, kot je predvidevala oblast. Ljudje so namreč ohranili svoje navade, le stežka in počasi so spreminjali svoje vrednote ter verovanja. Nikoli in nikjer se niso spreminjali tako hitro, kot so želeli vladajoči krogi.

Seksizem, ki ga Jurić Pahor očita Freudu, predvsem pa Lacanu, vpeljuje prvenstvo falosa že na ravni diskurzivne forme. Pojavlja se kot ideja, ki drugega ne potrjuje v njegovi individualnosti, temveč kot »lastna projekcija izpodriva njegovo samostojnost in drugega posplošuje« (nav. delo, str. 62). Manko kritične refleksije, po avtorici, odseva težnje po Enem, po »faličnem konstrukt«, ki je temelj patriarhalne misli in je analogen vsemu urejenemu, v nasprotju s kaotičnim. »Ono«, osovraženo, pa ni le ženska, temveč tudi vsaka druga marginalizirana

³ *Partus temporis masculus* je (tudi) naslov razprave Francisa Bacona. Njegove misli o nadvladi duha, logosa nad naravo (žensko) avtorica navezuje na misli Thomasa Hobbsa in Jeana Bodina (nav. delo, str. 50, 51).

pozicija, ki prevzame njen status (npr. Jud).

Vse se seveda vrti okoli vprašanja identitete, okoli »ujetosti človeka v mašinerijo obsedenosti z Enim in istim« (nav. delo, str. 209). Avtorica obravnava identiteto kot konstrukt, ideal, ki teži k poenotenju in se kot izraz uveljavi v času prevlade zahodnega (latinskega) sveta nad vzhodnim (grškim). Identiteta predpostavlja enost Boga Očeta z Bogom Sinom. Potemtakem gre, tako Jurić Pahor, za moškocentrično bojno pozicijo.

V kritiki, usmerjeni proti Lacanu, Freudu in drugim zagovornikom »zahodnjaške vizije identitete«, ki pristajajo na bojevnikiški značaj bivanja,⁴ avtorica razkriva ujetost v nacionalni diskurz, v reprezentacije nacionalne identitete. Kolektivna ednina, ki jo je utemeljila revolucija leta 1789, ima svoj analogon v individualni ednini. S francosko revolucijo je postal moški⁵ »Jaz« poosebljena državniška sila, »suverena teritorialna enota v malem« (nav. delo, str. 208). Revolucija je Francijo oblikovala v prostor, ki naj bi homogeniziral regionalizme in partikularizme. Na simbolni instanci Imena - Očeta je prišlo do popolne identifikacije med državo, vojno in nacijo. A vendar – kot večkrat poudari avtorica – ni bilo že od nekdanj

tako. Prav predrevolucionarna pozicija, ki je bila pozneje označena za »utopično«, »žensko« pozicijo, dokazuje, da je instanco zakona, ki ji je podložna mati (ženska), utemeljil patriarhat.

Marija Jurić Pahor opozarja, da latinski pojem »identitas« predpostavlja vsaj dva dela oz. dvojnost. Svoj pogled zato avtorica usmerja pod površino istovetnosti, pod površino etnonacionalizma oz. pod površino nacionalnega v globino. Ob analizi nacional(istič)nega diskurza in (drugih) politično manipulativnih konstruktov pa je vprašljivo prepričanje, da se pod povrhnjico skriva »humus zgodovinskega prostora«, »arhe«, v smislu izvornega (po etimologiji gre za začetek, maternico), »prvobitnega«, lokalnega, etničnega povezovanja ljudi, ki ga avtorica pojmuje v obliki ženskega korpusa. Namen raziskave je (tako) definiran kot poskus, da bi se na primeru oblikovanja etnonacionalnih identitet približali »podzemni lokalnosti« oz. po Freudu našli »zgodovinsko resnico, ki se skriva za mitičnim materialom« (nav. delo, str. 226, 227).

Analiza etničnosti in nacionalnosti poskuša zajeti tako »primordialistično« kot »modernistično« usmerjene teoretične pristope.⁶ Avtorica sledi ideji Benedicta

⁴ Analize identitete (kot konstrukta s »poenotevalnim nabojem«), po Klaausu Theweleitu »belega terorja«, ne obravnavajo kot posledico nezavednega, temveč kot strah in beg pred njim. Kar je v nasprotju s pojmovanjem človeka kot »nasilne zveri«. Suvereno oblast, ki opravičuje vojsko in vojne, tudi Freud pojmuje kot sistem prisile, ki pa naj bi najprimerneje krotil človeško agresijo. Temu avtorica nasprotuje s stališčem, da ne gre za krotitev destruktivnih gonskih energij, temveč za potlačitev »vrojenih«, »dobrih« – prosocialnih, matičnih oblik oz. vsebin (po: Mantzoso, nav. delo, str. 204). Po tej razlagi nasilje ni vrojeno, temveč prihaja od zunaj.

⁵ Kot opozarja Adrienne Rich, ne gre za kateregakoli moškega, temveč za natančno določen tip družbe in oblastne organizacije (nav. delo, str. 251).

⁶ Več o teoretičnih dilemah med »izvornimi« oz. primordialističnimi in instrumentalističnimi (modernističnimi) oz. družbenokonstruktivističnimi pristopi gl. Jurić P., M., str. 69; Šumi, I., nav. delo.

Andersona o namišljenih, načrtno in umetno ustvarjenih skupnostih («imagined communities») oz. o zavestno lansirani »izumljeni tradiciji« Erika Hobsbawma, hkrati pa opozarja na pomanjkljivosti takšnega početja, ki ne upošteva, da etničnost (na kateri, po avtorici, sloni nacija oz. nacionalna država)⁷ močno zaznamuje izkušnje ljudi, ki to »etničnost« živijo. Gre za temeljno dilemo teoretičnih razprav, ki se vrtijo okoli vprašanja, ali gre pri etniji oz. naciji za novoveški pojav ali ne.

Po Anthonyju D. Smithu avtorica poudarja zgodovinske dimenzije oblikovanja narodov (dolgotrajen proces), kjer si narodi znotraj jasno določenih meja vedno znova postavljajo nova pravila in se obnavljajo (nav. delo, str. 71). To je (seveda) v nasprotju s teoretičnim pristopom, ki pojave razumeva zgolj kot produkt »nove« dobe. Ideje o popolni

prekinitvi s preteklostjo, o zavesti novega časa, avtorica prikaže kot rezultat delovanja razločitvene, kohezijske sile. Potrebo po »nation buldingu« postavlja ob bok rojstvu »moškega časa«. Novi red ljudi naj bi se po tej ideologiji izoblikoval sam od sebe, brez stika z »drugim« (z žensko).⁸ Nadvse pomembno se zdi na tem mestu avtoričino poudarjanje družbenih teženj po kontinuiteti in nespremenljivosti. Gre za kontinuitete, ki potekajo ob spreminjenih pogledih in normah novega časa (in to kljub navidezni drugačnosti). Kontinuitete, ki jih raziskovalci oz. pristaši modernističnega pristopa, kot marsikomu opravičeno očita, spregledajo.⁹ Da kontinuitet ne bi spregledala tudi sama, se obrača k iskanju izvora. Za analitičnega raziskovalca nevarno področje, ki lahko kaj hitro – to se je na nekaterih mestih zgodilo tudi avtorici – zavede v nekritično odkrivanje »prvobitnega«.¹⁰

⁷ Socialna antropologinja Irena Šumi opozarja na nevarnosti razvojnega (v smislu kvalitativnega) razmišljanja, obravnave etnično-nacionalnega v smislu kolektivne rasti. Čeprav študijo Irena Šumi konča z mislijo Abnerja Cohena (»če postane kaka etnična grupacija formalno priznana, ..., potem ne govorimo več o etničnosti, temveč o nacionalni in mednarodni politiki«), pa vendar opozarja na pomanjkljivosti takšnih direktnih predpostavk (Šumi, I., *Kultura, etničnost, mejnost*. Založba ZRC SAZU Ljubljana, 2000).

⁸ Leviatan (Država) se v Hobbsovi razpravi pojavi v podobi človeškega telesa, na ilustraciji njegove razprave v podobi mladega moškega, ki spominja na Boga in predstavlja politično ter duhovno transformacijo, za katero je značilna odmaknjenost od korenin, od prvobitne narave in od konkretnega drugega (nav. delo, str. 59).

⁹ Pogled Benedicta Andersona ne obravnava zamišljenih skupnosti le kot novoveško iznajdbo. Kot v spremni besedi *Zamišljene skupnosti* opozarja Jože Vogrinec, avtor ne misli, da ima zgodovina tri stopnje, in ni tehnološki determinist. »Imagined communities« so skupnosti, kjer potekajo stiki med ljudmi vedno v živo in vsakdo vsakogar pozna. Po taki razlagi je skupinska identifikacija vedno namišljena in ne gre le za stopnjo v razvoju »pred« obstojem zamišljenih skupnosti. Vse skupnosti, za katere člani se imamo, so rezultat naše imaginacije, načini zamišljanja pa so zgodovinsko različni (spremenljivi). Čeprav avtor problematiko postavlja v nekoliko drugačne (teoretične) okvire, mu potemtakem moramo priznati, da se zaveda pomena izkustva, saj opozarja na medsebojne stike med ljudmi (Vogrinec, J., »Spremna beseda«. V: *Zamišljene skupnosti*. SH Ljubljana, 1998).

¹⁰ Irena Šumi opozarja, da je pojmovanje historičnih procesov kot nepretrgane verige enosmiselnih dogodkov v okviru politološko naravnanih teoretizacij lahko zelo nevarno početje. V historiografski

Do rojstva »moškega časa«, po Jurić Pahor, pripelje transformacija ženskega duha v moškega, ki predpostavlja identifikacijo z Očetom. Avtorica to prehodnost odkriva s strukturalno analizo iniciacijskih ritualov (pri različnih družbah skozi zgodovino in po svetu). S pomočjo širokega poznavanja antropologije, zgodovine in literature sledi Van Gennepovi delitvi na ločitvene,¹¹ vmesne in priključitvene rituale, modelu, ki ga uporablja pri historični analizi krščanskih simbolov Stare in Nove zaveze, dramskih antičnih del ter etnografskih raziskav.

Avtoričina teza je, da iniciacijski obredi vodijo v falogocentrično, patriarhalno vojaško usmerjeno skupnost mož. Patriarhalni rituali po tej razlagi zanikujejo rojstvo iz matere in utemeljujejo ponovno rojstvo iz očeta.¹² Pri tem ne gre zgolj za zatajitev komplementarnosti spolov, za prevlado enega spola nad drugim, temveč (po sugestiji Gilberta Herdta, nav. delo, str. 93) za individualno zatajitev, potla-

čitev identifikacije z materjo – z žensko oz. z materami – z ženskami (prenos individualnega na kolektivno).¹³

Iniciacijo pogosto spremlja (oz. je spremljala) ritualizirana homoseksualnost (npr. sesanje penisa kot dojke). Zaradi odpora do ljubezni med moškimi se je skozi preteklost homoseksualnost postopoma deseksualizirala. »Stoično« in »asketsko« usmerjeni velmožje so jo gojili naprej v podobi moške družbe, ki zaničuje ženske (po: Ranke Heinemann, nav. delo, str. 120). Seksualnost je bila postavljena pod največji nadzor, politika jo je dovoljevala le še v oplodjevalne namene. Izoblikovala so se moška zavezništva (ponekod ritualno ponazorjena s prenosom semena, inseminacije), s porokami žensk med različnimi klani (eksogamnih porok) so se ustvarjale nove zveze, ki so ohranjale notranjo kohezijo moške alianse.¹⁴

Avtorica izpostavlja nasilje,¹⁵ institucionalizacijo vojaštva, izoblikovanje vojaške obveznosti kot pogoj za oblikovanje

analizi etničnega, po Barthu, »razlike med skupinami postanejo razlike med seznami (kulturnih) potez; pozornost pa se potem preusmeri v analizo kulture namesto v etnično organizacijo« (nav. delo, str. 39).

¹¹ Vzorednice lahko najdemo tudi v »public schools« oz. pri iniciacijskih vpeljavah brucev in bruck (predvsem v Veliki Britaniji in ZDA). Vse ločitvene obrede avtorica navezuje na očiščevanje od ženskih uteralnih substanc.

¹² Glede na raziskovalni problem je v ospredju avtoričinega zanimanja iniciacija dečkov predvsem v patriarhalnih družbah, z le kratko razlago »matičnih« družb.

¹³ Na tem mestu bi opozorila na socialnega antropologa A. P. Cohena, ki je prav tako poudarjal, da na iniciacijo ne gledamo le kot na spremembo družbenega statusa posameznika. Zagovarjal je tezo, da mejnost prepoznavamo kot zadevo zavesti in ne kot posledico institucionalnega diktata (več o tem gl. Knežević Hočevar, D., *Družbena razmejevanja v dolini Kolpe*, ZRC SAZU Ljubljana, 1999).

¹⁴ Antropološki koncept menjave, s katero si moški gradijo intersocialne odnose ob menjavi žensk (nevest), je v antropologiji izoblikoval Claude Lévi-Strauss.

¹⁵ Penetracijska logika odvzame »drugorodcem« samostojnost, dva partnerja postavlja v razmerje nadvlade in podrejenosti. Homoseksualnost v antični Grčiji (analogno nekaterim plemenom po svetu) je v takšnih okvirih pojmovana kot »napadalno dejanje, ki dokazuje superiornost aktivnega partnerja nad pasivnim« (po: Dover, nav. delo, str. 132), in ne kot izraz ljubezni. To naj bi dokazovala hegemonistična podoba »moškosti« v antični Grčiji – podoba moškega vojaka in državljana. Poraženost je asociirana s kastracijo, s ponižanjem v žensko vlogo. Falične fantazije vzpostavljajo povezave med poželenjem in

nacionalnih form. Pripravljenost posameznika, da »umre in ubija« za državo (očetnjavo), navezuje na tematiko žrtvovanja mladenk/devic,¹⁶ kar ob oblikovani želji po »enotnosti izbrancev« ter vojni zmagi sprejmejo (tudi) moški. Umrjeno truplo asociira Kristusovo trpljenje. Okoli rane, dobljene v vojni, se spleta heroizem. *Corpus mysticum* je posvetni izraz mističnega Kristusovega telesa, ki se s sekularizacijo (12., 13. stoletje) transformira v *corpus morale et politicum*. Francoska revolucija pa je tista, ki dokončno utemlji prenos kategorij svetega na nacionalne vrednote. »Njen Bog pa so bili Narod in (resnični) revolucionarji, kolektivni Mesija« (citata po: Suzanne Citron, nav. delo, str. 152).

Avtorica utemljuje svojo tezo tudi z etimološkimi analizami.¹⁷ Termin »natio« se navezuje na »matične« sorodstvene skupnosti, ki so obstajale na prehodu iz rodovne organizacije v teritorialnoupravni sistem države prvotnega tipa. Termin ustreza grški besedi »matris« oz. slovan-

ski besedi »matica« in izraža prisotnost matriarhalnega sveta.¹⁸ Kot sklepa avtorica, gre za načelo, temelječe na diadi mati - otrok. Vsak otrok namreč izvira iz matere (o tem tudi latinski pojem natio; »natus« = rojen). Če to prenesemo na področje družbenega, lahko rečemo, da je vse pripadnike skupine združeval enak izvor bivanja. Kar se sklada z rodovno povezano skupnostjo.¹⁹ Pojem »natio« se je po etimološki razlagi postopoma odmiikal »očetnjavi«, vse do francoske revolucije, ki je – kot že rečeno – prelomno preoblikovala dinastične teritorialne države v državo z moderno demokracijo. Nacije v sodobnem pomenu besede je ustvarila država preko centralnih uprav, institucij in organizacij.

Takšen proces oblikovanja državniške kohezivne sile avtorica postavlja v Napoleonovo Evropo, v slovenskem prostoru pa v Ilirske province. Pri tem opozarja na ideologijo, idejo o enotnem narodu, ki so jo Francozi razvijali s pomočjo enotnega učnega sistema, a ne eksplicitno, in je v

bojevanjem in se kažejo tako v umetnosti – v podobi Erosa kot lokostrelca ali v uporabi vojaških metafor v antični literaturi – ob opisih strastne ljubezni (»ženska se preda moškemu, ki jo osvoji«, nav. delo, str. 141).

¹⁶ Česar – kot opozarja Marija Jurić Pahor – ne gre enačiti s samomori. Več o tem gl. nav. delo, str. 147.

¹⁷ Analize etimološkega razvoja pomembno prispevajo k poznavanju miselnih procesov in asociacij (pomen tudi za sedanjost). Vprašanje pa je, ali iskanje izvornosti po drugi strani ne predstavlja nevarnosti nekritičnega predpostavljjanja in samoumevnosti.

¹⁸ »Arché« kot začetek, izvor, po etimološki razlagi ne dokazuje vladavine žensk, temveč izpostavlja načelo po izvoru.

¹⁹ Etimološke povezave in navezave sugerirajo, da pojma »natio« oz. »matica« niso uporabljali le za skupnost istega izvora, temveč tudi za rodni kraj oz. za skupni teritorij. Ali za državo, čeprav ne v političnem pomenu, na kar opozarja etimološki razvoj praslavanske besede država, ki izhaja iz glagola »držati« (po: Bezljaj, nav. delo, str. 159).

²⁰ Vprašanje je, kaj si avtorica predstavlja pod pojmom »christianitas«. Katoliški, protestantski svet ali na splošno krščanski svet? Definira ga kot očiščevalno silo, ki je poskušala uničiti vse povezave z izvorom; z biološko-genetično, jezikovno in teritorialno kontinuiteto. Definicija pa je pomanjkljiva. Tudi krščanski svet namreč ni homogen.

slovenskem prostoru ravno zaradi svojega načela, da je treba začeti »vse navuke s tisto besedo, s katero nas je mati vučila« (po: Valentin Vodnik, nav. delo, str. 185), pridobila mnogo pristašev. Avtorica se zaveda, kako pomembno je vpeljava slovenskega jezika v sistem izobraževanja vplivala na razvoj slovenskega šolstva. Po zgodovinarju Franu Zwitterju je pokazala na prvi, čeprav še nejasen prehod slovenske nacionalne ideje tudi na politično področje (kar pa je bila ideja in še ne gibanje, nav. delo, str. 191). Pri tem ne kaže spregledati, da je šlo tudi v času Ilirskih provinc pri šolskih reformah za francoske težnje po »pofrancozenju«, Valentin Vodnik je slovenske učbenike pisal po francoskih predlogah. Ugotovitev Benedicta Andersona o konstrukciji nacionalne preteklosti kot specifične časovne percepcije, ki upošteva subjektivizacijo znotraj nacionalnih diskurzov (bodisi kot heroiziranih subjektov nacionalne usode bodisi kot subjektov žrtve, ki jih zahteva), je razvidna v slavi Napoleonu kot »predhodniku Jugoslavije« (ob 120-letnici Ilirije), v nacionalizaciji čustev, ki – kot ugotavlja avtorica – v Napoleonu še danes prepoznavna osvoboditelja in ne okupatorja oz. imperatorja. Vzgoja otrok v šolah je sooblikovala identiteto nacionalnih držav, razvi(ja)la nacionalizem kot nacio-

nalno politiko, kot obliko nasilja, ki kot *corpus morale et politicum* postane sinonim nacij (moderne države) kot *patriae*. Krščanska²⁰ in nacionalna identiteta se konstruirata okrog negacije »izvornega kraja«, okrog negacije spolne, etnične, fizične razlike (fizičnega bivanja v telesu), negacije zgodovinske kontinuitete. Predpostavljata človeka, ki razredišči sebe in se bori z nečim »zunaj sebe«, kar je ustvarjeno po moški podobi (Zakon, Nacija, Država). Pri tem – kot poudarja avtorica – ne gre za nikakršne »passion elementaires«, temveč za strategijo, ki spodkopava lastno, »prvobitno« identiteto. Marija Jurić Pahor se zaveda, kako intenzivno in nevarno pojem identitete tendira k enotnosti in homogenosti. Zato je presenetljivo, da se ji zdi vpeljava in uporaba pojma »prvobitne identitete« tako neproblematična.

Etno-nacionalno identiteto²¹ avtorica utemeljuje kot identiteto, ki je človeku dodeljena z rojstvom in jo potem posameznik v odnosu z družbo razvija naprej. V besedni skovanki (etno-nacionalno) se skriva vsa avtoričina teza. »Etno« razume v smislu etničnega, bližje prvotnemu pomenu besede »matrica« ali »natio«, medtem ko se beseda nacionalen v smislu drugotnega pomena razvija in oblikuje od 13. stoletja naprej ob enačenju s patro-

²¹ Avtorica povzema avtohtono identiteto (ki se skriva pod povrhnjico) po psihogenetski definiciji Erika Eriksona kot konfiguracijo, ki se skozi sukcesivne jaz-sinteze in preoblikovanja počasi vzpostavi v otroštvu: je konfiguracija integriranih konstitucionalnih dispozicij, posebnosti libidonoznih potreb, preferirane sposobnosti, pomembnih identifikacij, obrambnih mehanizmov, uspešnih sublimacij in uresničujočih vlog (nav. delo, str. 226).

²² Na tem mestu sicer ne bi ponovno odpirala razprav in dilem med t. i. »instrumentalisti« in »primordialisti«, a vendar se mi zdi pomembno opozoriti na razumevanje »etničnosti« v socialni antropologiji. Dognanja kažejo na mnoge nejasnosti, do katerih je prišlo zaradi konceptualne zmede, predvsem zaradi nedosledne uporabe terminologije, razlikovanj med etnosom, etnijo in etničnostjo.

očetnjavo. Unarna poteza je pripisana nacionalni in ne etnični identiteti.

Marija Jurić Pahor se uspešno izogiba družbeno-determinističnim okvirom (konstruktivističnih teorij), a hkrati ob iskanju izvora pristaja na (nekatero) predpostavke, ki jih ne utemeljuje. Ob kritični refleksiji, natančni analizi in skrbni pozornosti, ki jo posveti etimologiji (besed), preseneča nekritična uporaba nekaterih konceptov in izrazov. Tako avtorica ne problematizira izraza »predpatriarhalen«, ki insinuira evolucionistično držo in predpostavlja (univerzalistični) razvoj iz matriarhata v patriarhat (pri vseh družbah po svetu in skozi zgodovino). Razlaga »predpatriarhalnega«, »matriarhalnega« sveta kot družbe, ki organizira življenje okrog dejstva, da je mati izvor vsega, se zdi pomanjkljiva. Predstavljala naj bi nekaj izvirnega, neproblematičnega. Temelji na diadi mati - otrok, kar naj bi bila osnova, na kateri se izoblikuje individualna identiteta. Analogno temu naj bi tudi družbe izvirale iz istega temelja. Zamisel o direktnem prenosu »individualnega« na področje »družbenega« se dozdeva predvsem na tem mestu precej

neprepričljiva. Zaradi neproblematizirane samoumevnosti, »naravnosti« konceptov »matičnega«, »lokalnega«, »etničnega« z dodatno opremo pridevnikov oz. samostalnikov, kot npr. »ljubezen«, »dobro nasproti zlu patriarhata«, so predpostavke še bolj vprašljive.

Socialna antropologinja Irena Šumi opozarja, da je treba razločevati med domorodskimi (»native«/»folk«) in strokovnimi rabami terminologije etničnega. Povzemanje nocij o »izvoru« in povezav v okviru »ljudskih teorij« prikaže kot nevarno skušnjavo, ki prevzema domačinska tolmačenja, ne da bi jih analizirala.²²

Na potrebo po povezavah med kolektivnim in individualnim je na področju socialne antropologije (med drugimi) opozarjal Anthony P. Cohen.²³ Ugotavljal je, da je treba upoštevati in preučevati »mejnost sebnosti« (»boundaries of selfhood«), če nas kot raziskovalce zanimajo (zamejene) kolektivitete. Koncept mejnosti²⁴ mora namreč zajeti zavest posameznika, če hoče preseči svojo fikcijsko naravo na kolektivni, etnični ravni. Cohen je opozoril na subtilni karakter (mejnosti) transformirane identitete, ki je indivi-

Irena Šumi navezuje uporabo terminov na različne interpretativne monade, ki »etnično« v socialni antropologiji utemeljijo kot analitičen pojem (Etnos se navezuje na substanco etničnega in obravnava lastnosti). Po Barthu (Jenkinsu in Cohenu) etničnost definira kot socialni proces, kot polje konstruiranja, organiziranja in manifestiranja kulturnih razlik, ki ga je treba razumeti v smislu upravljanja z repertoarjem tistih razlik, ki jih imajo akterji za neprehodne, ki jih akterji utemeljujejo skozi nocije o izvoru (po: Irena Šumi, nav. delo, str. 34).

²² Privilegiranje kolektivnega glede na individualno v antropologiji je označil kot pomanjkljivost: »Gledano zgodovinsko, je antropologija privilegirala kolektivno in dogmatsko in zanemarila individualno in izkustveno ... Zaradi tega se nismo mogli spopasti s pomeni meja (boundaries). Namesto tega smo jih izumili kot pomembne.« (Anthony P. Cohen 1994; po: Knežević, nav. delo, str. 32).

²⁴ Ob tem je treba omeniti tudi etnologinjo in socialno antropologinjo Duško Knežević Hočvar, ki je v svoji raziskavi (Meja in mejnost v geografiji in antropologiji) sledila Cohenovim opozorilom. Obravnavala je vprašanje (izpodbojnosti) kolektivnih identitet, pri čemer je upoštevala raven posameznika, ki jo je opredelila kot tisto, kar odlikuje koncept mejnosti, vendar v primeru, da je v

dualizirana in ne zgolj utemeljena na statusu.

Marija Jurić Pahor postavlja razlago etnične identitete v drugačne, v psihogenetske okvire. Nezanemarljiva je težnja avtorice, da ne bi zanikala individualne instance pri oblikovanju (etnične) identitete. Vprašanje (pa) je, v kolikšni meri in kako je možno uporabiti psihoanalitične koncepte pri obravnavi zgodovinskega in antropološkega gradiva. Po avtorici hermenevtična metoda Alfreda Lorenzerja opozarja na prisotnost miselnih tabujev²⁵ in družbenih prisil ter omogoča vpogled pod površino potlačenega, pod površino etnonacionalnega, v svet predsimbolnega, v odnos do matere - ženske, v »prvotne interakcijske forme« (po: Alfred Lorenzer, nav. delo, str. 240). Avtorica definira predsimbolno po modelu konceptualnega razlikovanja med semiotičnim in simbolnim. Semiotično povzema po Julii Kristevi²⁶ kot produkt para (in ne individuuma) mati - otrok. Etnonacionalno identiteto (kot velja za identiteto na splošno) navezuje na odnose med materjo in

otrokom v maternici, na rojstvo, dom in domovino (ni nujno teritorialno veza-no). V človeka naj bi bilo vrojeno in mu daje varnost. »Placentarno ekonomijo« Luce Irigaray vzporeja z matičnim družbenim in kulturnim svetom, »katerega orientacijske in urejevalne točke so bile ženske, ali natančneje diada mati - otrok«.²⁷ Zrcalni stadij, ki v psihoanalitični teoriji obravnava prepoznavanje otroka - sebe v podobi drugega, je tokrat uporabljen za razlago družbenega in se kaže v tesni zvezi s transformacijsko logiko iniciacijskih obredov, v ločitvi od matere (ojdipska faza) ter v preusmeritvi pogleda k Očetu, k očetnjavi. Otrok razvija z rojstvom pridobljeno identiteto. Če družbeno okolje otrokove specifike zavrača ali če otrok ugotovi, da te niso zaželenne, začne razvijati obrambne drže.

Avtorica na podlagi takšnih izhodišč (ter zgodovinsko in družbeno pogojenih »interakcijskih form«²⁸) razčlenjuje vzroke za različne obrambne drže med koroškimi in tržaškimi Slovenci. V skladu z izhodiščno diado mati - otrok in na podlagi

analitično polje vključen kot koncept zavesti in ne kot vnaprej določene (zamejene) entitete (več o terminu mejnost, ki sta ga za slovenski prostor oblikovali Irena Šumi in Duška Knežević Hočevar - prevod angleške besede »boundary« - gl. Knežević Hočevar, nav. delo; Šumi, nav. delo).

²⁵ To zajema »življenjske oblike, ki jim je bil prepovedan dostop do zavesti in možnost preverjanja njihovih vrednosti« (po: Alfred Lorenzer). Nezavedno pojmuje kot nekaj, kar je iz naše zavesti izločeno, tabuizirano in je tako rezultat miselnih prepovedi oz. potlačitvenih procesov, do katerih je prišlo v času socializacije.

²⁶ Julio Kristevo povzema M. J. P. le delno. Očita ji zavračanje matriarhalne zgodovine in ujetost v patriarhalni diskurz.

²⁷ Hipotezo, po avtorici, dokazujejo mitologija, arheološke najdbe in zgodovinske raziskave, ki nazorno kažejo, da je bila boginja mati in ne bog oče »izvir bivanja«.

²⁸ Idejnopolitične nazore informatorjev je avtorica umestila v zgodovinski družbeno-politični okvir. Izoblikovanje etnonacionalne identitete je povezala z razvojem društvenega življenja, oblikovanjem nacionalističnega diskurza in obrambnih drž informatorjev. Ukvarja se z vprašanjem »volje za nacijo« v etnonacionalno mešanih okoljih«. Pri tem pa je pomembna in nezanemarljiva obravnava tako »večinskega« kot »manjšinskega« nacionalizma na Koroškem in Tržaškem.

analize intervjujev ugotavlja težnjo ljudi po dvojni identifikaciji (v mešanih regijah). Ob navezavi na idejo (Hektorja Jogana) o »razrešitvi Ojdipovega konflikta in oblikovanju etnične istovetnosti« postavlja tezo o ohranjanju emocionalnih in afektivnih dimenzij prvinskih odnosov pripadnikov slovenske narodne skupnosti. Odrasli človek naj bi bil prav tako kot predoidipski otrok nagnjen k istovetenju z dvema »skupnostma« oz. »jezikoma«. Potreba po istovetenju z enim je potemtakem »umetna«, skonstruirana. Ali kot pravi avtorica, gre za v socializirano »patološko in regresivno stranpot«, ki ne ustreza primarnim – realnim – izkustvenim (in telesnim) interakcijam otroka. Identiteta je namreč večplastna, raznolika in protislovna. Razlika med »sabo« in »drugim« je vedno v pogajanju, meje identitete niso jasno in fiksno določene, temveč so stvar manipulacije in pogajanj. Identitete avtorica ne obravnava kot posledice izolacije, temveč kot rezultat prepletanja.

Šele z vključitvijo politične kontinuitete²⁹ postane etnija narod. Pomembna je zavestna volja, ki se razvije na etnični podlagi in si lasti pravico do državnosti. V teh okvirih je nacija »namišljen konstrukt«, ki daje občutek »naravnega« (čeprav naj bi ravno to tlačil).³⁰ V tem smislu je nacija kot ojdipski model ali koncept falusa, ki razceplja prvobitno vez in jo veže nase.

Analogija s procesom subjektivizacije in pojmovanji identifikacijskih dilem posameznika s prepородom v Imenu Očeta je vsekakor zanimiva. A odpira mnogo vprašanj, na katera avtorica s poudarjanjem »prvobitnega«, »prvinskega«, »sponatnega«, »vrojenega« in »naravnega«, »etničnega« kot »izvornega« ne odgovarja.

Avtorica razkriva iluzijo »ljubezni in navezanosti na narodnost ali narod«, ki zastira destruktivne in agresivne sile, a hkrati nacionalizem projicira na druge.³¹ Njene predpostavke o neproblematični konceptualizaciji »izvornega« in »naravnega« pa ostajajo vprašljive. Odnos,

²⁹ Po zgledu Staneta Južničaja zajame štiri kontinuitete, ki naj bi hkrati ponazarjale razvoj etničnega (matičnega) v nacionalno (očetnjavo); biološko-generično (temelji na diadi mati - otrok, ujema se s prehodom »matice« v očetnjavo), jezikovno (idiom nacije manipulira z »domačijskim«, z »naravnim«, a hkrati to zatira, teritorialno (rojstni kraj, dom) in politično kontinuiteto (politična organizacija etnične oz. etnonacionalne skupnosti).

³⁰ Pogled, da je etničnost v smislu organizacije socialnih odnosov mogoča zgolj znotraj moderne države, ker moderno ideologijo enakosti izziva in se ji zoperstavlja kot alternativa, je predstavil A. P. Cohen. Cohen je (sodobno) etničnost utemeljil v smislu interesnih skupin. Etničnost je tako pravzaprav politični in ne kulturni fenomen (po: Irena Šumi, nav. delo, str. 109).

³¹ »Intelektualna amnezija«, na katero opozarja M. J. P., osvetljuje implicitni nacionalizem, ki se kaže v vsakdanjih izjavah oz. ugotovitvah, da se »nacionalizem vrača«, ter tako predpostavlja obstoj neproblematičnega sveta Evrope zunaj nacionalizma. Nacionalizma nikakor ne gre pojmovati kot iracionalno, čustveno instanco, ničkolikokrat poudari Jurić Pahor, temveč kot namerno organiziran proces, ki z nasiljem dosega enost, po matrici Zakona v Imenu Očeta, in zahteva odklik od mat(er)ičnega, izvornega, v prid identifikacije z enim.

³² Edward Said je (*The World and the Text and the Critic*) na podlagi ideje o dveh oblikah afinitete izoblikoval dihotomijo primarnih vezi, ki naj bi temeljile na naravnih povezavah posameznikov (vezi s soljudmi in okolico – na podlagi biologije in geografije) in sekundarnih vezi, ki so »umetno«

temelječ na »očetovski«, falični premoči, namreč postavlja nasproti »naravni soodvisnosti«, »srčni naklonjenosti«, »primarni ljubezni« (citaj po: Michael Balint, nav. delo, str. 275). Predpostavke se navezujejo na konceptualizacije struktur, ki jih zahodni svet pripozna kot »izvirne«, »prvobitne« ali »naravne«. Pri tem bralka/ bralec pogreša več kritične refleksije, na katero poleg že omenjene Irene Šumi in Anthonyja P. Cohena v sicer nekoliko drugačnem kontekstu, na primeru konceptualizacije »doma«, opozarja feministična avtorica Rosemary George Marangoly. Njene raziskave odkrivajo ideološke konstrukcije subjektov in njihovega razumevanja, pojmovanja, percipiranja »domačih vezi« in dežel.³² Kritika izpodbija pojmovanja »naravnega«, »izvirnega«, lokalitete kot posledice naravne, osebne in privatne vezi. Opozarja na diskurzivno konstrukcijo »doma«, »lokalnega«, »izvirnega«, ki sugerira, da gre za priučene, izoblikovane pojave.³³ Študija Marije Jurić Pahor odpira mnogo zanimivih vprašanj. Raziskava je zasnovana ambiciozno, saj vsebuje tako teoretične utemeljitve in empirično raziskavo kot interpretacijski del. Kritična refleksija spremlja avtoričino pozornost na psiho-

loška stanja, na izkušnje, doživetja (in doživljanja) posameznika. Hkrati pa opozarja na medsebojne povezave in manipulacije ter poskuša zajeti fluidnost psiholoških pojavov.

Avtorica načenna (tako teoretično kot na podlagi terenskega opazovanja in intervjujev) (tudi) zanimivo vprašanje o povezovanju družbenih in humanističnih ved, kolektivnega in individualnega. Poigrava se z idejo o paradigmatičnih preskokih, a se pri tem zaveda nevarnih posledic. Uporaba interdisciplinarnih prijemov lahko vodi v marsikatero metodološko nekorektnost. Na ta način pa se lahko (po drugi strani) uspešno izognemo strogim kategorizacijam, ki pomenijo redukcijo fluidnih, večdimenzionalnih in večplastnih psiholoških pojavov.

Delo Marije Jurić Pahor izziva dileme in razprave na družbeno-humanističnem področju. Kljub nekaterim prenatraganim in ne dovolj prepričljivo argumentiranim predpostavkam je knjiga v slovenskem prostoru pomembna novost, saj tako s teoretskimi kot s terenskimi analizami prepoznava in utemeljuje procese konstruiranja, prepletanja in medsebojnega vplivanja idej o spolu, narodu in identiteti.

Nina Vodopivec

izoblikovane oz. reorganizirane (narod oz. nacija). Izvirne, sorodstvene vezi (temelječe na spoštovanju, strahu, ljubezni) naj bi v razvoju nadomestile konstruirane, afilicijske vezi (transpersonalne oblike kot npr. zavest, razred, hegemonija dominantne kulture), ki so se krepile z institucijami in drugimi družbenimi oblikami. Dihotomija ustreza dihotomiji narave in kulture oz. utemeljuje prehod narave h kulturi (po: Marangoly, G. R., *The Politics of Home*, Cambridge University Press, 1996, str. 16–17).

³³ Pomanjkljivost takšnih »konstruktivističnih« razlag pa je v (popolni) odsotnosti (človeške) individualne instance (G. R. Marangoly, nav. delo).

Francosko-slovensko znanstveno srečanje na EHESS v Parizu

24. in 25. novembra 2003 je bilo v prostorih Maison des Sciences de l'Homme na 54, boulevard Raspail v Parizu francosko-slovensko znanstveno srečanje kot del izvedbe dveh projektov v okviru bilateralnega francosko-slovenskega programa za znanstveno sodelovanje, imenovanega Proteus. Gre za projekta *Prostor in izvor od antike do moderne dobe in sodobnosti*, ki ga skupaj izvajajo Centre des Recherches Historiques (EHESS in CNRS), Centre d'Anthropologie Religieuse Européenne (EHESS in CNRS) in Center za zgodovinsko antropologijo ISH, in *Raziskave o robovih, mejah in konstrukciji kulturnih identitet v antičnem svetu*, ki ga izvajata Centre Louis Gernet de Recherches Comparées sur les Sociétés anciennes (EHESS in CNRS) in Center za zgodovinsko antropologijo (ISH). Odgovorne osebe pri

prvem projektu so Marie-Élisabeth Duceux, Pierre-Antoine Fabre in Drago B. Rotar, pri drugem projektu pa Jean Andreau in Svetlana Slapšak.

Naslov srečanja je bil *Svetišča in kulturne migracije na Jadranu*. Srečanje je bilo sestavljeno iz treh tematskih in časovnih delov: 1. del, *Rojenje kultov ob antičnem Jadranu: mit o Diomedu*, je bil v ponedeljek, 24. novembra, dopoldne, nosilni ekspoze o razširjanju mita ali mitov o Diomedu na jadranskem območju, zlasti na Apeninskem polotoku, je imela Cecilia d'Ercole (*Prostori in časi Diomedove legende na Jadranu*), Slobodan Čače in Branko Kirigin (*Med Heleni in barbari: helenistično svetišče na Promontorium Diomedis in Nova izkopavanja na Palagruži, Diomedovem otoku*) sta poskrbela za arheološko prezentacijo sledi Diomedovega kulta na dalmatinski obali in

otokih. Oba nosilca diskusije, Drago B. Rotar in Božidar Slapšak, sta bila iz Ljubljane, prvi je diskusijo usmeril v dve smeri: v navezavo oz. identičnost jadranske variante z mitom o Argonavtih in zanimive podrobnosti v zvezi z junaki in junakinjami tega potovanja in v transformacijo mita o odraščanju v eponimni mit v rimski klasični literaturi, drugi je povzel izsledke arheoloških raziskav v jadranski regiji in podal nekaj sugestij za možne interpretacije.

2. del, *Čudežna potovanja in prenosi legend*, je bil v ponedeljek popoldne. Nosilni ekspozice o nastanku, variantah in razširjenosti legende *Santa Casa* v Mediteranu in implikacijah dejanskih in imaginarnih selitev središča kulta (*Delitve neke legende*) je imel Pierre-Antoine Fabre, Jure Mikuž je govoril o instaliranju in razvoju legende o loretski Mariji med jadranskimi Slovani (*Vloga Slovanov v legendi o Santa Casa*), medtem ko je Marie-Élisabeth Ducreux prikazala širjenje mita in kulta »Lorete« v nekdanjih habsburških deželah (*Kroženje modela Santa Casa v Srednji Evropi*). Oba nosilca diskusije, Daniel Nordman in Eric Rebillard, sta tematizirala transfer kulta in legende prek meja in transformacije, ki so ta transfer spremljale.

3. del, *Liki prerokinj*, je bil na sporedu v torek dopoldne. Vodilni ekspozice je imela

Svetlana Slapšak (*Sibile, Sembilja, prerokinje z obeh bregov Jadrana*), ki je tematizirala odseve in preživele fragmente antičnih legend, kultov in topografije na Krasu in drugod. Jelena Petrović in Lada Stevanović, študentki ISH, sta nastopili skupaj, z ekspozicijem o dojetanju, klasifikaciji in avtopercepciji Cigank in Ciganov (*Tesalke, egipčanke, ciganke*), Galia Valtchinova je prikazala temo prerokinj v Bolgariji (*»Bolgarka Pitije«, od lokalne vidke do nacionalne prerokinje: posnetek*), Élisabeth Claverie pa je prikazala del rezultatov svojega preučevanja Marijinega kulta v Medžugorju (*Soteriološka Devica: program za vidce iz Medžugorja?*). Diskutanta sta bila Marcello Carastro in Hannah Starman.

Srečanje je sklenil John Scheid s povzetkom izvajanj in debate in z navedbo iztočnic za prihodnje delo.

V torek popoldne je bil sestanek sodelavcev obeh bilateralnih projektov in zainteresiranih francoskih raziskovalcev, na katerem smo se odločili za nadaljevanje srečanja jeseni leta 2004, tokrat v Ljubljani. Tema bo »Pripovedi o ustanovitvah in kontinuitetah/diskontinuitetah in o imperialnih kultih«. Izhodiščno besedilo bo napisal Daniel Nordman.

Drago B. Rotar

Fellowship na Collegium Budapest – Institute for Advanced Study

O Collegium Budapest – Institute for Advanced Study smo v reviji že pisali (glej *Monitor ISH*, vol. III, no. 1–2, pp. 299–301 in vol. IV, no. 1–4, pp. 224–226), zato naj na tem mestu zgolj skiciram nekaj temeljnih potez in značilnosti te ustanove (kogar zanima več informacij, si lahko ogleda spletno stran <http://www.colbud.hu>). Collegium Budapest spada v prestižno verigo t. i. »institutes for advanced study«, katere začetnica je Princeton University. V okviru te je bil leta 1930 ustanovljen prvi Institut for Advanced Study, na katerem sta med prvimi vabljenimi znanstveniki gostovala Albert Einstein in Kurt Gödel. Danes v to verigo institucij, ki skušajo na najvišji ravni intelektualne in družabne izmenjave združevati »trde« znanosti z družbenimi in s humanistiko, spadajo še Wissenschaftskolleg zu Berlin, Netherlands Institute for Advanced Study in the

Humanities and Social Sciences (NIAS), Swedish Collegium for the Advanced Study in the Social Sciences (SCASSS) v Uppsali, Institute for Advanced Studies in the Humanities Univerze v Edinburgu, Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences (CASBS) na kalifornijskem Stanfordu in filiala Collegium Budapest Centre for Advanced Study (CAS) v Sofiji. Collegium Budapest ima tesne stike z Maison des Sciences de l'Homme (MSH) v Parizu, Wissenschaftszentrum v Berlinu, Internationales Forschungszentrum für Kulturwissenschaften (IFK) na Dunaju, Getty Institute for the History of Art and Humanities v Los Angelesu, New Europe College (NEC) v Bukarešti, Collegium Helveticum v Zürichu in še z mnogimi drugimi sorodnimi institucijami po svetu.

V poletnem semestru leta 2003 sem kot *junior fellow*, tj. kot štipendistka Colle-

Drago B. Rotar in Taja Kramberger na eni od skupinskih zabav »potlatch« na dvorišču apartmajskega kompleksa Wallenberg (Foto: Ori Dashberg)

gium Budapest, v Budimpešti preživela pet nepozabnih mesecev. V privilegiranih razmerah, ki pomenijo nastanitev v komfortnem stanovanju, lastno pisarno z računalnikom ter vso dodatno opremo (z novim naslovom elektronske pošte, s stalnim dostopom do spletnih strani, z možnostjo mednarodne medbibliotečne izposoje etc.), pa tudi možnost vključevanja v lokalne intelektualne mreže, sodelovanje pri tekočih projektih (tako sem sodelovala pri preliminarnih pripravah projekta *Multiple Antiquities/Multiple Modernities*), je pet mesecev minilo, kot bi trenil. Družabne institucije, kakor je namizni tenis, savna, zabave v Pešti in prijetne večerje v hladu dvorišča bivalnega kompleksa Wallenberg Ház, ki smo jih *fellows* organizirali sami, so samo dokaz za to, da je bil čas dejansko v vseh pogledih v celoti izrabljen.

Poleg obveznih *Tuesday Fellow Lectures*, na katerih se vse leto vrstijo predavanja gostujočih študentov/studentk, je *Collegium Budapest* omogočil še mnoga druga srečanja, ki so bila različnih vsebinskih orientacij, pa tudi različnih kvalitiet (o enem od teh srečanj, zame najmanj zanimivem, a hkrati najbolj ilustrativnem

dogodku kot simptomu specifične »intelektualne tranzicije«, kar sem jih kdaj doživela na mednarodnih institucijah, ki se je odvijalo v pompozem neoliberalnem duhu scientizma in intelektualnega imperializma, sem pisala v *Družboslovnih razpravah*). Vendar taki ali drugačni simpoziji, okrogle mize, predavanja, kulturni utrip in drugi dogodki še zdaleč ne izčrpajo vse živahnosti in večplastnosti življenja, ki ju tip propulzivne ustanove, kakršna kljub vsemu je *Collegium Budapest*, tako zelo potrebuje, pa tudi sam odločilno kreira. Gre za izredno dragoceno institucijo, ki že s tem, da zna ali se vsaj trudi na istem kraju zbrati zelo zanimivo ekipo znanstvenikov/znanstvenic oz. izjemno nadarjenih ljudi, vendarle (poleg, upajmo, občasnih vdorov populizma in ideologije) integrira tudi vsebinske postavke. Občutljivi intelektualci, čudoviti ljudje, odlični in lucidni sogovorniki, ki sva jih z Bracom na tem kraju spoznala, so tisto, kar je verjetno najdragocenejše in kar ostane za zmerom.

Seveda poleg intelektualnega dela, ki sva ga v tem kratkem in intenzivnem obdobju, a v dokajšnjem duhovnem miru opravila.

Sklepni družabni dogodek: vožnja z ladjo po Donavi
(Foto: Péter Ittész)

Ker na eni strani institucija s čudovito lokacijo v stari mestni hiši tik ob Matjaževi katedrali na samem vrhu Budima z očarljivim notranjim dvoriščem v predelani baročni zgradbi ter z bližnjim, slabih deset minut oddaljenim stanovanjskim kompleksom na drugi strani omogoča odlične razmere za organizacijo različnih srečanj oz. simpozijev in je pravzaprav reprezentativni kraj srečanj različnih intelektualnih kultur, sem sama – s privoljenjem novega rektorja, teoretskega fizika Imreja Kondorja in s pomočjo izredno učinkovite, prijazne in popolnoma profesionalne administracije – organizirala dva družabna dogodka. Najprej je bil krajši simpozij o znanstvenih projektih in tematikah, ki jih razvijajo nekateri raziskovalci in raziskovalke v Sloveniji, pa tudi drugod (o njem je pisal Vlado Kotnik v *Monitorju ISH*, vol. IV, no. 1–4, pp. 224–226), nato pa še izjemno lepo uspel mednarodni pesniški večer s predstavitev pesniško-prevajalskega projekta *Različni jeziki/Linguaggi diversi/Different Languages/Langages diverses*, ki je ob izredno tenkočutnem odzivu *fellows* izzvenel v noč ob čelu Milana Vrsajkova in flauti Jasne Nadles. Ob tej priložnosti je bila tudi otvoritev razstave grafik Christiana Thanhäuserja iz cikla »Donauländer«. V prijetnem in dinamičnem pogovoru med Christianom Thanhäuserjem in Ludwigom Hartingerjem, ki ga je v veliko veselje publike v madžarščino energično prevajal madžarski pesnik László Márton, so bile predstavljene tudi Christianova umetniška in knjižna dejavnost ter marsikatera podrobnost iz njegove ročne tiskarske delavnice. Bilanca branj, intenzivnih osredotočenih

poglabljanj (v mojem primeru se je večji del študij vrtel okoli diskurzivne zgodovinske podobe Kranjske in drugih evropskih dežel dolgega 19. stoletja, kakor jih vidijo lokalni, slovenski zgodovinarji na eni strani in kakor jih vidijo zgodovinarji oz. zgodovinski antropologi drugih, neprimerno bolj diferenciranih kulturnih in znanstvenih tradicij na drugi strani – skratka, pretežno študij epistemoloških temeljev zgodovinopisja 19. stoletja), intelektualnih diskusij in še mnogih drugih oblik druženj je okrepljena družbena mreža, v katero smo – vsakdo od nas seveda po lastni presoji – prioritarno vključili tiste kolege in kolegice, ki so našemu najširšemu človeškemu, umetniškemu, spoznavnemu, v terminih družbenih znanosti pa epistemičnemu horizontu najbližje. In to je veliko, zelo veliko. Srečanja, ki ljudi med dolgimi diskusijami in tudi polemikami na tak način zblížajo, so namreč silno redka.

Sama sem se že med konferenco pozimi leta 2001 pridružila pilotski fazi projekta *Multiple Antiquities/Multiple Modernities*, ki je med mojim bivanjem na Collegium Budapest imela dve zasedanji (prvo aprila in drugo v zgodnjem juliju 2003). Povabljen sem bila k sodelovanju pri projektu *Quality Press in Southeast Europe*, ki ga institucionalno izvajata Southeast European Media Centre (SOEMZ) iz Sofije in European University »Viadrina« iz Frankfurta na Odri, vodita oz. koordinirata pa ga dr. Orlin Spassov in Nikoleta Daskalova. Za omenjeni projekt smo nato na podlagi (CRP) projekta *Reprezentacije kulture v slovenskih medijih* (izvedenega med letoma 2000–2002) skupni prispevek pripravili

Sabina Mihelj, Drago B. Rotar in jaz (članek bo objavljen v posebni publikaciji, za zdaj pa je dostopen na spletni strani <http://soemz.eu.v-frankfurt-o.de/media-see/qpress/index.html>). Izbor tekstov iz poznega razsvetljenstva in zgodnje romantike v okvirih knjižne produkcije iz »slovenskih« dežel pa naj bi opravila še za projekt *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1775–1945): texts and Commentaries* (CAS – Center for Advanced Study, Sofia & Prince Bernhard Cultural Foundation). Na Collegium Budapest sem imela 5. julija 2003 *Fellow Lecture* z naslovom *Discursive Realities as Representative Frames of Collective Memories. Some Notes on the Process of Cultural Transfer through Translation*.

Epilog pa je malo manj razveseljiv. Žal smo bili *fellows* v študijskem letu 2002/2003 zadnja ekipa, ki je na Collegium Budapest gostovala povsem *gratis* in z dodatkom štipendij. Z letošnjim študijskim letom, se pravi, v letu 2003/2004, je bivanje v apartmajih Wallenberg House plačljivo. Smer, v katero neoliberalni *establishment* potiska znanstvene insti-

tucije, katerih prioriteten cilj bi moral biti vzpostavljanje razmer za kolikor je le mogoče veliko brezskrbnost vrhunskih znanstvenikov, ki se v njih (bolj ali manj) izolirajo z namenom, da bi lahko v miru elaborirali vsebine polj, ki jih preučujejo, tj. lastnih znanstvenih spoznanj in dognanj, ne pa nabor nekakšne nuvoriške psevdointelektualne elite, ki ji ugaja kičasti medijski blišč in ki si je po utečeni kapitalski logiki vselej pripravljena in tudi sposobna privoščiti intelektualni azil, tako ni prav nič spodbudna. Z medijsko-kapitalsko preobrazbo, ki ji je – zdi se – podlegel tudi Collegium Budapest, se namreč *volens nolens* usodno spremenijo tako simbolna narava institucije kakor tudi konkretna struktura in (zagotovo tudi) profil njenih nosilnih in gostujočih znanstvenikov/intelektualcev. Z zelo krhkim upanjem, da bi vodilni delavci Collegium Budapest ne dovolili transformacije te ustanove v zgolj še eno od dragih letovišč za znanstvenike pretežno »trdih« aplikativnih znanosti (!), ki izkoristijo *sabbatical*, da napišejo novo knjigo, sklepam ta zapis.

Taja Kramberger

Fellows v kitajski restavraciji (Drago B. Rotar, Taja Kramberger, Ilona Tomova, Dorota Dakowska, Diana Stanciu in Hairong Lai) (Foto: Meichu Lai)

Srečanje Slovenskega sociološkega društva, Portorož 2003

Letno srečanje sociologov z naslovom »Družbena gibanja in civilna družba danes« je v organizaciji Slovenskega sociološkega društva (v nadaljevanju SSD) potekalo od 9. do 11. oktobra 2003 v Portorožu v Hotelih Bernardin (Histriion). Cilj srečanja je bil predstaviti in analizirati različne vidike družbenih in civilnih gibanj ter razmisliti o pomenu teh gibanj za nadaljnji razvoj slovenske družbe in širše mednarodne skupnosti.

Z ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij v Ljubljani smo se srečanja udeležili profesor, raziskovalci ter študentje: prof. dr. Drago B. Rotar, Taja Kramberger, Sabina Mihelj, Špela Spanžel in Vlado Kotnik (odsotni Maja Dacar in Barbara Zych) ter v četrtek, 9. oktobra 2003, predstavili raziskovalno dejavnost ISH.

Po otvoritvi srečanja – uvodni besedi predsednika SSD-ja Antona Krambergerja in pozdravnem nagovoru g. Toneta Dolčiča, namestnika varuha človekovih pravic Republike Slovenije – je bil za častnega člana SSD-ja imenovan dr. Tomaž Lukmann. Dopoldansko strokovno delo se je začelo s sekcijo »Reprezentacije kulture v slovenskih medijih 1987–2000«, ki jo je moderirala Sabina Mihelj. Sklop referatov, namenjenih predstavitvi rezultatov raziskave »Obnavljanje kulture v slovenskih medijih«, ki je bila izvedena v letih 2000–2002 in o kateri smo v Monitorju ISH že večkrat pisali, je začel **Drago B. Rotar**. Opredelil je pojem kultura in ga umestil med družbene re-

prezentacije ter opozoril na ključna vprašanja raziskovanja kulture in vloge medijev v družbi. **Taja Kramberger** je predstavila bazo podatkov, metodologijo in nekatere rezultate podprojekta o reprezentacijah kulture v tiskanih medijih v Sloveniji, pri čemer je podrobneje predstavila aspekt ženskih avtoric ter (ob krajšem odlomku VHS-posnetka *Polnočnega kluba*, posvečenega Venetom) opozorila na posredovane modele prezentacije, ki so predstavljeni kot na videz edini možni. Podprojekt o televiziji je celovito predstavila **Sabina Mihelj**, ki je pojasnila predstave o kulturi, ki jih reproducirajo slovenski televizijski mediji, in mehanizme reprodukcije teh predstav, kot jih je pokazala omenjena raziskava. Pri analizi dnevnoinformativnih oddaj *TV Slovenija 1* se je kot osrednji kriterij selekcije in hierarhizacije tem in dogodkov, obravnavanih v oddajah, pokazal kriterij nacionalnega. Televizijske reprezentacije likovne umetnosti na TVS, ki se lepo vklaplajo v pretežno homogene reprezentacije kulture in umetnosti na slovenski javni televiziji, je predstavila **Špela Spanžel**. Predstavljanje likovne umetnosti v splošnoinformativnih oddajah se osredotoča predvsem na ohranjanje nacionalne identitete skozi teme ohranjanja, prezentiranja in promocije slovenske kulturne dediščine, za razliko od specializiranih kulturnih oddaj, kjer se uveljavlja drugačno pojmovanje umetnosti, ki ni izključno vezano na slovenskost, temveč prevladuje naravnost na aktualna in strokovna

vprašanja. Referatom so sledila vprašanja občinstva, ki so sprožila zanimivo razpravo, ki pa se zaradi pomanjkanja časa ni mogla razviti. Dopoldanski del srečanja se je sklenil s predstavami nagrajenih dijaških in študentskih socioloških raziskav.

Popoldne je v sklopu »Kvalitativno raziskovanje vsakdanjega življenja II« z referatom »Fantomsko življenje diskur-

zov o operi« nastopil **Vlado Kotnik**. Predstavil je izsledke svojega raziskovanja reprezentacij operne dejavnosti in njenih problematik v Sloveniji ter se osredotočil na štiri dominantne diskurze o operi.

Ob srečanju je izšel zbornik povzetkov s programom in uvodnimi tezami moderatorjev ter s povzetki referatov nastopajočih.

Špela Spanžel

Slovesna promocija novih magistrov in magistric ter doktorjev in doktoric znanosti na ISH – Fakulteti za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

V sredo, 26. novembra 2003, je izr. prof. dr. Janez Justin, v. d. dekana ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij, Ljubljana, promoviral nove magistre in magistrice ter doktorice znanosti:

KARMEN MEDICA

je bila promovirana v naziv **doktorica znanosti**. 27. junija 2002 je v programu zgodovinske antropologije uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom **Od etničnosti do regionalizma v pogojih obmejnosti – primer Istre**.

MARJETA MIKUŽ

je bila promovirana v naziv **doktorica znanosti**. 17. junija 2003 je v programu antropologije vsakdanjega življenja uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom **Globalizacija in muzeologija**.

BOJANA GLOBAČNIK

je bila promovirana v naziv **magistrica znanosti**. 17. decembra 2001 je v programu lingvistike govora in teorije družbene komunikacije uspešno zagovarjala magistrsko nalogo z naslovom **Stališča Slovencev do slovenskega znakovnega jezika**.

ANDREJA ERŽEN

je bila promovirana v naziv **magistrica znanosti**. 19. decembra 2001 je v programu lingvistike govora in teorije družbene komunikacije uspešno zagovarjala magistrsko nalogo z naslovom **Jezikovna politika v času Jožefa II., položaj slovenskega jezika ob koncu 18. stoletja**.

GREGOR STARC

je bil promoviran v naziv **magister znanosti**. 27. junija 2002 je v programu antropologije vsakdanjega življenja uspešno zagovarjal magistrsko nalogo z

naslovom **Telesni projekti in prakse v športu: oblast in discipliniranje teles v športu.**

MITJA SARDOČ

je bil promoviran v naziv **magister znanosti**. 4. julija 2002 je v programu antropologije vsakdanjega življenja uspešno zagovarjal magistrsko nalogo z naslovom **Pomen psihoanalitične teorije sanj in »Interpretacije sanj« za koncepcije normalnega in patološkega.**

MARTIN ŽUŽEK

je bil promoviran v naziv **magister znanosti**. 12. marca 2003 je v programu antropologije antičnih svetov uspešno zagovarjal magistrsko nalogo z naslovom **Razpad »mousiké« – vzroki in posledice glasbenega pojava, analizirani v kontekstu družbenih sprememb antične »polis« na prehodu iz V. v IV. stoletje pr. n. št.**

V nadaljevanju objavljamo povzetek doktorske teze Marjete Mikuž in magistrske teze Martina Žužka. Povzetki magistrskih in doktorskih tez drugih tu navedenih avtorjev in avtoric so bili objavljeni v predzadnji številki Monitorja ISH.

Globalizacija in muzeologija

Marjeta Mikuž

Doktorska disertacija Marjete Mikuž v štirih poglavjih obdeluje teme:

- multikulturna in globalizirana družba – kulturni vidiki evropskih in svetovnih integracij ter njihovi vplivi na družbo,
- kulturne raznolikosti – nove perspektive za muzeje,
- vloga muzejev,
- nove perspektive za muzeje.

Na osnovi relevantne literature o tej temi disertacija poglobljeno prikazuje muzealstvo v svetu, Evropi in pri nas. Obravnava pomen in vlogo muzejev v družbi skozi zgodovinska obdobja, pisce filozofskih razprav in konkretne primere.

Avtorica se loteva prihodnosti muzejev oziroma preživetja muzejev v času globalizacije, ko se mora vsak muzej truditi, da privabi čim več obiskovalcev. Prav ta, osnovni cilj pa povleče za sabo vse dejavnosti muzejskega delovanja: dobro organizacijo dela v muzeju, pripravo atraktivnih razstav, profesionalne kadre, pridobivanje čim višjih denarnih sredstev in podobno.

Prihodnost muzeja je treba skrbno načrtovati, saj bodo nekateri muzeji v času globalizacije šele prav zaživeli, nekateri bodo »ostali kot žuželke, ujete v jantarju«, nekateri se »bodo spremenili v karakteristično obliko globalizirane kulture in postali hibridi, nekaterih muzejev pa preprosto ne bo več«.

Razpad »mousiké« – vzroki in posledice glasbenega pojava, analizirani v kontekstu družbenih sprememb antične »polis« na prehodu iz V. v IV. stoletje pr. n. št.

Martin Žužek

Delo obravnava tematiko razpada antične grške *mousiké*, ki je artikulirana v muzikološki znanosti kot nerazrešena uganka enovitosti besede, glasbe in plesa. Analitični del se problematike loteva na dveh ravneh. Na eni strani avtor dekonstrukcijsko pokaže, kako je bil »mit« o celostnosti *mousiké* pravzaprav inventiran v času renesančnega ustvarjanja opernega sloga. V drugem delu analize pa avtor na podlagi dejstva, da nam o »stari« in »novi« glasbi govorijo tudi primarni viri, te dogodke kontekstualno umesti v družbeno in mentalitetno strukturo *polis*.

Poseben poudarek je namenjen analizi vloge, ki jo je imela glasba v antičnem simpoziju. Pokaže se, da je z upoštevanjem mitološkega konteksta dogodka, uveljavljenih metod branja uporabe poslikanih simpozijskih posod in ohranjenih tekstov možno rekonstruirati nekatere simbolne pomene, ki so jih komunicirali glasba kot taka in glasbila.

Drugi poudarek analize je bil namenjen umestitvi »novoglasbenih« antičnih dogajanj v čas mentalitetnih obratov v atensko *polis*, ko je prikazano, da »uničenje *mousiké*«, kakor lahko beremo v Timotejevem fragmentu, ni bila formalistična razdružitev besede, glasbe in plesa, ampak izguba komunikacijske moči, ki jo je glasba imela v oralnih komunikacijskih praksah kot »stara glasba« in jo izgubila kot »nova« v novih komunikacijskih praksah, ki so se dogodili v antični grški kulturi na prehodu iz V. v IV. stoletje pr. n. št.

Tadej Praprotnik

**Herein in Thesaurus
Mednarodni projekt Sveta Evrope**

European Heritage Net (HEREIN) je permanenten informacijski sistem, ki v okviru Sveta Evrope združuje evropska ministrstva, odgovorna za varstvo kulturne dediščine. Sistem deluje kot instrument, ki omogoča pregled nad izvajanjem in nadzorovanjem mednarodnih konvencij o stavbni in arheološki dediščini (Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evro-

pe – Granada 1985, Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine – La Valletta 1992, Evropska krajinska konvencija – Firenze 2000).

Korenine projekta segajo v leto 1996, ko so evropski ministri za kulturo na konferenci v Helsinkih sprejeli priporočilo Sveta Evrope o vzpostavitvi permanentnega informacijskega sistema, ki bo

zakonodajalcem, strokovnjakom, raziskovalcem in ustanovam s področja varstva kulturne dediščine omogočil pregled oz. stik z dogajanci na tem področju v drugih državah. Projekt je dodatno potrditvev dobil na peti ministrski konferenci v Portorožu leta 2001, pridružila se mu je Evropska unija, ki je projekt do lani financirala iz sredstev V. okvirnega programa za raziskovanje, tehnologijo in razvoj (IST). Sklepna dogovarjanja o nadaljnjem vzdrževanju spletne strani še potekajo, projekt HEREIN pa bo tudi v prihodnje sodil med prednostne projekte Sveta Evrope na področju kulture. Pri projektu HEREIN (ter HEREIN 2 in HEREIN 2E) poleg mednarodnih partneric (Svet Evrope, Evropska komisija in Unesco) trenutno sodeluje okrog 27 evropskih držav, njihovo število pa vztrajno raste; med zadnjimi pridruženimi državami je Nemčija (v sodelovanju z Avstrijo in Švico). Prav tako se razvija povezovanje z drugimi mednarodnimi organizacijami, med drugimi z Unescovim Komitejem za svetovno dediščino (WHC), odgovornim za vpis kulturnih spomenikov na seznam svetovne kulturne dediščine.

Slovenija (v njenem imenu Uprava RS za kulturno dediščino) se je HEREIN-u pod vodstvom dr. Jelke Pirkovič z Ministrstva za kulturo RS in podpredsednice Usmerjevalnega odbora za kulturno dediščino pri Svetu Evrope (CDPAT) pridružila leta 2000 in pri projektu aktivno sodeluje. Zdajšnji koordinator projekta je Miloš Ekar, Špela Spanžel pa sodelujem pri podprojektu Thesaurus.

Glavni cilj projekta HEREIN je vzpostavitev podatkovne baze o stavbni in arheo-

loški dediščini, natančneje informacij o politikah varstva nepremične kulturne dediščine posameznih držav, ki je dostopna strokovni in tudi širši javnosti. V ta namen je bila postavljena spletna stran (www.european-heritage.net), ki vsebuje urejena in medsebojno primerljiva nacionalna poročila o varstvenih politikah držav, sodelujočih pri projektu. Nacionalna poročila (*National Heritage Policies*), ki so pripravljena po enotnem vzorcu, po poglavjih zajemajo informacije o dediščinski politiki in razvojnih strategijah, pristojnih institucijah in strokovnih organizacijah, finančni politiki, ohranjanju in varovanju kulturne dediščine, upravljanju, dostopu in interpretaciji dediščine ter razvijanju dediščinske zavesti. Poročila pripravljajo in vzdržujejo nacionalni koordinatorji, praviloma pa so dostopna v enem (ali več) nacionalnih jezikih in v angleškem jeziku, ki je poleg francoščine uradni jezik Sveta Evrope. S pomočjo novih računalniških tehnologij (editor XML) lahko koordinatorji poročila objavljajo in posodablajo neposredno na medmrežju.

Poleg obširne baze nacionalnih poročil ter dokumentov o mednarodnem sodelovanju in programih na področju kulturne dediščine Sveta Evrope je na omenjenem medmrežnem naslovu tudi koledar pomembnejših nacionalnih in mednarodnih dogodkov, prireditvev, konferenc, publikacij ipd., medmrežni forum za strokovnjake s področja varstva kulturne dediščine, seznam koristnih povezav, podstran z naslovom »Odkrivajmo dediščino« z virtualnimi razstavami (trenutno je na ogled razstava Orgle v Belgiji in Franciji) ter podstran **Thesaurus**.

Na Thesaurosovi podstrani (www.european-heritage.net/thesaurus) je večjezični tezaver, slovar strokovne terminologije, ki ga sestavljajo najpomembnejši termini z različnih področij – zakonskih in strokovnih zasnov varstva nepremične kulturne dediščine. Okrog 550 terminov je izbranih iz nacionalnih poročil, zato je omogočena neposredna povezava med posameznim nacionalnim poročilom in tezavrom. Tezaver sestavljata posamezen termin in njegova razlaga (*Scope note*), od običajnih slovarjev pa se razlikuje po zgradbi. Zgrajen je glede na tri temeljna razmerja med izrazi, in sicer: lingvistično ekvivalenco (štiri stopnje ujemanja), hierarhijo (širši termin, ožji termin) in asociativno razmerje (semantični pomen, npr. sinonim).

Metodologijo, zgradbo in sedanjost verzijo večjezičnega tezavra v projektu HEREIN sta bistveno zaznamovala njegov namen in izhodišče. Prvotno je bil tezaver zgrajen v treh enakovrednih jezikih: angleškem, francoskem in španskem, ki se jim je v naslednji fazi pridružil madžarski jezik. Ti jeziki naj bi tvorili »originalni« tezaver (z izraženimi medsebojnimi razmerji), ki naj bi ga samo še prevedli v jezike držav, ki so se projektni skupini pridružile kasneje – v bolgarski, grški, litovski, poljski, romunski in slovenski jezik. Ker pa »preprost« prevod zahtevne terminologije s področja varstva kulturne dediščine ni bil mogoč, so se države iz te skupine pridružile skupini in s številnimi kompromisi sooblikovale končno različico tezavra. Pri prevajanju so se strokovnjaki projektne skupine naslonili na dva izvorna jezika – angleškega in francoskega – poiskali ustrezen termin v

svojem (nacionalnem) jeziku, prevedli razlago ter označili razmerje do teh dveh jezikov (*mapping*: popolno, delno ujemanje, neujemanje ali prevod), pri čemer so upoštevali hierarhijo, ki je v vseh jezikih nujno enaka. Za pojasnitev lastne situacije ali vpeljavo novih terminov, ki odstopajo od predlaganih oz. so specifični, so vpeljali t. i. zgodovinsko razlago (*History note*) ter seznam terminov – sinonimov (*Non-Preferred Terms*), ki se uporabljajo v žargonu, ne pa tudi npr. v zakonodaji; oba sta samo v nacionalnem jeziku. Tako je uporabnikom predstavljene medmrežne strani o evropski kulturni dediščini na voljo tezaver v desetih evropskih jezikih, vključno z vzpostavljeno hierarhijo, razlago pojmov ter dodatnimi polji, ki ga lahko pregledujemo horizontalno, torej zgolj v izbranem jeziku po načelu hierarhije, ali pa iščemo in primerjamo termine v različnih jezikih. Kljub temu da žal ni bilo mogoče vzpostaviti »popolnega« tezavra z enakovrednim položajem vseh jezikov (mapiranjem vsakega posameznega jezika do drugega), pa je rezultat kompleksen lingvistični sistem, ki omogoča natančno uporabo medsebojno primerljivih terminologij (in s tem konceptov) v desetih evropskih jezikih.

Kljub formalnemu koncu projekta HEREIN in njegovih nadaljevanj in dobrim ocenam preverjanja Evropske komisije pa podprojekt Thesaurus še ni popolnoma končan, zlasti zaradi tehničnih problemov (pomanjkljive informacijske tehnologije in računalniškega podjetja, odgovornega za fizično izvedbo projekta, tj. postavitev spletnega sistema). Na zadnjem sestanku projektne skupine v

Strasbourgju oktobra 2003 so bili opredeljeni cilji za leto 2004: dokončati je treba vsebinsko plat projekta (dopolniti manjkajoče razlage, vnesti morebitne spremembe terminologije) ter s pomočjo računalniških strokovnjakov zagotoviti nemoteno delovanje podatkovne baze na spletni strani. Prav tako je treba začeti priprave za vključitev nemškega jezika v bazo (odgovorni predstavnik Švice) ter razmisliti o nadaljnjem širjenju tezavra na jezike držav, ki sodelujejo v evropski informacijski mreži. Svet Evrope je zagotovil financiranje dela projektne skupine

ter izid publikacije, ki bi v tiskani obliki prinesla podatke, za zdaj dostopne na spletni strani.

Ena ključnih nalog za prihodnost pa bo prav gotovo vzdrževanje spletne strani tezavra in njegovo sprotno posodabljanje, kajti le tako bo tezaver ostal aktualno in uporabno orodje za svoje uporabnike – tako za strokovnjake, specialiste, raziskovalce, ustanove ter nevladne organizacije s področja kulturne dediščine kot tudi širšo zainteresirano javnost.

Špela Spanžel

Caught in vision and thought
(Caught in motion vs. poetry in motion)

(zoom out)

Catch people in motion. This is when they are most interesting. This is when people are truly people. Of course, it might also be soothing for the eye to see a beloved one sleeping, but that is merely opening another debate...

(zoom out)

In this case the motion that was caught was presented by the anti-war in Iraq demonstrations that took place in Ljubljana early in 2003. It was quite an experience and on a couple of occasions it was quite surprising to see so many people joining in – for Slovenia does not really have a great tradition of demonstrations. Therefore, I must admit that I was pleasantly surprised to see so many people dealing with something that does not affect them directly. It was definitely a stronger movement than anything seen while the war in former Yugoslavia was taking place. And, since Slovenia used to be a part of that country it would be expected of them to be more involved. After all, everybody had relatives, friends, business partners or at least acquaintances in at least one of the countries of former Yugoslavia – in most cases even in all.

Sam Slovek
 iluzij
 idealov
 neumnosti

Saj ni čudno
 če me bog
 ustvari je
 po svoji podobi

(zoom out)

While in Iraq... I can imagine only a handful of people know anybody in Iraq. And yet, this was the war that made the Slovenes go to the streets – yes, sometimes even in the cold. ‘Why?’ might be the question. The war in Iraq did not last as long, did not have as many victims (even though even a single victim is one to many), yet people were gathering, chanting, lighting their candles, standing in the cold, carrying their anti-war signs, waving their peace flags...

(zoom out)

I suppose the main reason for this action, was that in this case the world was doing it. Slovenia was only one of the global villages that participated. It is much easier to follow suit than to set a precedent.

(zoom out)

So the next question that arises is why did the other countries not get involved in stating their mind during the Yugoslav conflict? Well, that is much too clear to even debate. No oil, no vast reserves, if I wanted to be a bit cynical, no reserves of biological, chemical or nuclear weapons.

(zoom in)

So, we are back to Slovenia. Do they really merely want to fit in? Be a part of the new global village? Why do they not take a lead in something? Be the first?

(zoom in)

They always belonged to a greater idea. They were always under somebody. Motionless. Well, almost. Trying to free themselves of this motionless non-activity.

(zoom in)

So there they were, marching for something they believe in. In the streets, in the cold, in the wind... Better late than never.

(zoom in)

And there I was, marching with them, with my camera, trying to catch them in motion. Trying to catch something that I can later on show to them and say: ‘See, you are no longer motionless. You are doing something.’ And something must be better than nothing.

(zoom in)

Seeing them on the streets, in their masses, that was true poetry in motion.

Sunčan Patrick Stone

Pogledam naokoli
vse razsuto
pogledam notri
(sebi v dušo)
vse razsuto
pomislim na Hirošimo
vse razsuto
opazujem ljudi
vsi razsuti
Vidim tebe
vse popolno.

O razstavi

Modernizem se nazadnje vrača in počasi nam postaja jasno, da so kritična in angažirana stališča vselej družbeno pogojena in da v svetu umetnosti pravzaprav nimajo prave teže. Še več, galerijska komodifikacija praviloma nevtralizira politično dimenzijo umetnostne produkcije. Po drugi strani pa polje umetnosti ostaja še edino odprto za različne možnosti socialnega eksperimenta, kadar ta na področjih politike in teorije ni več možen. Čeprav se razstavljene fotografije in pesmi Sunčana Patricka Stona s to problematiko ne obremenjujejo in jih v terminih umetnosti v socialnem prostoru seveda ne gre obravnavati, so zanimiv simptom. Hibridno umetnostnodružbenoangažirano formo mirovniškega shoda Sunčan Patrick Stone dokumentira s hibridnimi reportažno-estetiziranimi prijemi in te dokumente postavlja ob rob lastni intimistični poeziji. Tako znotraj te že spet hibridne, sicer zgodovinsko uveljavljene povezave ubere zanimivo, dvosmerno pot. Po eni strani poudari individualno in čustveno, intelektualno in reflektirano razsežnost udeležbe v javnem množičnem dogodku, hkrati pa težo dogodka ironično izenači z literarno produkcijo, ki pregovorno nastaja predvsem zase in poleg tolažbe in obravnave v ozkih krogih poznavalcev nima kakšnega pomembnejšega odmeva v svetu.

Igor Španjol

Slike s izložbe

Na prvi je pogled sve već znano, medijski od Berkeleyja i Pariza 1968. do suvremenih mirovnjačkih demonstracija londonskih, rimskih, washingtonskih, potrošeno. Pa i locus je prepoznatljiv, »domaći«. Ali su fotke udaljene od novinske ili TV-reportaže jednako daleko kao Goyine slike streljanja pobunjenih Španjolaca od opisa Napoleonove okupacije Iberije. Uostalom: »Napoleon reče: Ilirija, vstani!« pa, sjedeći u »Le Petit Café«, moramo biti na strani Imperatora kojega je slikao David ali i Delacroix – na konju! Pa nam je, gledajući umjetninu na kraju krajeva mora zaista biti svejedno koji ona referentni motiv prikazuje. Griffith je u *Birth of a nation* slavio Ku-Klux-Klan, ali je otvorio cijelu epohu filmske umjetnosti, *if you know what I mean...*

Ne, nije riječ o reportaži s bilo koje mirovnjačke demonstracije; pogotovo nije riječ o konkretnoj činjenici lako određiva datuma. Ciklus ima početak i ima kraj, kao da se pred nama odvija neka fabula o nekome tko je ujedno svjedok jednog (ne) vremena, ali je ujedno (ne služimo se slučajno literarnim terminom) lirski subjekt koji zbivanje doživljuje i nama taj doživljaj prenosi, čineći ga izvan (ne) vremenskim i izvan-prostornim čemu ne smetaju očigledno slovenski natpisi jer i njih prekriva subjektivna lirika.

Počinja to oznakom teme: prepoznajemo je iz svake bajke: *once upon a time ...* Zbijeni policijski odred sa spremnim orudjem represije stoji pred nama u kacigama i visokim čizmetinama i neda nam naprijed. Kompozicija je promišljena: slijeva zelenilo parka, zdesna red bijelih, red crvenih rešetki, zagasita modrina mora u prijetećoj jugovini u sredini. Sjena kao da ni nema: sunce je znači u zenitu ili se pak nalazimo u svijetu kada ljudi gube sjene i sami sjenama postaju. Čovjek lišen vlastite sjene, književni je motiv: groteskan! I tako smo pristupili priči o demonstriranju mladosti (ne »mladine«!), o čemu je riječ, raspoznat ćemo na slici koja sam »demo« – čin prikazuje. Gledamo li transparente vidjet ćemo jedno, razvit će se politički diskurz, ali zar nam je to potrebno? Gledajmo njihova lica: lica policajaca odavala su namještenost, neprirodnost situacije, čak zbunjenost: »bi li se fotografu nasmiješili ili marcijalno ukočili?« A »demo«-lica njihova su suprotnost. Nema na njima ni mržnje, ni odlučnosti. Ona se u tom trenutku razgovaraju, možemo čak razlikovati pojedine skupine dječaka i djevojaka, pa nas više zanimaju njihove priče nego li povijest RS pred ulazak u NATO. Lirski se subjekt cijele pripovijesti, autor fotografija, očito raduje času kada »oni« nisu nimalo militantni, daleko od misli na neko kamenovanje, nimalo pripralni da ih se baci na zemlju i gazi čizmama kao orudjem gaženja (»ljudskih prava«?), uprizorenih u prvoj, inicijalnoj, slici. Ne čitamo sad transparente nego promatramo svako lice posebno – ne kao masu (mase bismo se danajske plašili čak da nam i darove mira nosi) nego kao nedjeljive jedinice – in-dividuume. Naravno, posebno smo osjetljivi na ženska lica, ona su redovno na prosvjednim skupovima najglasnije, pa nas gdjekad (na telki) podsjećaju na skupine žena oko giljotina ili – u filmovima – žena koje traže kaznu električne stolice – za

nevine! Ne to nisu one, to su naše znanice, naše prijateljice, samo što jih je oko kamere uhvatilo u političkom trenutku. Njih neće biti na jednoj od narednih slika, ali će biti ipak sa nama kada se pojavi duguljasta fotografija (i formatiranje je umjetnički čin!) s turnerovski razlivenom žutom sfumatom u koju će naše oči zagnjuriti radi jednog intimnog dodira... A onda će zasjati tračak nade: zlatna ogrlica na crnoj površini, lakonska da je ne prate stihovi o »suncu«. A onda će se pojaviti kosmato crno klupko etiketirano kao »Dog of peace«, dakako, kao opozicija »psima rata«, ali popraćeno »pjesmom ceste« kao teksta zdvajanja, rezignacije i bijega na ledeni sjever – u osamu. Tu je i katalog mogućih literarnih modela, pri čemu pada u oči spominjanje Borisa Viana »ki pa je tudi pel šansone./tako da je bil vsestranska osebnost«. I tako sa više digresija, stižemo na kraj izložbe. Vraćamo se u situaciju demonstracije: pred nama je ponovno masa mladih ljudi, ali je ledjima okrenuta nama djevojka raskriljenih ruku koja kao da preprečuje kretanje mase. Raskriljene ruke ujedno su raz-križene, zaustavljene u pokretu, suprotstavljene statički mase. Djevojačka kosa vijori, lica joj ne vidimo... Zabezegnuti smo čitajući stihove koji s fotkom korespondiraju samo retkom u kojem se spominja »veter ti razmrši lase«, ali je cijeli tekst zapravo adoracija i čak divinizacija ženskog lika: »My beautiful goddess«! Osupnuti smo: pitamo autora je li ta lik »boginja« djevojka raširenih ruku na fotografiji? Dakako, nije. Čini nam se pjesnički tekst neumjesnim uz sliku. Ali budimo oprezni: pjesme ne pretvaraju slike u ilustracije književnog teksta, njihova je funkcija druga: teku paralelno sa slikama i tumače zapravo odnos zdvojnog lirskog subjekta prema onome što je uhvatio kamerom: samo katkada reflektiraju vidjeno. Ali u inicijaciji izložbe oni predstavljaju stepenasti, korak po korak, globalni i svepovijesni uvod u opstojnost represije jer je posvuda situacija ista: »sive celice« mozgov postaju »modre« kada postaju kacigama na glavama policajaca. A na kraju se tekst skoro potpuno odvaja od slike, ali smo mu privredeni temeljnim motivom cijeloga ciklusa kako ga čitamo u verbalnom paralelizmu likovnosti, a možemo ga označiti jednom riječju: ljubav – promenljiva, nestalna, varljiva ali ipak cjelovita i topla, pa makar to bilo na sjevernom ledu. Ne smijemo smetnuti s uma: autor nije reporter s mirovnih demonstracija, nego je prvenstveno lirski pjesnik kako u slici tako i u riječi.

Aleksandar Flaker

Ljubljana, Twelfthnight 2004

Zasedanje Akademskega zbora ISH dne 21. januarja 2004

ISH Academic Assembly Meeting on January 21, 2004

La séance de l'Assemblée académique de l'ISH du 21 janvier 2004

Na ISH smo imeli 21. januarja 2004 zasedanje Akademskega zbora ISH (v nadaljevanju AZ ISH). Na mestu predsednika AZ ISH je dotedanjega predsednika Bogdana Lešnika (koordinatorja programa Antropologija vsakdanjega življenja) nasledila Svetlana Slapšak (koordinatorica programov Antropologija antičnih svetov in Antropologija spolov). Na zasedanju so bili soglasno izvoljeni štirje novi člani senata ISH: Alenka Janko Spreizer, Tadej Praprotnik, Irena Šumi in Marta Verginella. Potrjena pa je bila tudi kandidatura Irene Šumi za mesto dekanje ISH (druga dva kandidata, Jure Mikuž in Svetlana Slapšak, pa se o svojih kandidaturah še nista izrekla).

Pod točko razno je AZ ISH sprejel izjavo Akademskega zbora ISH, naslovljeno na javnost, pristojne institucije in mednarodne instance. Izjava izraža soglasno stališče udeleženk/udeležencev zasedanja AZ ISH (kot najširšega organa ISH) o sedanji skrajno kritični situaciji v zvezi s temeljnimi človekovimi in državljanovimi pravicami ter svoboščinami v Sloveniji, ki je dosegla vrhunec ob odločanju o odpravi krivic »izbrisanim« in o zidavi džamije v Ljubljani. Izjava AZ ISH je obenem podpora »Izjavi o izbrisanih«, ki jo je na najširšo javnost dne 20. januarja 2004 naslovila skupina intelektualcev na pobudo Alenke Šelih in Darka Štrajna.

Izjavo so sestavili udeleženci Akademskega zbora, med njimi v prvi vrsti Bojan Baskar, Taja Kramberger, Drago B. Rotar, Hannah Starman in Irena Šumi. Idejno pobudo za del vsebine je dala Svetlana Slapšak, ki je izjavo na AZ zapisovala, slovensko verzijo je v računalnik vtipkal Tadej Praprotnik. V naslednjih dneh so prevode v italijanščino, angleščino in francoščino naredili Marta Verginella, Hannah Starman in Drago B. Rotar.

Na AZ ISH so izjavo podpisali/At the Academic Assembly the Public Statement was signed by:

Hannah Starman, Irena Šumi, Janez Justin, Jože Vogrinc, Dragica Bac, Alja Kotar, Ana Vogrinčič, Tadej Praprotnik, Nataša Rogelja, Taja Kramberger, Bojan Baskar, Drago B. Rotar, Rado Riha, Svetlana Slapšak

V nadaljevanju jo objavljamo v štirih jezikih: v slovenščini, italijanščini, angleščini in francoščini (v zadnjih dveh verzijah so na kratko pojasnjene okoliščine, v katerih je izjava nastala).

**Izjava Akademskega zbora ISH – Ljubljana
javnosti, pristojnim institucijam in mednarodnim instancam**

Ljubljana, 21. 1. 2004

Ostro protestiramo proti kršenju človekovih in državljanovih pravic in ogrožanju ustavnega reda, ki se dogaja z izvajanjem neposredne »demokracije« referendumskega tipa in poulično-medijske akcije.

1. S premetitvijo težišča s človekovih pravic na odškodnino se je razvrednotil enkratni pozitiven primer države Slovenije, ki je priznala odgovornost v primeru izbrisanih. Grožnja, ki iz te napake izhaja, je razpad pravnega sistema. Zgroženi smo nad idejo, da se vrednost človekovih pravic izraža v denarju.

2. Agresivnost do muslimanske skupnosti v Sloveniji in referendumske grožnje kot mehanizem političnega nasilja se nevarno ujemajo s populističnimi strastmi, ki jih neodgovorno razpihujejo mediji. V obeh primerih se institucija referendumoma degradira in zlorablja, s čimer ni ogrožena samo državna struktura, ampak tudi dostojanstvo državljanov in državljanov.

Zahtevamo takojšnje varstvo zakonitosti in pozivamo razsvetljeno in demokratično javnost k solidarnosti s prizadetimi!

**Dichiarazione della sessione accademica
dell'Institutum Studiorum Humanitatis di Lubiana
per il pubblico, le istituzioni interessate e gli organismi internazionali**

Lubiana, 21 gennaio 2004

Protestiamo audacemente contro la violazione dei diritti umani e cittadini e i tentativi di mettere in pericolo l'ordine costituzionale che avvengono con l'attuazione della »democrazia« diretta di tipo referendario, con manifestazioni e azioni mediatiche.

1. Con lo spostamento dell'asse della bilancia dai diritti umani agli indennizzi si è svalutato l'unico caso positivo dello stato sloveno che ha riconosciuto la sua responsabilità nel caso dei cancellati. La minaccia che deriva da questo errore è la distruzione dello stato di diritto. Siamo esterrefatti per il sorgere della convinzione che il valore dei diritti umani si dichiara in denaro.

2. L'aggressività contro la comunità musulmana in Slovenia e le minacce referendarie, come meccanismo di violenza politica, combaciano pericolosamente con le passioni populiste che sono in modo irresponsabile sobillate dai media. In ambedue i casi l'istituzione referendaria viene degradata e con il suo abuso non è messa in pericolo non soltanto la struttura statale, ma anche la dignità delle cittadine e dei cittadini.

Richiediamo l'immediata tutela delle leggi e invitiamo le persone democratiche e illuminate ad essere solidale con le vittime della discriminazione.

Traduzione di Marta Verginella

**Public statement of the Academic Assembly
of the Institutum Studiorum Humanitatis –
Graduate School of the Humanities, Ljubljana
To the general public and state institutions in Slovenia,
and international bodies and public**
Ljubljana, January 21, 2004

The following will constitute our strongest protest against the ongoing process of compromising and endangering human and citizen's rights and the constitutional order in Slovenia which is carried out by a referendum-type »direct democracy«, with the substantial aid of media action, regarding:

1. The case of more than 18.000 residents of Slovenia who are by provenance from other ex-Yugoslav republics and were, since 1991, unlawfully erased from the registry of permanent residents. The issue of human rights has dangerously shifted to the issue of material compensation, thereby annulling the singularly positive move on the part of the state of Slovenia that acknowledged its responsibility in said case. Exercising »referendum democracy« on a basic human right is a direct danger to the stability of the legal system, as it allows to the »people« to measure the value of human rights in terms of money.
2. The sustained aggressiveness that we are witnessing in Slovenia towards the Muslim community, and the threats with a referendum on their basic human and religious rights. Again, the referendum is the mechanism of political violence, substantially supported by the media, and as a political institution, degraded and abused in a manner not only detrimental to the legality of the state structures, but degrading for the very dignity of the citizens.

We demand that the state and political bodies in Slovenia undertake immediate action to protect the legal order, and would like to appeal to the enlightened and democratic public in Slovenia and abroad to express their solidarity with the victims.

Translated by Hannah Starman

**Déclaration publique de l'Assemblée académique
de l'Institutum Studiorum Humanitatis
École des Hautes Études en Sciences Humaines, Ljubljana
Au public et aux institutions d'État en Slovénie et
aux organismes et public internationaux
*Ljubljana, le 21 janvier 2004***

Nous, les membres de l'Assemblée académique de l'Institutum Studiorum Humanitatis, exprimons fermement notre opposition aux violations des droits de l'homme et du citoyen, et à la mise en péril de l'ordre constitutionnel par l'instauration de la "démocratie directe" ainsi que par le déclenchement d'une action combinée de la rue et des médias.

1. Dans la question des habitants de Slovénie rayés du registre des résidents permanents, nous observons un dangereux glissement du centre d'intérêt des droits de l'homme et du citoyen, vers le débat autour de l'indemnisation financière. Depuis 1991, 18'000 habitants de Slovénie provenant d'autres républiques ex-yougoslaves ont été illégalement effacés du registre des résidents permanents. Le geste exceptionnel de la Slovénie, unique Etat à avoir avoué sa responsabilité dans ce cas, se trouve totalement dévalué par l'actuel débat sur l'indemnisation financière future de ces personnes. Exercer la démocratie de référendum sur un droit humain fondamental est une grave menace pour la stabilité de notre Etat de droit. En outre, nous sommes indignés de constater que l'objet de ce référendum autorise la population des votants à mesurer la valeur des droits humains en termes d'argent.

2. Dans un climat d'agressivité croissante envers la communauté musulmane de Slovénie, la menace que le référendum fait peser sur cette communauté est un mécanisme de violence politique, qui s'allie dangereusement avec des passions populistes irresponsablement enflées par les médias. Dans les deux cas, celui des rayés et celui des musulmans, l'institution même du référendum se trouve dégradée et abusée ce qui ne porte menace seulement à la structure d'État mais aussi à la dignité des citoyennes et des citoyens.

Nous demandons la protection immédiate de la légalité et adressons au public éclairé et démocratique l'appel à la solidarité avec les concernés.

Traduit par Drago B. Rotar
Supervision linguistique Hannah Starman

Nekateri premisleki o postopkih izbora programskih skupin in temeljnih raziskovalnih projektov v letu 2004

Uvodno pojasnilo

Avtorica tega zapisa je v postopku ocenjevanja prijav, ki so prišle na dva javna razpisa Ministrstva za šolstvo, znanost in šport republike Slovenije (*Poziv za dostavo predlogov programov dela javnih raziskovalnih organizacij za financiranje javne službe na področju raziskovalne dejavnosti*, 28. 5. 2003, in *Javni razpis za (so)financiranje temeljnih in aplikativnih raziskovalnih projektov v letu 2004*, 14. 11. 2003), sodelovala kot članica dveh personalnih jeder: v polju Družboslovje v personalnem jedru Narodno vprašanje (nacionalni koordinator: prof. dr. Dušan Nečak) in v polju Humanistka v personalnem jedru Antropologija (nacionalni koordinator: dr. Borut Telban). Avtorica se je kot članica teh dveh skupin nacionalnega ekspertnega sistema pisno zavezala k molčečnosti glede konkretnih vsebin postopkov in prijav. Pričujoče besedilo to zavezo spoštuje, vendar so bili tudi povsem javni in mimo posvečenosti v detajle zaznavni elementi obeh postopkov dovolj, da so pobudili spodnji zapis.

Programske skupine nacionalne znanosti: kaj je to (ali kaj bi to moralo biti)?

Javni poziv za oddajo predlogov programskih skupin je bil opremljen z elaboriranimi navodili za izpeljavo postopka; toda nekateri predpisani postopki so bili take narave, da bi moralo biti že sestavljalvcem pravil povsem jasno, kako so zgrešeni. Sistem evaluacije, po katerem je vsak program dobil dve recenzentski oceni, ki sta poleg opisne prinesli tudi številčno oceno, je bil že prvi tak postopek, ki se je izkazal za povsem zgrešenega. Bili so primeri, ko sta recenzenta pri oceni kakega programa npr. zaznala isto slabost, vendar je en recenzent program kljub temu ocenil odlično, drugi pa mu je dal bistveno nižjo številčno oceno. Nezdržljivost opisne in številčne ocene bi morala biti vnaprej popolnoma predvidljiva, saj numerična ocena ni temeljila v nikakršnih objektiviziranih kriterijih in je bila torej v celoti stvar recenzentove interpretacije in »strogosti«, poleg tega pa posamezen recenzent ni imel primerjalnega vpogleda v ocenjevanje drugih recenzentov. V tej situaciji je bila vloga nacionalnega koordinatorja in personalnega jedra zreducirana na izračunavanje matematičnih povprečij numeričnih ocen, kar je pripeljalo do nesmislov. Če je numerična ocena za izvedbo postopka bila potrebna, potem bi bilo dosti bolj smiselno, da bi jo nacionalni koordinator in personalno jedro določila kot kvantifikacijo opisnih ocen, saj sta edina imela vpogled v vse prijavljene programe posameznega polja, s tem pa vsaj nekakšno podlago za kvantifikacijo oz. lestvičenje.

Že v recenzentskem postopku, ki je v eni od štirih točk recenzije posebej zahteval komentar o sestavi programskih skupin, je prišlo do opažanj recenzentov, da predvideni člani programskih skupin niso akademsko izenačeni. To pomeni, da je v odsotnosti jasnih navodil o tem, kakšna je kvalitetna ali celo optimalna sestava programske skupine, večina recenzentov kot merilo članstva v programski skupini avtomatično postavila akademsko seniornost. Tako so npr. nekatere recenzije ugotavljale (in zato podajale tudi nižje številčne ocene), da del članstva v skupini dosega visoko znanstveno odličnost in odmevnost svojega dela, del pa ne, čeprav je šlo večinoma preprosto za diskrepanco med ljudmi na višku ali proti koncu akademske kariere na eni strani in mlajšimi znanstveniki in znanstvenicami, ki so kariero šele prav začeli, na drugi. Tak ugovor je prenekatero skupino veljal najboljše ocene. Ekspertni sistem MŠZŠ torej ni vnaprej predložil ustreznih kriterijev o tem, kaj je kvalitetna sestava skupine: koliko naj ima seniornih znanstvenikov, koliko tistih, ki se sredini kariere šele bližajo, koliko mladih znanstvenikov, ki so šele dosegli pogoje za nosilce temeljnih raziskav, in koliko morda tudi najmlajših, ki se šele šolajo. Gotovo pa je tovrstne kvalitativne kriterije mogoče postaviti. Ker jih ni bilo, so recenzenti preprosto sklepali, da je »kvaliteta« v čim višjem številu akademsko seniornih članov programa, to pa je v temelju nestrokovno, pa tudi direktno neproduktivno in škodljivo gledanje.

Zaradi odsotnosti kriterija za to, kaj je kvalitetna ali optimalna sestava raziskovalne skupine, je v celotnem postopku kratko malo umanjkala predstava o tem, zakaj so programske skupine kot organizacijski okvir raziskovanja sploh potrebne. Če bi oblikovanje takih skupin npr. sledilo strokovnorazvojnim ciljem z namenom optimizacije produkcije znanja, bi morale biti programske skupine razumljene kot organizacijska oblika, ki zagotavlja optimalno formacijsko okolje za razvoj najboljšega potenciala, ta pa je po definiciji v najmlajših, mlajših in srednjekariernih raziskovalcih in raziskovalkah, ki jim hkrati najbolj koristi sodelovanje z zreli in uveljavljenimi, akademsko seniornimi kolegi in kolegicami. Hkrati bi taki kriteriji lahko postavljali optimalno članstvo še v drugih presekih znanstvenih formacij, npr. v uravnoteženem deležu raziskovalnih in pedagoških profilov, ki bi v tej sestavi morali zagotavljati učinkovite transmisije v učni proces na eni strani in v uporabniške sfere na drugi, itd. Edini kriterij, ki je bil postavljen, pa je bil ponovno povsem zunajstrokoven in formalističen, saj je bilo določeno samo minimalno število članov z doktorati. Programske skupine kot organizacijska oblika dolgoročnega timskega dela, ki naj bi zagotovil stabilnost financiranja, neodvisnost od nenehnega prijavljanja projektov za preživetje in optimalno okolje za znanstveno delo, torej niso imele opredeljenega kvalitativnega cilja, kar je ocenjevanje, tako opisno kot številčno, povsem razvrednotilo.

V odsotnosti takega cilja so bili elementi za sumarne ocene, ki sta jih izdelala Svet za družboslovje in Svet za humanistiko, popolnoma drugovrstni glede na elemente recenzentskega ocenjevalnega postopka. Ker je slednji imel posebno rubriko za oceno

sestave in kvalitete posamezne skupine (za kar sicer ni bilo jasnih kriterijev), bi bilo nemara logično, da bi postopek v obeh svetih kot izhodišče upošteval to delno (številčno) oceno, ne pa sumarne številčne ocene, ki je bila že tako ali tako rezultat povsem individualne presoje in arbitrarnega ocenjevanja. Namesto tega je postopek v drugi fazi uvedel čisto nove kriterije ocenjevanja, ki so bili kratko malo seštevki arbitrarno izbranih »dosežkov« članstva posamezne skupine: števila objav, tujih, domačih, revialnih, knjižnih; števila citatov po različnih zbirkah tovrstnih podatkov itd. S tem je bila implicitna »krivda« za morebitno nizko uvrstitev skupine naprtena tistim članom skupin, ki so potencialno in po vsaki normalni logiki najbolj produktivni: to je mlajšim in srednjekariernim članom. V tej točki je ocenjevanje programov postalo kratko malo tekmovanje glede razmerij med količino akademsko seniorskih članov skupin, najbolje pa so jo odnesle tiste skupine, ki so uspele pritegniti največ takih profilov. Vsebine programov v tej fazi ocenjevanja in izbora kratko malo niso več štele. Vrh tega pa je v procesu odločanja o razdelitvi raziskovalnih FTE skozi ves proces preračunavanja naštetih kazalnikov prihajalo do uporabe netočnih in neažurnih podatkov.

Hkrati se je z izbranimi kazalniki »kvalitete« skupin dogodilo nekaj, kar sploh ni moglo biti namen celotnega postopka: namreč ocenjevanje dosežkov članstva skupin »za nazaj«. Končne ocene in rangiranje, sprejeti na seji Nancionalnega znanstveno-raziskovalnega sveta (NZRS), namreč tako rekoč v ničemer več niso rangirali tistega, kar bi morali: to pa so vsebine prijavljenih programov, njihovi cilji in potencial za produkcijo novega znanja, njihovi projicirani rezultati, teoretska obetavnost in uporabna vrednost napovedanih rezultatov, inovativnost programa itd., kar vse je bilo predmet ocenjevanja v prvi, recenzentski fazi. Namesto nadaljevanja in dokončanja ocen iz postopka v poljih so zaključne ocene sveta za nazaj in skupinsko ocenjevale produkcijo ljudi, ki so jih programske skupine – mestoma čisto na novo – spravile skupaj. Povejmo še drugače: še posebej je tako ocenjevanje »za nazaj« kot kriterij »za naprej« osmešeno z dejstvom, da je šlo za seštevke objavljenih rezultatov dela skupin ljudi, ki so praktično nastale na novo, in njihovih »dosežkov«, ki so bili (naknadno, sredi postopka) personalizirani samo v eni točki, to je za vodjo programske skupine. Arbitrnost in nesmiselnost kriterija dovršenih objav kot izključnega kriterija za ocenjevanje prihodnjega petletnega znanstvenega dela je očitna že ob dejstvu, da od oddaje dela pa do dejanske objave vsaj v družboslovju in humanistiki mineta v povprečju dve leti; toda bistvo ugovora je v tem, da ocenjevalni postopek na svetu za družboslovje preprosto ni ocenjeval istih stvari kot predhodni recenzentski postopek. S privedbo kazalcev »za nazaj« je bil ocenjevalni postopek, izveden v poljih, pravzaprav razveljavljen.

Zgoraj povedanemu bi bilo malo dodati, če ne bi celotni projekt organiziranja programskih skupin, ki se je začel v letu 1999, imel izrecnega cilja: zagotoviti

znanstvenikom in znanstvenicam, ki so polno zaposleni kot raziskovalci/raziskovalke, primerljivo varnost in kontinuiteto dela, kot jo imajo v visokošolskem sistemu zagotovljeno polno zaposleni pedagoški delavci. Kuriozno je, da je objavljeni končni rezultat deklariranemu namenu pravzaprav natančno nasproten: raziskovalni FTE za programske skupine so zdaj *de facto* večinoma rezervoar dodatnih zaslužkov polno zaposlenih visokošolskih učiteljev.

Do te situacije je lahko prišlo zato, ker mimo že ugotovljenih zgrešenih nastavkov (neznani kriteriji za optimalno kvaliteto sestave programske skupine; arbitrarno ocenjevanje produkcije »za nazaj« in nedokončano ocenjevanje »za naprej«, torej popoln *non sequitur* med ocenjevalnima postopkoma v poljih in v svetih) samo oblikovanje programskih skupin kratko malo ni uvedlo nobenih predkategorizacij, ki bi ustrezale dejanski delitvi med pedagoško in raziskovalsko sfero: npr. *a priori* razlikovanja skupin, ki so »čisto raziskovalske«, »mešano« pedagoške in raziskovalske ter »čisto« pedagoške. Že tak predhodni kriterij bi odpravil vrsto nesmislov in uvedel temeljni red, ki bi zagotavljal uresničitev deklariranega namena oblikovanja programskih skupin. Že tako z ničimer upravičljiva diskriminacija med socialno zavarovanimi, polno zaposlenimi visokošolskimi pedagogi in polno zaposlenimi raziskovalci se je tako dokončno institucionalizirala. Prvi in drugi smo sicer podvrženi primerljivim cikličnim strokovnim preverbam in zahtevi po periodičnem napredovanju znotraj sistema pedagoških in znanstvenih naslovov; toda v nasprotju z univerzitetnimi pedagogi so raziskovalci dodatno podvrženi letnemu, dveletnemu, triletnemu in petletnemu konkuriranju za temeljna preživetvena sredstva, poleg tega pa še frenetičnemu lovu za tuja projektna sredstva, ki pa jim, ko jih pridobijo, ne predstavljajo nobene povečane varnosti, temveč le povečane delovne obveznosti. V nasprotju z uveljavljeno demagogijo, češ, konkurirajte za evropske projekte, pa boste imeli denar, tuja projektna sredstva praviloma ne priznavajo honorarjev izvajalcev, kaj šele, da bi vsebovala sredstva za plačo.

V praksi je zdaj stvar taka, da je praktično ves čas polno zaposlenega raziskovalca razdeljen med prijavljanje projektov in poročanje o njih. Če ob tem še petinsko ali honorarno predava, v kar je večinoma prisiljen, če le ima možnost, za neznatno remuneracijo opravlja vsaj pol dela, ki ga redno zaposleni visokošolski pedagog opravlja za polno plačo. Če MŠZŠ presoja, da je takšen nenehni boj za golo preživetje strokovno produktiven in vodi v višanje kvalitete znanstvene produkcije pri raziskovalcih, potem bi morali biti tudi visokošolski učitelji podvrženi vsaj dveletnim in triletnim bojem za ohranitev svojih predmetov na podlagi javnih razpisov za najboljšega kandidata. Povedano je v ilustracijo dejstva, da je bistveni učinek ocenjevalnega postopka za financiranje programskih skupin predvsem ta, da je polno zaposlenim raziskovalcem naprtil poleg rednega akademskega napredovanja in večnega boja za sredstva še tretji, v svojem bistvu radikalno izločevalni postopek, v katerem že od startnih pozicij naprej

v tekmovanju s polno zaposlenimi visokošolskimi učitelji tako rekoč nimajo nobenih možnosti.

Ker postopek izbire in ocenjevanja programskih skupin ter postopek dodeljevanja FTE izbranim skupinam ni le prezrl vseh kazalnikov »za naprej«, kar bi moral biti smisel postopka, temveč tudi kazalnike za »sedaj«, obstaja veliko primerov, ko bodo raziskovalci morali zavračati sodelovanje pri mednarodnih projektih in programih (5. in 6. okvirni EC, bilateralni projekti, projekti ESF, projekti, pridobljeni pri drugih tujih financirjih) zaradi dveh razlogov: ker so mnogi raziskovalci prišli ob temeljna preživetvena sredstva in bodo morali iskati zaposlitev zunaj raziskovane in sploh znanstvene sfere; in ker je večina takih mednarodnih in bilateralnih projektov vezana na programske skupine, ki v teh vezeh pomenijo pač projektne time v določeni ustanovi, tem pa zdaj grozijo odpuščanje in ukinitve. Mednarodni partnerji domačega sistema pokončavanja in izločanja celih inštitutov pač ne bodo razumeli. Zaradi tega je pričakovati, da bodo rezultati postopka izrazito škodljivi, finančno in za kredibilnost slovenskih znanstvenih ustanov, ki imajo sklenjene mednarodne pogodbe, da o moralni škodi niti ne govorimo.

Izbor temeljnih projektov nacionalne znanosti: »na znanju temelječa družba« in njeno uresničevanje...

Velikemu razburjenju, ki je nastalo po izboru nacionalnih znanstvenih programov, je sledila kar poparjena tišina, ki jo je iz različnih logov preprihovalo le nedoločno upanje, da bo situacija bistveno korigirana z rezultati javnega razpisa za temeljne in aplikativne projekte za obdobje 2004–2006. Izplen razpisa je bil več kakor 900 prijavljenih projektov na vsa razpisna področja, od tega dvaindevetdeset (92) na družboslovje in okrog sto (100) na humanistiko. Izbranih je bila le peščica: svet za družboslovje je razpolagal le s sedmimi in še malo FTE, svet za humanistiko z le nekaj FTE več.

Preračun delovnih ur, ki so šle v zbiranje, pregledovanje, razvrščanje, izločanje, ocenjevanje, skupinsko ocenjevanje teh skoraj tisoč projektnih prijav bi utegnilo biti zelo blizu, če ne celo več kakor tistih menda okrog 160.000 raziskovalnih ur, ki jih je NZRS potem razdelil. Vendar se je tudi tukaj vmešal nepriziven višji kriterij, ki s strokovnim postopkom v poljih ponovno ni imel nobene zveze: NZRS in minister za znanost si namreč pridržujeta pravico, da odločitve polj in svetov razveljavita, če ugotovita, da te odločitve niso v skladu s prioritetskimi nacionalnimi cilji. Ti so stvar proste deliberacije, ne pa kakih preverljivih in transparentnih kriterijev.

...v okviru slovenske province

Poleg deklariranih ciljev postopka za izbor in financiranje programskih skupin ter temeljnih in aplikativnih projektov nedvomno obstajajo tudi nedeklarirani cilji, ki so

zaradi praktičnih težav, s katerimi se spopada celotna znanstvena sfera, vendarle dodobra javno poznani in ustvarjajo okolje, v katerem je gigantski postopek strokovnega odločanja razvrednoten v nekakšno pomožno posvetovalno napravo, nato preveden v povsem drugovrstno odločanje, na koncu pa še podvržen povsem arbitrarnim, zato pa neprizivno avtoritativnim odločitvam.

Najprej gre za nedorečena zaposlitvena razmerja, katerih normativno stanje je že v sistematičnem nasprotju s prakso. Tako obstaja že cela vojska polno zaposlenih raziskovalcev, ki so, tudi če so »pokriti« bodisi iz programov bodisi iz projektov, leta in leta nelegalno zaposleni na podlagi pogodb za določen čas. Nasprotno pa je veliko takih, ki so zaposleni za nedoločen čas, večinoma še izpred leta 1992, čeprav leta in leta niso finančno »pokriti« ali pa so le delno, ni pa jih mogoče brez neznanskih in nesorazmernih stroškov – ki jih JRO ponavadi ne premore – odpustiti. Notorna ocena je, da so slednji strokovno manj ali celo bistveno manj produktivni in kot taki bistvena ovira za pridobivanje sredstev in za doseganje primerne kvalitete rezultatov dela, zaradi legalne nedotakljivosti pa parazitirajo na sredstvih, ki jih pridobivajo raziskovalci, ki to morajo početi za lastno preživetje. Če sta imela postopka izbire in financiranja programskih skupin in projektov skrit cilj izboljšati to situacijo, ki je povsem drugovrstna in spada v upravne in zakonodajne postopke države, je stvar v celoti nedopustna in tudi protizakonita.

Slednjič je na rob celotnemu postopku potreben kratek in le na en vidik zamejen komentar glede konceptualnih in nemara celo »konfesionalnih« temeljev celotnega vrednotenja znanstvene produkcije v Sloveniji, ki je tako ali tako praktično že v celoti vsrkana v državni administrativni sistem (saj je npr. že nemogoče delovati kot znanstvenik, znanstvenica zgolj zunaj akademskega ustroja, ki ga uveljavljajo tovrstne ustanove; predvsem je nemogoče delovati kot znanstvenik brez statusov, ki jih podeljuje državna uprava: šifre raziskovalca, uvrščenosti v sistem COBISS itd.). Kriteriji uspešnosti programskih skupin, ki sta jih uporabila Sveta za družboslovje in humanistiko, so poleg zgoraj naštetih neustreznih izhodišč in napak utemeljeni v vrsti predsodkov, ki pravzaprav tudi dosegajo notorne debate v znanstveni javnosti, ki pa jih iz neznanega razloga ni mogoče razrešiti.

Omejimo se le na en tak fenomen. Da je lahko bibliotekarska usluga, ki jo nudi privatno, zelo dobičkanosno podjetje iz ZDA, imenovano Thompson ISI (ki svoje usluge tudi v Sloveniji še kako zaračunava), postala alfa in omega slovenskega nacionalnega sistema vrednotenja znanstvene produkcije, je dejstvo, ki kar kliče po sociološki analizi slovenskega provincializma. Povedano praktično pa je pri nas taka odločitev v glavnem stvar pritiska t. i. »trde«, »naravoslovne« znanosti. Že leta nikakor ne morejo prodreti strokovni ugovori, ki dokazujejo, da je produkcija znanja v večini teh ved po svojem bistvu tehnološka, ne epistemogena (s slednjo razumemo paradigmatično in teoretsko

utemeljen in dovršen postopek, s prvo pa pisanje poročil o pravzaprav eksperimentalnih laboratorijskih postopkih »neposredno z delovne mize«, ki ne dosegajo dolžine povprečnega članka v dnevnem časopisu, ima pa to početje povsod po svetu hkrati še utečeno prakso, da je avtorstvo množično, in sicer ne po izvajalcih opisovanega postopka, temveč po hierarhiji v raziskovalni skupini, tako da je npr. predstojnik oddelka vedno prvi avtor, četudi o početju svojih sodelavcev sploh ničesar ne ve), medtem ko je narava produkcije znanja v družboslovju in humanistiki reflektivna, le izjemoma izvedljiva v soavtorstvih, in vitalno odvisna od teoretske produkcije (saj so ji laboratorijske metode nedostopne in bi bile vsekakor neetične).

Bistvo ugovora proti »tehnologizaciji« družboslovja in humanistike se v lokalnih razmerah prevaja in banalizira v nasprotje med »pravo« in »nepotrebno« znanostjo, pri čemer advokatura prve izvaja totalitarizacijo in monopolizacijo nad drugo. Totalitarizacija, ki ji je z vplivom »trdih« znanosti podrejena celotna znanstvena sfera, v Sloveniji kratko malo ni razpoznan kot problem, nima vzporednice ne v Zahodni Evropi ne v ZDA, s katerimi se nenehno primerjamo, je pa radikalno protiznanstvena in antiintelektualna in s tem porazna tudi za domače zagovornike »trde« znanosti, ki bi teorijo ustroja in načina znanstvene produkcije vedenja in znanja pač morali poznati, saj je znanstvena epistemologija nedvomno predmet, ki ga v svoji formaciji morajo absolvirati tudi naravoslovci.

Razprava o znanosti in z njo dejansko odločanje o kakih »nacionalnih prioritetah« torej vsekakor nista tisto, kar se v Sloveniji pod tema imenom dejansko izvaja. Pa bi bil skrajni čas.

Irena Šumi

Kar očitno nikogar med raziskovalci ne moti

Leta 2003 sem dobil od Ministrstva za šolstvo, znanost in šport sporočilo, da me je znanstvenoraziskovalni svet za področje humanističnih ved *določil* za recenzenta na področju »Antropologija« (čeprav me o tem, ali sploh hočem biti recenzent za *to* ministrstvo, ni nihče z ministrstva nič vprašal), sporočilu je bila priložena dispozicija programa, ki je nazorno dokazovala, da imajo na ministrstvu oz. v njegovem znanstvenoraziskovalnem svetu za humanistiko precej nenavadno predstavo o antropologiji, kakršna obstaja več kakor stoletje tam, kjer države financirajo znanosti, ne pa *ved*. Program bi bil, če bi ga izvedli, nadaljevanje antropometrije 19. stoletja iz lombrosovske usmeritve, le da bi bila zdaj »znanstvena« skrb posvečena večji ali manjši rejenosti nekega starostnega razreda populacije. Kandidature projekta nisem zavrnil, le ocenjevanju projekta sem se odpovedal in priporočil, naj ga ministrstvo ali uvrsti tja, kjer take projekte izvajajo in cenijo: na področje medicine, ali pa naj *urbi et orbi* razglasi, da je kdorkoli pristojen za ocenjevanje česarkoli (na ljubljanski univerzi so, denimo, gospodje z medicine v habilitacijski komisiji že razsojali vsaj o sociologiji, ne da bi se jim sploh sanjalo, kaj ta reč je), ali pa, da so – kar je bliže dejanskemu stanju – za razsojanje o vsem podolgem in počez pooblaščen le »predstavniki« trdih znanosti, tehnik, tehnologij in »ekonomisti«, medtem ko naj humanisti in družboslovci o njihovem početju kar molčijo. To sem hkrati z zavrnitvijo ocenjevanja sporočil MŠZŠ.

Očitno vsi ocenjevalci dispozicij projektov ob *določitvi* za recenzente dobijo še prilogo, imenovano *Izjava o nepristranosti in zaupnosti*, ki, po tonu sodeč, izraža dvome in sumničenja ministrstva o moralnih in intelektualnih lastnostih recenzentov. Če je namreč izjava v taki obliki potrebna in ne zadostuje označba »zaupno«, se pravi, če bi brez nje ocenjevalci raznašali podatke in obrekovali kandidate, potem je nekaj narobe z izbiro oseb za recenzente, pred tem pa že ljudi za raziskovalce in akademske kadre. Je pa seveda poseben kulturni fenomen, vreden resne raziskave, tako rekoč popolna odsotnost občutka časti in čuta za dostojanstvo prav med tistimi ljudmi, za katere bi to morali biti temeljni vrednoti.

Drago B. Rotar

Sledijo dokumenti (podčrtana mesta – avtor teksta):

1. Spremeni tekst MŠZŠ z določitvijo za recenzenta
2. Izjava o nepristranosti in zaupnosti (nepodpisana oz. takšna, kakršno sem prejel)
3. Zavrnitev določitve za recenzenta in ocenjevanja projekta

DOKUMENT ŠT. 1

REPUBLIKA SLOVENIA
MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO, ZNANOST IN SPORT
 Urad za znanost
 Oddelek za znanstvene vede

prof. dr. Drago B. Rotar
ISH, Fakulteta za podiplomski
humanistični študij
Breg 12
1000 Ljubljana

Naš znak: 631-119/2003/85-MG

Vaš znak:

Spoštovani!

Datum: 18.7.2003

Na podlagi določil Pravidnika o organizaciji in pristojnosti s področje raziskovalne in razvojne dejavnosti (Uradni list RS, št. 35103) (http://www.mszs.si/slo/znanost/znanstvena_zakonodaja/pravidnik_o_strokovnih_telesih.a) Znanstvenoraziskovalni svet za področje humanističnih ved na podlagi izbora in koordinatorja in personalnega jedra določil za recenzenta na področju »Antropolog

V prilogi Vam pošiljamo raziskovalni program s številko [redacted] z naslovom [redacted] in Vas prosimo, da program ocenite na priloženem obraz programu lahko najdete tudi na naši domači strani (http://www.mszs.si/slo/znanost/obrazci/doc/vprasanik_za_recenzenta.doc). V kolikor bi ga izpolnili, Vas naprošamo, da nanj vpišete našo številko in prepisete glavo o osnovni podatki o predlagatelju.

Po opravljenem ocenjevanju Vas vljudno prosimo, da predloženo dokumentacijo podpisano izjavo o nepristranskosti in zaupnosti, vrnete na naš naslov do srede, **10.**

V naprej se Vam zahvaljujemo za pripravljenost, čas in trud.

S spoštovanjem,

DOKUMENT ŠT. 2

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO, ZNANOST IN ŠPORT

Naša številka: 631-119/2003/85-MG

IZJAVA O NEPRISTRANOSTI IN ZAUPNOSTI

Podpisani(a) **prof. dr. Drago B. Rotar**, kot recenzent(ka) predloga razisko št. [REDACTED] izjavljam, da nisem povezan(a) s fizičnimi osebami, ki bodo raziskovalni program tako, da bi taka povezava lahko vplivala na nepristran podpisom potrjujem, da razumem, da bi v primeru obstoja take povezave obvestil(a) Urad za znanost pri Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport.

S podpisom potrjujem, da razumem, da je predlog raziskovalnega programa, ki mi ga predloži, v ocenjevanje, dokument zaupne narave in ga ne bom reproduciral(a) ali drugače z njegovo vsebino ne bom seznanjal(a) nepooblaščenih oseb. Po opravljenem o originalno dokumentacijo vrnil(a) na Urad za znanost pri Ministrstvu za šolstvo pomožno dokumentacijo uničil(a), morebitne elektronske datoteke pa izbrisal(a).

Podpisani(a) tudi izjavljam, da nepooblaščenim osebam ne bom razkril(a) nika postopku ocenjevanja in njegovih rezultatih.

Podpis: prof. dr. Drago B. Rotar

Datum:

DOKUMENT ŠT. 3

Dr. Drago B. Rotar, red. prof.
 Institutum studiorum humanitatis
 Fakulteta za podiplomski humanistični študij
 Breg 12
 1000 Ljubljana
 Tel.: 425 18 45
 Faks: 425 18 46

Ga. [REDACTED]
 Svetovalka vlade

Urad za znanost
 Oddelek za znanstvene vede
 Ministrstvo za šolstvo, znanost
 in šport
 Trg OF 13
 1000 Ljubljana

Spoštovana gospa [REDACTED],

Prejel sem Vaše obvestilo o tem, da me je Znanstvenoraziskovalni svet za poc **določil za recenzenta na področju »Antropologija«**. Čeprav me ta sv maram biti recenzent za katerokoli »področje«, kakršna so na MŠZŠ, jemljem t imenovanju (tako bi se zadeva imenovala, če bi se v Vašem uradu ne bi imeli : in če bi imeli elementarno predstavo o vljudnosti; besede pač vselej povedo ve izreka) zaradi drugih razlogov ne nasprotujem.

Za raziskovalni program št. [REDACTED], katerega kopijo ste mi poslali v prilogi, pa da je njegova uvrstitev med humanistične vede, ne pa med biološke al formalističnega in amaterskega razvrščanja po imenih, ne pa po vsebinah ministrstvo. Izjavljam, da je debelina sala pri mladostnikih le v precizno definir humanističnih in družbenih znanosti, in da nobene take opredelitve ni v predl je po mojem mnenju ta program, in fizična antropologija sploh, zunaj pristoji področnega znanstvenoraziskovalnega sveta in tudi mojih. Zato seveda ne bor pa Ministrstvo meni, da lahko kdorkoli ocenjuje karkoli, pa naj me »določik medicinskega ali ekonomskega programa, saj so v enaki meri antropološki ki zame, najbrž tudi ne brez skritih namenov.

Dokumentacijo Vam vračam, nikakor pa ne mislim dajati zame poniževalnih iz me le pisno zagotovilo nekemu ministrstvo prisililo k nepristranskosti in h kore sredi demokracije podložniške odnose. Sicer pa je moje raziskovalne projekte

Andreja Inkret: Biografija

- Leta 2003 sta v zbirki Kondor pri založbi Mladinska knjiga izšla prevoda *Praznovalk tezmoforij* in *Žab* (z opombami in s spremno besedo).

- Leta 1998 je bila na III. programu Radia Slovenija predvajana literarna oddaja o Aristofanovih *Žabah* z odlomki prevoda, leta 2000 pa cikel treh oddaj pod naslovom »Aristofanove ženske« s prevodi odlomkov iz *Lizistrate*, *Praznovalk tezmoforij* in *Zborovalk*.

- Uvodni prizor *Lizistrate* (adaptacija prevoda je nastala pod mentorstvom prof. Svetlane Slapšak) je leta 2000 odigralo študentsko gledališče Theatron in sicer na manifestaciji v podporo ISH na Prešernovem trgu v Ljubljani (režija Rok Vevar).

- Vse štiri komedije so bile podlaga izvirnemu tekstu *Aristofanove babe*, ki ga je leta 2002 uprizorilo študentsko gledališče Theatron v KUD-u France Prešeren (režija Jera Ivanc).

iz naslednje številke

Monitor ZSA

Vol. VI / no. 1-2, poletje 2004

Obtožujem ...! Pismo predsedniku republike g. Félixu Fauru

Émile Zola, 13. januarja 1898

(prevod Drago Rotar, kritični aparat Taja Kramberger)

Članki / Articles / Les Articles

Le Prêtre Jean. La conquête imaginaire des Indes par l'Europe médiévale

Corin Braga

Épuration comme la forme de culture.

La transformation des paradigmes mentaux en Carniole au XIXe siècle

(Une contribution à la conceptualisation de l'histoire provinciale)

Drago Rotar

The political use of history in Slovenia and along the Italo-Slovene border

Marta Verginella

Računalniško posredovana komunikacija skozi (pragma) lingvistični vidik

Tadej Praprotnik

Jewish Identity in Post-Communist East Central Europe

Victor Karady

TROPOS – Razširitev pogleda

»Andando se ziblje pogled, glissando ga oblikuje roka, fluidalno nastaja podoba«

Razstava lesorezov Christiana Thanhäuserja

Taja Kramberger

»Človek, ki obrobja sence«:

o lesorezcu in knjižnem umetniku Christianu Thanhäuserju

Ludwig Hartinger

Cordon sanitaire

NEPOSREDNA ZGODOVINA: Puč na ISH

Vlado Kotnik, Taja Kramberger, Sabina Mihelj, Drago Rotar

Družboslovne razprave

let. XIX / št. 44, (december 2003)

Sociološka revija / sociological journal (UDK 3), ISSN 0352-3608
glavni in odgovorni urednik / editor in chief: Anton Kramberger

Urednikov uvod - Sistemi dominacije, njihova morala in etika
Anton Kramberger

ČLANKI

Tematski sklop 1: "Vladanje v politiki in na trgu - novejši izsledki"

Hajdeja Igljč

Networks and Political Mobilization: Beyond Structural Argument

Matevž Tomšič

Dejavniki stabilizacije demokracije v državah vzhodne in srednje Evrope

Klement Podnar, Miro Kline

Teoretski okvir korporativnega komuniciranja

Zdenka Šadl

**Alienacija v starih in novih (pre)oblekah:
sodobna relevantnost Marxove teorije odtujenega dela**

Tematski sklop 2: "Diferenciacija etike in morale"

Sergej Flere, Miran Lavrič

Dejanska katoliška morala: sociološki vpogledi in preizkusi na Slovenskem

Lucija Mulej

Etnografska analiza romarskega simbola Marije Pomagaj na Brezjah

Gregor Petrič

Erozija hipertekstovne etike med avtorji spletnih strani

Tadej Praprotnik

Seksizem v računalniško posredovani komunikaciji

Navodila avtorjem

1. *Monitor ISH* (odslej *Monitor ZSA*) objavlja prispevke s področja epistemologije humanističnih in družbenih znanosti, zgodovinske antropologije, socialne antropologije, antropologije antičnih svetov, antropologije spolov, antropologije vsakdanjega življenja, lingvistike govora in teorije družbene komunikacije, medijskih in kulturnih studijev ter sorodnih disciplin. Revija objavlja prispevke v slovenščini, francoščini, angleščini, italijanščini, nemščini in v španščini in po posebni odločitvi uredništva še v nekaterih drugih jezikih. Ima mednarodni recenzentski sistem.
2. Avtorji naj oddajo prispevke na računalniški disketi z dodanim izpisom na naslov **Monitor ZSA, Za partizanskim domom 5, SI-1231 Ljubljana, Slovenija** ali po elektronski pošti na naslov monitorzsa@hotmail.com. Prispevki naj bodo opremljeni z vsemi potrebnimi avtorskimi podatki (ime in priimek, akademski ali profesionalni naslov, ime in naslov institucije, naslov elektronske pošte, številka telefona in faksa) ter z označbo, za katero rubriko so namenjeni. Za stik z uredniki lahko uporabite tudi elektronska naslova barbara.zych@guest.arnes.si (za informativni blok *Miscellanea*) in taja.kramberger@siol.net (za teoretsko-analitični blok *ZSA Files*), za ostalo korespondenco pa vlado.kotnik@guest.arnes.si.
3. Uredništvo ne sprejema prispevkov, ki so že bili objavljeni v drugih publikacijah ali istočasno poslani v objavo drugam. Avtorske pravice objavljenega prispevka zadrži izdajatelj, razen v posebnih primerih (če gre za drugačen dogovor). Avtorske pravice za objavo posebnih gradiv v reviji je dolžan pridobiti sam avtor prispevka in sicer od lastnika avtorskih pravic.
4. Prispevki za rubriko Članki v bloku *ZSA Files* naj po obsegu ne presegajo 1 avtorske pole in pol (pribl. 43.000 znakov), prispevki za blok *Miscellanea* pa naj obsegajo največ 9000 znakov.
5. Zaželeno je, da prispevki za rubriko Pregled knjig obravnavajo dve ali več del in jih med seboj kritično primerjajo.
6. Prispevki za rubriko Članki v bloku *ZSA Files* morajo imeti povzetek (do 2000 znakov) in ključne besede (5-7). Članek v tujem jeziku mora imeti povzetek v slovenščini, članek v slovenščini pa povzetek v katerem izmed zgoraj navedenih jezikov revije. Avtorji naj za prevode poskrbijo sami; če je članek v tujem jeziku in avtor ne zna slovenskega jezika, za prevod poskrbi uredništvo.
7. Priporočamo urejevalnik besedil Word za Okna (.doc). Sprejemamo tudi besedila v Rich Text Format (rtf) ter v tekstni obliki (txt). Če je le mogoče, naj bodo članki natipkani oz. natisnjeni v črkah velikosti 12 (opombe v velikosti 10), tipa Times New Roman ter s presledkom 1,5 vrstice med vrsticami. Črke iz drugih pisav in posebne grafične znake, ki jih izbrani urejevalnik besedila nima ali povzročajo pri konvertiranju težave, je potrebno v besedilu posebej označiti in jih na robu jasno izrisati oz. izpisati.
8. Morebitno slikovno oz. grafično gradivo naj avtor upošteva kot del besedila in temu primerno omeji obseg prispevka. Gradivo z vsemi potrebnimi označbami (navedba vira, podnapis ipd.) naj bo po možnosti že pretvojeno v elektronsko obliko in vnešeno v članek. Če mora gradivo biti na natanko določenem mestu v članku, naj bo že vnešeno na ustrezna mesta. V nasprotnem primeru naj bo na koncu besedila; o natančni umestitvi gradiva bo v tem primeru odločal grafični urednik. Če gradiva ni mogoče pretvoriti v elektronsko obliko in ga že vnesti v članek, ga je potrebno dodati posebej, v besedilu pa razločno označiti, kam se vstavi. Gradivo vračamo le po predhodnem dogovoru.
9. Naslovi knjig, člankov in umetniških del ter tuje besede naj bodo v prispevkih označeni s kurzivo (*italic*).
10. Citati med besedilom naj bodo označeni z narekovaji. Daljši citati naj bodo izloženi v samostojne odstavke.
11. V različne načine citiranja avtorjev uredništvo ne bo posegalo, vendar si pridržuje vso pravico, da zavrne prispevke, ki izbranega načina citiranja ne bodo dosledno uporabljali.
12. V primeru citiranja spletnih strani naj bo naveden datum izpisa.
13. Zaželeno je, da so daljši prispevki smiselno razčlenjeni z mednaslovi.
14. Prispevki naj bodo pripravljene za tisk. Uredništvo opravlja le manjše oz. finalne jezikovne korekture.
15. Če prispevki ne bodo ustrezali navedenim tehničnim in jezikovnim pogojem, jih uredništvo ne bo obravnavalo.
16. Vsi prispevki za rubriko Članki v bloku *ZSA Files* so podvrženi recenzentskemu postopku. Avtorji besedil, izbranih za objavo, bodo o tem obveščeni najkasneje v roku dveh mesecev po oddaji prispevka. Nenaročeni besedil ne vračamo.
17. Prispevki niso honorirani. Ob izidu revije prejme vsak avtor in vsak recenzent po en avtorski izvod revije *Monitor ZSA*. Avtorji znanstvenih člankov pa prejmejo še vsak po 10 separatov znanstvenega članka.
18. Nekateri teksti v celoti in vsi povzetki tekstov rubrik Članki in *Transcriptiones* so objavljeni tudi na spletni strani elektronske revije *Monitor ISH* (odslej *Monitor ZSA*): <http://monitor.ish.si>

Instructions to Authors

1. *Monitor ISH* (from now on *Monitor ZSA*) aims to publish contributions in the field of epistemology of humanities and social sciences, historical anthropology, social anthropology, anthropology of the ancient worlds, anthropology of gender, anthropology of everyday life, linguistics of speech and theory of social communication, media and cultural studies and related disciplines. The review publishes articles written in Slovene, French, English, Italian, German, Spanish, and, at the discretion of the Editorial Board, in other languages as well. The review has an international evaluation/recension system for the articles.
2. Authors are asked to submit their contributions, stored on a floppy disk and accompanied by a hard copy to **Monitor ZSA, Za partizanskim domom 5, SI-1231 Ljubljana, Slovenija**, or to the following e-mail: monitorzsa@hotmail.com. All the necessary data concerning authors (first name, family name, academic or professional title, name and address of their institution, e-mail, telephone number, and fax number) should be attached to contributions, as well as the note which would explain which section of the review the articles are meant for. To get in touch with the editors, contributors can use the following e-mails: barbara.zych@guest.arnes.si (regarding the informative section *Miscellanea*), taja.kramberger@siol.net (regarding the theoretical-analytical section *ZSA Files*), and vlado.kotnik@guest.arnes.si (as regards other correspondence).
3. The Editorial Board does not accept articles that are published elsewhere or that are being considered simultaneously elsewhere. The publishers hold the copyright on the contribution, if not agreed otherwise. The copyright on any special material published in the review should be obtained by the author himself.
4. As regards *Articles*, the subsection of the section *ZSA Files*, contributions should not exceed cca. 43.000 characters in length, while contributions for to the section *Miscellanea* should not be more than 9000 characters in length.
5. As regards book reviews, *Monitor ZSA* encourages the contributions that deal with two or more works, comparing them critically.
6. As concerns *Articles*, the subsection of the section *ZSA Files*, an abstract (up to 2000 characters) and key words (5-7) should be included. The article written in a foreign language should be accompanied by the Slovene abstract, while the Slovene article should include the abstract written in any of the above listed foreign languages. Translations should be provided by authors themselves; however, if an article is written in a foreign language and the author does not speak Slovene, the translation will be provided by the Editorial Board.
7. As for word processors, we recommend Word for Windows (.doc). We also accept texts stored in *Rich Text Format* (.rtf) and in *Text Only Format* (.txt). If possible, the articles should be typed and printed in a font size 12 (notes in 11), font Times New Roman, line spacing 1,5. Special letters or special graphic symbols, which are not included in the chosen program and which might cause difficulties being converted, should be marked extra and clearly written or drawn in the margin.
8. The author should consider illustrations and graphic materials as part of the paper and thus limit the main text accordingly. Materials, accompanied by all necessary information (source, commentary, etc.) should be already transformed into an electronic format (PC-IBM compatible) and included in the text. If materials are to be in a specific passage of the article, they should already be inserted where appropriate. If not, they should be at the end of the text; in this instance, the graphic editor will decide where to insert the materials. If the materials cannot be transformed into an electronic format and included into the text, the author should attach them separately, indicating clearly where they are to be inserted.
9. Titles of books, articles, works of art, and foreign words should be italicised.
10. Quotations given in the text should be put in quotation marks. Long quotations should be given in separated paragraphs.
11. In citing works, no specific system is prescribed, but the Editorial Board may, at its discretion, refuse papers written by authors who do not follow a clear and a consistent system.
12. As regards the citation of electronic sources, the author should refer to the date of a copy.
13. If possible, long articles should be divided into chapters.
14. When submitted, contributions should be ready to be published. The Editorial Board provides final linguistic supervision only.
15. The Editorial Board will not consider papers which do not meet the technical and linguistic criteria mentioned.
16. As for the *Articles*, the subsection of the section *ZSA Files*, the decision whether to publish a submission regularly involves the consultation of special referees.
17. No royalties are paid to contributors. Authors and referees receive a copy of *Monitor ZSA*. Each author of scientific articles receives 10 offprints of her/his article.
18. Some full texts and all abstracts of the sections *Articles* and *Transcriptions* are also published in the online review *Monitor ISH* (from now on *Monitor ZSA*): <http://monitor.ish.si>

Instructions pour les auteurs

1° Le *Monitor ISH* (à partir d'ici *Monitor ZSA*) est une revue publiant les textes scientifiques des domaines des sciences humaines et sociales suivants: épistémologie des sciences humaines et sociales, anthropologie historique, anthropologie sociale, anthropologie des mondes antiques, anthropologie des genres, anthropologie de la vie quotidienne, linguistique de la parole et théorie de la communication sociale, études des médias et de culture, et autres disciplines voisines. La revue publie les textes en slovène, en français, en anglais, en italien, en allemand, en espagnol, et, en suite d'une décision spéciale de la rédaction, aussi en autres langues. La revue dispose du système d'évaluation international pour les articles.

2° Les auteurs sont priés de transmettre leurs textes, sur une disquette d'ordinateur en plus d'un empreint sur papier, à l'adresse **Monitor ISH – Za partizanskim domom 5 – SI-1231 Ljubljana, Slovénie** ou par le courrier électronique à l'adresse monitorzsa@hotmail.com. Les textes doivent être suivis de données nécessaires concernant les auteurs (prénom, nom, titre académique et professionnel, nom et adresse de leur institution, adresse électronique, les numéros de téléphone et de fax) avec l'indication de la rubrique de destination. Pour les contacts avec les responsables de rédaction, deux autres adresses électroniques pourraient être utilisées, à savoir: barbara.zych@guest.arnes.si (pour la division d'informations *Miscellanea*) et taja.kramberger@sioi.net (pour la division théorico-analytique *ZSA Files*), autre correspondance est à adresser à vlado.kotnik@guest.arnes.si.

3° La rédaction n'accepte pas de textes qui étaient déjà publiés dans d'autres publications ou bien envoyés, en même temps qu'au *Monitor ZSA*, aux plusieurs adresses pour y être publiés. Le *Monitor ZSA* n'achète pas les droits d'auteurs, sauf dans les cas spéciaux définis par la rédaction. Les droits de publication des matériaux spéciaux dans la revue sont en charge de l'auteur de l'article.

4° Les textes pour la rubrique *Articles* à l'intérieur de la division *ZSA Files* ne doivent pas excéder aux 43.000 signes, les textes pour la division *Miscellanea* ne doivent pas excéder aux 9000 signes.

5° Pour les textes dans la rubrique *Survol des livres* il est souhaitable qu'ils traitent deux ou plusieurs ouvrages portant sur les sujets voisins tout en les confrontant d'une manière critique.

6° Aux textes destinés à la rubrique *Articles* de la division *ZSA Files*, un extrait de 2000 signes et une énumération des mots clés (5-7) doivent être annexés. Un article dans une langue non-slovène doit avoir un extrait en cette langue, un article en slovène doit avoir un pareil extrait dans une des langues énumérées *supra*. Les traductions sont le soin des auteurs eux-mêmes, sauf dans le cas où le texte est dans une langue non-slovène et l'auteur ne dispose pas d'une connaissance de cette langue – dans ce cas la traduction est prise en charge par la rédaction.

7° Le processeur des mots Word for Windows (.doc) est recommandé. On accepte aussi les textes dans *Rich Text Format* (rtf) et dans la forme textuelle (txt). Il est souhaité que les textes soient écrits, si possible, en caractères grandeur 12 (les notes grandeur 10), en utilisant les fonts *The Times New Roman*, et avec un décalage entre lignes de 1,5. Les caractères des écritures non-latines et les signes graphiques dont le processeur des mots choisi ne dispose pas, ou elles y produisent, dans le cas de conversion, des difficultés, doivent être marquées et clairement signalés sur les marges de la page.

8° Les matériaux graphiques ou picturaux éventuels doivent être traités par les auteurs comme faisant partie de leur texte et doivent être inclus dans le calcul de la quantité de l'espace de revue disponible pour un article. Il est souhaitable que les matériaux, avec toutes les designations nécessaires (la citation des sources, sous-titres, etc.) soient en forme électronique et déjà inclus dans les textes des articles. Dans le cas où la place des matériaux est spécifiée, il voudrait mieux qu'ils soient disposés par les auteurs. Dans le cas contraire, qu'ils soient à la fin du texte. Dans ce cas là, ils passent aux soins du rédacteur graphique. Dans le cas où il est impossible de transmettre les matériaux en forme électronique et de les introduire dans le texte de l'article, ils sont à ajouter dans l'état où ils se trouvent, et les auteurs sont priés de marquer, dans le texte de leur article, les emplacement prévus. Les matériaux ne seront retournés que dans le cas de l'arrangement préalable.

9° Les titres des livres, des articles, des oeuvres d'art et les mots étrangers doivent être exécutés dans l'écriture *italic*.

10° Les citations dans le texte doivent être marquées par les guillemets. Les citations plus longues doivent être présentées en forme des paragraphes.

11° La rédaction n'interviendra pas pour unifier les modes de citation, mais elle demande l'utilisation stricte et conséquente du mode de citation choisi par l'auteur dans son article. Les textes aux citations confuses ne seront pas publiés.

12° Dans le cas de citation des sites web, la notation de la date d'impression est nécessaire.

13° Il est désirable que les textes longs soient scandés par les sous-titres.

14° Les textes doivent être préparés pour l'imprimerie. La rédaction ne s'occupe que des corrections de langue mineures et finales.

15° Dans le cas où les textes ne correspondent pas aux critères linguistiques et techniques mentionnés *supra*, la rédaction ne les prendra pas en considération.

16° Tous les textes dans la division *ZSA Files* sont soumis au procédé d'évaluation. Les auteurs des textes choisis pour la publication seront mis au courant au plus tard deux mois après la présentation de leur texte à la rédaction. Les textes non commandés par la rédaction ne seront pas retournés.

17° La publication des textes n'est pas rémunérée. Au moment de la parution du numéro de la revue, tout évaluateur et tout auteur du texte publié en reçoivent un exemplaire. Les auteurs des articles scientifiques reçoivent en plus dix séparats de leur article.

18° Certains des textes entiers et tous les résumés des textes des rubriques *Articles* et *Transcriptiones* seront publiés aussi sur la page web de la revue électronique *Monitor ISH* (à partir d'ici *Monitor ZSA*): <http://monitor.ish.si>

odslej se revija imenuje

Monitor ZSA

Vol. VI / No. 1-2 izide kmalu

Članki / Articles / Les articles

Razstavna politika v likovnih galerijah ob koncu 19. stoletja z ozirom na konstrukcijo spolov
Tanja Mastnak

Genealogija Freudovega "odkritja" sanj
Mitja Sardoč

Jezik v (kon)tekstu računalniško posredovane komunikacije
Tadej Praprotnik

DOSJE: REPREZENTACIJE KULTURE V SLOVENSКИH MEDIJIH

*Analiza reprezentacij kulture v časopisu Večer
za obdobji na koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let preteklega stoletja*
Maja Dacar

*Reprezentacije likovne umetnosti na Televiziji Slovenija.
Analiza televizijskega poročanja o kulturnih dogodkih s področja likovne umetnosti*
Špela Spanžel

Translationes / Dialog z antiko

Plutarhova Moralia ali Etični spisi
Maja Sunčič

Plutarh: O zavisti in sovraštvu
(prevod Maja Sunčič)

E-mail: monitorzsa@hotmail.com

ISSN 1580-688X

Cena / Price / Prix · 4000 SIT / €24

